tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.600.000.- TL

OCAK 2003
CİLT 39 • SAYI:
229

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/01

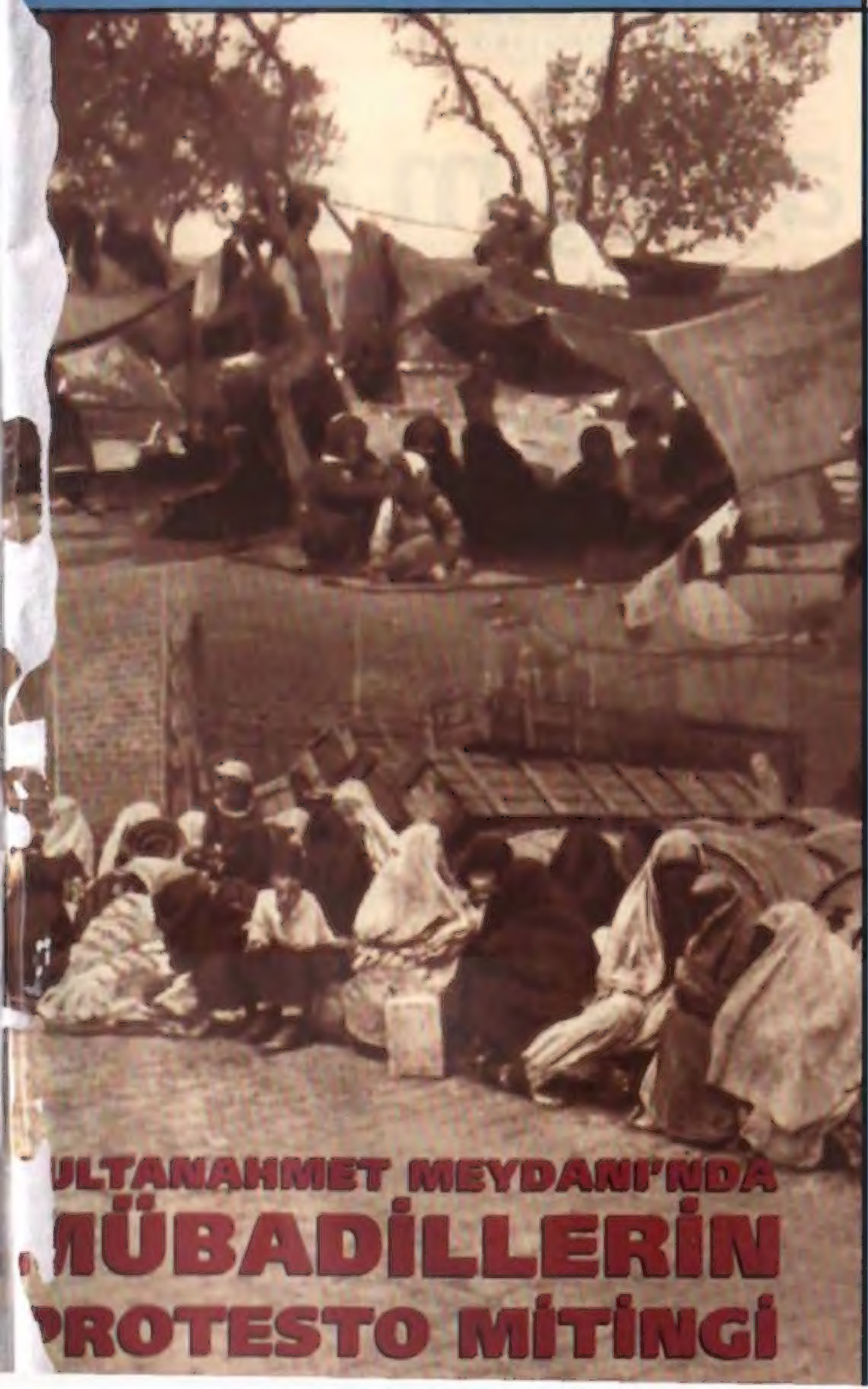

SULTANAHMET MEYDANI'NDA MÜBADİLLERİN PROTESTO MİTİNGİ

1870 BÜYÜK BEYOĞLU YANGINI

TOROS EKSPRESİ

1930'LU YILLARDA TÜRKİYE BASINI VE KIBRIS

TARİH ve TOPLUM
EN İYİ TEZ YARIŞMASI

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

yarışma

TARİH VE TOPLUM DERGİSİ EN İYİ TEZ YARIŞMASI-2

EN İYİ DOKTORA TEZİ

• Tarih konusunda hazırlanmış ve 2001-2002 yıllarında Türkiye'de savunulmuş doktora tezleri arasından seçilecektir. Doktora tezleri tarih dışında diğer tüm disiplinlere de açıktır.
• Birinciliğe layık görülen teze ödül olarak 400 milyon TL., ikinciliğe layık görülen teze ise iki yıllık *Tarih ve Toplum* dergisi aboneliği verilecektir.
• Birincilik ödülü alan tez, İletişim Yayınları tarafından kitap olarak basılacaktır.

EN İYİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

• Türkiye'de Tarih Bölümü yüksek lisans programları bünyesinde hazırlanmış ve 2001-2002 yılları içinde savunulmuş yüksek lisans tezleri arasından seçilecektir.
• Birinciliğe layık görülen teze ödül olarak 200 milyon TL., ikinciliğe layık görülen teze bir yıllık *Tarih ve Toplum* dergisi aboneliği verilecektir.

Seçici Kurul

Çalışmaların ön elemesi *Tarih ve Toplum* dergisi yayın kurulu (jüri) tarafından yapılacak ve uzmanlık alanlarına göre oluşturulacak hakem kurulları tarafından değerlendirilecektir. Hakem kurullarında yer alacakların isimleri, ön elemenin ardından dergide duyurulacaktır. Bunun yanı sıra, jürinin uygun gördüğü doktora ve yüksek lisans tezleri, *Tarih ve Toplum* dergisinde tanıtılacaktır.

Tezlerin Teslimi

Yarışmaya katılmak için doktora ve yüksek lisans tezinin resmî kopyasından bir örnek, tezi hazırlayanın açık adresiyle (telefon numarası ve e-posta adresi dahil olmak üzere) birlikte 31 Mart 2003 tarihine kadar *Tarih ve Toplum* dergisi yazışma adresine ulaştırılmalıdır.

İletişim Yayınları *Tarih ve Toplum* dergisi, Klodfarer Cad., iletişim Han, No: 7 34122 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 0.212 516 22 60-61 Fax: 0.212 516 12 58 e-posta: tarihtoplum@iletisim.com.tr

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

OCAK 2003 • CİLT 39 • SAYI 229

4 *Mehmet Ali Gökaçtı*
Nüfus Mübadelesi Sonrasında Yaşanan Sorunlar ve Mübadillerin Protesto Mitingi

13 *Bülent Evre*
1930'lu Yıllarda Türkiye Basını ve Kıbrıs

19 *Mustafa Duman*
Latin Harfli Türk Alfabe Levhaları

23 *Musemma Sabancıoğlu*
Francesco Della Sudda'nın Mezarı

24 *Mehmet Altun*
1870 Büyük Beyoğlu Yangını

36 *Vanguard*'da
Toros Ekspresi

38 *Muhsin Karabay*
Ufûlünün 66. Yılında Mehmet Akif Ersoy

47 *Ömer Hakan Özalp*
Bir Davet ve Ubeydullah Efendi'nin İki Eseri

55 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Gül Kıskançlık Dikeni mi, Yoksa Aşkın Çiceği mi?

57 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Devleti Ebed Müddet Ne·Kadar Ebedidir?

59 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Kafkasya ve Orta Asya

61 KİTABİYAT
Bedri Gencer
İslâm Dünyasıyla İlgili Üç Kitap
Halil Gökhan
IMF Neye Yarar?

ÖN KAPAK: Selânik'ten Türkiye'ye gelen göçmenlerin, limanda bekleyişlerini ve yaşadıklan kamplardaki durumlannı gösteren fotoğraflardan bir kolaj.

ARKA KAPAK: 19 Kasım 1908 tarihli **Şakacı** dergisinin kapağı.

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Yeni yılın herkesin umutlarının gerçekleştirebileceği bir yıl olması dileğiyle ocak sayımızdaki yazıları tanıtmaya başlıyorum. Bundan tam 80 yıl önce , 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" imzalandı ve bunun ardından dramatik birçok olayın yaşandığı bir döneme girildi. Mehmet Ali Gökaçtı, Yunanistan'dan mübadeleyle gelenlerin Türkiye'deki yaşamları üzerine bir kitap çalışması yapmaktadır; yakında İletişim Yayınevi tarafından basılacak olan bu çalışmanın bir "yan ürünü" gibi de değerlendirilebilecek bu yazı şimdiye kadar başka araştırmalarda rastlanmayan bir gerçeği gündeme getiriyor. Mübadiller birçok miting düzenlemişlerdir ancak bu miting bir protesto mitingidir ve Tevfik Rüştü Aras'ı istifaya götüren gelişmelerde payı vardır.

"Dramatik" bazı gelişmelerin yaşandığı Kıbrıs, hem dünyanın hem de Türkiye'nin gündeminde sıcak yerini koruyor; bir süre daha korumaya devam edecek gibi gözüküyor. Bülent Evre de 1930'lu yıllarda Türkiye basınında, özellikle *Cumhuriyet* gazetesinde Kıbrıs'a nasıl yer verildiğini inceliyor. Gazetede yer alan bu haberler aracılığıyla Türk hükümetinin 1930'lardaki Kıbrıs politikasını da izlemek mümkün olabiliyor.

Mustafa Duman ise, 1 Aralık 1928 tarihinde basının , 1 Ocak 1929 tarihinde ise devlet dairelerinin Latin harfli Türkçe alfabeye geçmesinin zorunlu olduğu dönemde bu alfabeyi öğretmek için çıkarılan bazı alfabe levhalarını ele alıyor. Alfabede "yerini zor bulan" Ğ harfi de alfabe tarihinde yerini alıyor.

Musemma Sabancıoğlu'nun, 226. sayımızda Pervititch ailesini anlattığı yazısına ilişkin olarak 227. sayımızda Şeref Etker'in kaleme aldığı bir okur mektubu yer almıştı. Bu sayımızda Sabancıoğlu, bir anlamda bu mektuba da yanıt veriyor.

Mehmet Altun, 1870 yılında Beyoğlu'nu viraneye çeviren büyük yangını *The Levant Herald*, *La Turquie*, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, *Basiret*, *İkdam*, *Terakki* gibi gazetelerde yeralan haberlerle destekleyerek aktarıyor.

Meral Demirel'in Boğaziçi Üniversitesi'ndeki öğrencilerinin ortak ürünü olan çalışma Toros Ekspresi'ni fotoğraflarla anlatıyor. Bu fotoğraflarda yolculardan makiniste, kadar trenin aşçısından gümrük görevlilerine kadar her karede bir yaşam var.

Muhsin Karabay, 1936 yılında Yedigün dergisinde Mehmet Akif Ersoy'la ilgili yayımlanan röportaj ve yazıları derlemiş. Yazılar, Ersoy'un İstanbul'a geldiği ve hastalığının ilerlediği döneme ait.

Ömer Hakan Özalp, *Amerika Hatıraları* ile Türkiye okurunun yakından tanıdığı Ubeydullah Efendi'nin iki eseriyle ilgili araştımalarını aktarıyor. Ve ulaşamadıkları bu eserler hakkında bilgi sahibi olanları yardıma davet ediyor.

Ah Mine'l Garaib adlı köşesinde Turgut Kut, gülün ilginç tarihini anlatan kitaptan alıntılar yapıyor. Gündemdeki Tarih'te Orhan Koloğlu, devleti ebed müddet ne kadar ebedidir diye soruyor?

Kitap Dağarcığı'nda Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili sekiz kitap tanıtılıyor. Kitabiyat'ta Bedri Gencer, Cambridge Üniversitesi tarafından yayımlanan İslâm dünyasıyla ilgili üç kitabı tanıtıyor. Halil Gökhan ise, Plan B yayıncılık tarafından basılan ve kısa sürede ikinci baskısını yapan "Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı" adlı kitabı inceliyor.

2003'ün, tüm insanlar için barışın mümkün olduğu bir dünya yaratması dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

"Eğitmenlikten Öğretmenliğe"

"Eğitmenlikten Öğretmenliğe..." başlıklı yazım derginizin 224. sayısından yayımlanmıştır. Bundan dolayı sizlere teşekkür ederim.

Yazının yayına hazırlanırken, yeniden daktilo edildiğini tahmin ediyorum. Çünkü dergide yayımlanan yazıda, gönderdiğimden (disket ve çıktısı) farklı noktalama, kelime ve isimlerle karşılaştım. Yayında, benim birkaç noktalama hatam düzeltilmiş ve bir iki cümlem de çıkarılmış; ancak, yeni bazı yazım hataları oluşmuş. Bilemiyorum, belki de hatalar teknik bir anın sonucudur.

Akademisyen sorumluluğu ve **Tarih ve Toplum** okuyucularına saygı gereği yazımda çıkan bazı yazım hatalarını size saygıyla yanda sunuyorum.

Selçuk UYGUN
Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Araştırma Görevlisi

DUYURU!

Bilgi Üniversitesi'nde Söyleşiler Devam Ediyor

İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün geçen yıl başlattığı Osmanlı Devleti 'nin Kuruluş Dönemi Üstüne Söyleşiler" dizisinin üçüncü söyleşisi 16 Ocak 2003 Perşembe günü saat 14.00'de Kuştepe Kampusu (0212-216 22 22) Akademik Kurul Odası'nda yapılacak. Önce İstanbul Üniversitesi'nden Prof.Dr. Feridun Emecen "Kör Kuyuyu Doldurabilme Ümidi: Osmanlılara Dair İlk Bilgileri Yeniden Düşünmek" başlıklı ve ardından Chicago Üniversitesi'nden Sara Nur Yıldız "The Role of Persian Historical Writing in the Development of an Ottoman Imperial Culture" başlıklı konuşmalarını sunacaklar. Dizinin dördüncü konuşmacısı Mart ayında Prof. Elizabeth A. Zachariadou olacaktır.

Hata Adresi	Hata Biçimi	Doğrusu
S. 41, sütun 2, ilk parag., son cümle	karısına	kursuna
S. 41, sütun 3, ilk paragrafın ortası	Oraklar Köy Enstitüsü	Ortaklar Köy Enstitüsü
S. 41, sütun 3, son paragrafın ortası	arkada	arkadaş
S. 43, sütun 1, ilk paragrafın sonu	Doğru/döndü	Dağıt/dördü
Dipnotlar 4, 6, 8	Tonuç/Alunya	Tonguç/Altunya

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
OCAK 2003
CİLT 39 • SAYI 229
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Kologlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Comell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Saymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eylimez
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 80 Fax: 516 12 58
E-MAIL: tarihtoplum@iletisim.com.tr.

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 35 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 50.000.000.- TL
6 aylık: 25.000.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 80 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi"ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 4.600.000.- TL

Nüfus Mübadelesi Sonrasında Yaşanan Sorunlar ve

Mübadillerin Protesto Mitingi

MEHMET ALİ GÖKAÇTI

Tarihte başka bir örneği daha bulunmayan Türk Yunan nüfus mübadelesi sürecine giden yolun ilk adımları 1912 yılında Balkan Savaşının çıkması ve Osmanlı devletinin de hazırlıksız yakalandığı bu savaşın sonunda Avrupa kıtasındaki tüm topraklarını kaybetmesiyle atılmıştı. Balkan Savaşı, bölgede daha çok toprak ele geçirmek çabasındaki genç Balkan devletleriyle, Doğu sorununu kendi lehlerine çözmek çabasındaki büyük devletlerin çıkarlarının birbiriyle kesişmesi neticesinde gündeme gelmişti. Bu bağlamda Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan destekli çeteler bölgede çeşitli eylemlerle mevcut havayı gerginleştirirken, başta Rusya ve Avusturya olmak üzere bölge üzerinde hesabı olan devletlerin de bu eylemlere arka çıkmaları ve Osmanlı devleti üzerinde Balkanlar'da ıslahat yapması talebiyle baskı oluşturmaları, Balkanlar'ı bir savaşın eşiğine doğru sürüklemeye başlamıştı.

Büyük devletlerin her birinin kendine göre bir hesabının bulunduğu Balkanlar 1912 yılının yaz aylarına gelindiğinde İtilaf ve İttifak devletlerinin yeni hesaplaşma alanlarından birisi haline gelmiş bulunuyordu. Bu durum, bölgede önemli gelişmeler olacağını gören Balkan devletlerinin de Osmanlı devletine karşı giderek daha açık tavır almalarına ve hatta artık açıktan açığa savaş talebinde bulunmalarına yol açmaktaydı.[1] İtilaf ve İttifak devletleri arasındaki güç dengesi, gerilimli duruma rağmen harekete geçmeyi önlüyorsa da, gelişmeler karşısında söz konusu devletlerin barışı sağlamak adına hiçbir girişimde bulunmamaları, Balkan devletlerinin cesaretini daha artırıcı bir etki yapmaktaydı. Sonuçta 30 Eylül 1912 tarihinde Balkan devletleri seferberlik ilan ederek savaşa giden süreci başlatmış oldular. Osmanlı devletinin de, bu gelişmeler karşısında içinde bulunduğu aymazlıktan uyanarak seferberlik ilan etmesi ve 7 Ekim 1912 günü Karadağ'ın, Osmanlı devletine savaş ilan etmesiyle Balkan Savaşı fiilen başlamış oldu.

Ne var ki, seferberlik ilan edilmiş olmasına rağmen Balkanlar'daki gelişmeleri uzun süre ilgisiz ve kayıtsız bir şekilde izleyen İstanbul hükümetlerinin bu yeni gelişmeye kısa zamanda karşılık verebilmeleri mümkün olamamıştı. Çünkü Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında kurulan "Büyük Kabine" Balkanlar'daki durumu sağlıklı bir değerlendirmeye tâbi tutmaksızın 1912 yılının temmuz ayında eğitimli 65.000 askeri terhis etmişti.[2] Birtakım zorunluluklardan dolayı yapıldığı söylenen ve daha sonra yüce divanda dava konusu olan bu terhis olayının yanı sıra, Osmanlı hükümetleri 1912 yılının yaz aylarında Sırbistan'ın Avrupa'dan satın aldığı silahları, Selânik limanından Belgrad'a taşımasına izin verdikleri gibi,[3] İttihat Terakki hükümetinin dışişleri bakanı Asım Bey'in ifadesiyle "Balkanlardan vicdanım kadar eminim"[4] diyecek kadar da gelişmelerden habersiz durumdaydılar.

Hatta bütün bu aymazlıkların yanı sıra savaşın başladığı günlerde Selânik'in de savunmasını içeren Alasonya ordu kumandanlığına atanan Mahmut Şevket Paşa'nın bu görevi kabul etmeyerek istifa etmesi ve kendisine daha sonra bu konuda eleştiride bulunanlara cevap olarak da "... canım efendim, ne yapayım, bu benim şöhretimi ve şeref-i askeriyemi ihlal için yapılmıştı; şöhretimi nasıl feda edeyim..."[5] demesi mevcut yönetim anlayışı ve bürokrasideki çürümeyi göstermesi açısından çarpıcıydı.

• Araştırmacı, yazar.

Bu şartlar altında gidilen bir savaşta doğu ordusunun yenilerek Çatalca'ya kadar çekilmesinin yanı sıra, batı ordusunun da Sırp ve Yunan orduları karşısında mağlup olması sonucunda savaş Osmanlı devletinin aleyhine bir seyir takip etmeye başlamış oldu. Bu süreçte Selânik'in tek bir kurşun bile atılmaksızın teslimi[6] ve tüm Makedonya'nın kaybedilmesi ve beraberinde batı ordusuyla, doğu ordusu arasındaki bağlantının da kopması kaçınılmaz sonu hazırlamış oldu. Bu arada, Edirne'nin Bulgarlara, Yanya'nın Yunanlılara, İşkodra'nın da Karadağlılara direnmesi savaşın gidişatını değiştirmeye yetmedi.[7] Netice de Birinci Balkan Savaşı sonrasında imzalanan 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması ve İkinci Balkan Savaşı sonrasında imzalanan 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul ve 14 Kasım 1913 tarihli Atina Anlaşması hükümlerince Osmanlı devleti Balkanlar ve Girit başta olmak üzere tüm Ege adalarındaki yeni durumu kabullenmek suretiyle bu toprakları terk etmek zorunda kaldı.[8]

Azınlık Konumuna Düşen Müslümanların Durumu ve Mübadeleye Giden Süreç

Balkan Savaşı sonrasında beş yüz yıldır Osmanlı hâkimiyetinde olan toprakların Balkan devletlerinin eline geçmesi beraberinde birçok sorunu da gündeme getirdi. Bu sorunların başında, ele geçirdikleri kentlere giren Yunan, Sırp ve Bulgar orduları ve onlarla birlikte buralara gelen göçmen kitlelerinin, Müslüman halka karşı giriştikleri yağma ve göçe zorlama girişimleri geliyordu. Bilhassa Selânik, Serez, Yanya gibi şehirlerde girişilen yıldırmaya yönelik bu eylemler daha ilk günlerden itibaren Müslüman halk üzerinde büyük tedirginliğe yol açmış bulunmaktaydı.[9] Aynı dönemlerde Girit'te Müslüman halka karşı gerçekleştirilen eylemlerse, çok daha ileri boyutlara ulaşarak kitlesel kıyımlara dönüşmüş bulunmaktaydı.[10]

Bütün bu eylemlerin yanı sıra Yunanistan devletinin homojen bir toplum yaratmak ve bu yolla ulusal devleti inşa ederek, yeni ele geçirilen bölgelerle her alanda bütünleşmeyi sağlama çabaları ve dolayısıyla da Yunan olmayan unsurlardan bir an önce kurtulma düşüncesi bu tarz olayları hızlandırıcı bir etki yapmaktaydı. Balkan Savaşı öncesinde bölgede çeteler tarafından gerçekleştirilen eylemler dolayısıyla, bilhassa köylerde yaşayan halkın bir kısmı yaşadığı yerleri terk ederek başka yerlere göç etmişti. Balkan Savaşı sonrasındaysa maddi imkânları olan insanların bir kısmı, özellikle de Yunanistan'ın eline geçen topraklarda ikamet edenler buraları terk ederek başta İzmir olmak üzere Anadolu ile İstanbul'a göç etmeye başlamışlardı.

Ancak şartların tüm olumsuzluğuna rağmen Müslüman Türklerin önemli bir bölümü doğdukları ve yaşadıkları yerleri terk edemediler. Ya da daha doğrusu terk ettikleri takdirde nerede ve nasıl bir hayata başlayacaklarının hesabını bir türlü yapamadıklarından ötürü bulundukları yerlerde karşılaştıkları tüm zorluklara rağmen yaşamaya devam ettiler. Ancak bu süreçte gerek Yunan hükümetinin Müslüman Türklere karşı doğrudan sürdürdüğü yıldırma politikalarında, gerekse çeşitli grupların sergilediği ve devletin de görmezden geldiği eylemlerde herhangi bir değişiklik olmadı. Bu bağlamda çeşitli belgelere de yansıdığı üzere, Müslüman halka karşı eşkıyaların desteklenmesi, Müslümanlara ait okul ve ibadethanelere el konularak başka amaçlarla kullanılması veya tahrip edilmesi, Müslüman köylülerin ev ve hayvanlarına el konularak göçe zorlanması, Makedonya'nın bazı köylerinde kadınlara tecavüz etmeye kadar varan eylemlere girişilmesi, yine bazı bölgelerde Müslümanların din değiştirmeye zorlanması, özellikle Trakya bölgesinde Müslümanların keyfi olarak tutuklanmaları ve çeşitli cezalara çarptırılarak korkutulmaları ile Müslümanlara ait taşınmaz mallara herhangi bir gerekçe gösterilmeksizin el konulması ve Yunanlı muhacirlere verilmesi, yaşanan olumsuzlukların belli başlılarıydı.[11]

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Yunanistan topraklarında bir şekilde varlıklarını koruyan Müslüman Türklerin artık bu topraklarda yaşamalarını deyim yerindeyse imkânsızlaştıran gelişmeyse Yunan ordularının Anadolu topraklarındaki işgal macerasının ağır bir yenilgi ve hüsranla sona ermesi oldu. Bu durum aynı şekilde Anadolu topraklarındaki Rumlar için de geçerli olup, Lozan Konferansı'ndan önce fiili olarak göç süreci başlamış bulunmaktaydı. Her iki taraftaki göç etmemiş olanların da bir an önce içinde bulundukları bu olumsuz şartlardan kurtulmak yani kendi soydaş ve dindaşlarının olduğu ülkeye göç etmek yönünde beklentileri mevcuttu.

Böylece Lozan Konferansı öncesinde fiili olarak başlamış olan bu göçü yasal bir prosedüre bağlamak ve tamamlamak gereği ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda Milletler Cemiyeti Norveçli Fridtjof Nansen'i durumu incelemek ve konunun çözümü yönünde bir rapor hazırlamak üzere görevlendirdi. Nansen incelemeleri sonunda hazırladığı ilk raporunda Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların isteğe bağlı olarak göç etmelerini gündeme getirdi. Nansen ayrıca İstanbul Rumları'nın da mübadele dışında tutulmasını öngörmekteydi. Buna karşın Türkiye ise, Türklerin çoğunluğu oluşturduklarını belirterek Batı Trakya'nın mübadele dışında tutulmasını talep etti.

Sonuçta her iki ülkenin de görüşleri alınarak yeniden düzenlenen rapor 1 Aralık 1922 tarihinde Lozan'daki

barış konferansında okundu. Nansen raporunda şimdiden yoğun olarak yer değiştinniş bulunan yüz binlerce insanın belli bir program dahilinde yerleştirilmemeleri ve nüfus değişiminin gerektiği şekilde tamamlanamaması halinde, bunun ekonomik sonuçlarının her iki ülke için de büyük bir felaket olacağını belirtmişti.[12] Durumun ivediliği ve önemi dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin de konuya ağırlık vermesi üzerine oluşturulan komisyonlarda yapılan uzun tartışmalar neticesinde, 30 Ocak 1923 tarihinde "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" M. İsmet, Rıza Nur, Hasan, E. K. Venizelos, D. Caclamanos tarafından imzalanarak hayata geçirilmiştir.[13]

Mübadeleye Dair Mukavelename ve Mübadiller İçin Yapılan Diğer Hazırlıklar

6 Ağustos 1924 tarihinde Lozan Anlaşması'yla birlikte yürürlüğe giren bu sözleşmeyle karşılıklı nüfus ve mal değişimi uluslararası bir anlaşma ile ilk kez taahhüt altına alınmış oluyordu. Dünyada bu alandaki ilk örnek olan bu anlaşmanın içeriği ise başlıca şu hükümlerden oluşmaktaydı.

1 - 1 Mayıs 1913 tarihinden itibaren Türkiye içerisinde yerleşik bulunan Rum Ortodoks dinine mensup Türkiye tebaası ile Yunanistan'da yerleşik bulunan Müslüman dinine mensup Yunan tebaası olanlar zorunlu mübadeleye tâbi olup, bunlar ilgili hükümetlerin müsaadesi olmadıkça taraf ülkelerde ikamet hakkına sahip olamayacaklardı.

2- Bu mübadeleden 1912 kanunu gereğince İstanbul şehremaneti sınırlarındaki yerlerde 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden önce sakin bulunan Rumlarla, Bükreş Anlaşması'na göre 1913'te belirlenen sınırlar dahilinde Batı Trakya'da yerleşik bulunan Müslüman ahali istisna tutulacaklardı.

3- Mübadeleye tâbi bölgeleri 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden önce terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar da sonradan mübadeleye dahil addolunacaklardı.

4- Muhacirler her türlü taşınabilir mallarını beraberlerinde götürmek ve naklettirmekte serbest olup, bu yüzden herhangi bir resim ödemekle mükellef tutulmayacaklardı.

5- Taraflardan arazisini daha önce terk etmiş olan mübadillere ait olup sonradan müsadere, zorunlu satış ve istimlak gibi tedbirlere tâbi olmuş her türlü malın da, söz konusu tedbirler uygulanmamış gibi kıymetleri belirlenecek ve mal sahiplerinin mahrumiyetleri tazmin edilecekti.

6- Karma mübadele komisyonu Yunanistan'da kalan Evkaf-ı İslamiye ile Türkiye'de Rumlara ait benzer tesislerin tasfiyesine başlarken, önceki anlaşmalarda tespit edilen esaslara göre hareket edecekti.

7- Anlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren bir ay zarfında her iki taraftan dörder ve 1914 ile 1918 savaşlarına katılmamış hükümetlerden Cemiyet-i Akvam meclisince seçilecek üç üyeden oluşan karma bir komisyon oluşturulacak ve komisyon başkanlığı tarafsız üyeler tarafından dönüşümlü olarak yürütülecektir. Gerekli görülmesi halinde Türk, Yunan ve tarafsız bir üyenin katılımıyla tali komisyonlar oluşturulabilecekti.

8- Karma komisyon göç işlemlerinin sorunsuz olarak yerine getirilme-

"Muhacirler dün miting akdettiler."
Cumhuriyet, *18 Ağustos 1924.*

17 Ağustos 1924 tarihinde Sultanahmet'te düzenlenen protesto mitingi ve bu mitingde konuşma yapan Azize Hanım.

si ile menkul ve gayrimenkullerin tasfiyesine nezaret edecek ve bunlarla ilgili her türlü itirazı inceleyerek sonuca bağlayacaktı.

9- Komisyon ilgili mal sahibine elinden alınan malına mukabil kendisine borçlu kalınan tutarı gösteren bir beyanname verecek ve muhacirlere göç ettikleri ülkelerde terk ettikleri mala denk kıymet ve mahiyette mal verilecekti.

10 - Taraf ülkeler, mübadele edilecek ahaliyi belirlenen tarihten evvel ülkeyi terk etmeye zorlayamayacak ve hiçbir baskı yapmayacağı gibi vergi ve fevkalade resimlere tâbi tutmayacak ve mübadeleden istisna edilen ahalinin bu mıntıkalara girmelerine ve buralarda kalmalarına, hürriyet ve tasarruf haklarına hiçbir şekilde engel olunmayacaktı.

11- Tasfiye edilecek malların takdirleri altın kıymeti esas alınarak belirlenecekti.[14]

Anlaşmanın imzalanması sonrasında zorunlu göçe tâbi olarak Türkiye'ye getirilecek kişilerin ihtiyaçlarına yönelik hazırlıklara başlandı. İlk olarak bu kişilerin karşılanması ve en kısa zamanda iskânı için gerekli düzenlemelerin yapılmasına başlandı. Bu bağlamda 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekaleti kuruldu. Ayrıca 8 Kasım 1923 tarihinde "mübadele imar ve iskân kanunu" da çıkarıldı. Vekaletin kurulması sonrasında ilgili vekilliğe gösterilen adaylar içerisinden İzmir mebusu Mustafa Necati mecliste 165 oyun 158'ini alarak seçilmişti. Çıkarılan bu yasayla mübadele imar ve iskân vekaleti; mübadele suretiyle Türkiye'ye getirilecek olanların nakil ve iskânlarını, bunların ihtiyaç olduğu sürece işlerinin temininini, 1328 (1912) senesinden beri iskân muamelesi görmemiş muhacir ve mülteciler ile hükümetçe kabul edilecek muhacirlerin ve yaşadıkları yerler savaş dolayısıyla tahrip edilmiş ahalinin iskân edileceği bölgelerin belirlenmesi ve iskânları ile ülkenin harap olmuş mıntıkalarının imar ve iskânını sağlayacaktı.[15]

İlgili vekaletin ilk çalışmalarından birisi göç edecek kişilerin nerelere yerleştirileceklerini belirlemek olmuştu. Bu iş için mübadele ile Türkiye'ye gelecek kişilerin nasıl nakledilecekleri, ne suretle kabul edilecekleri sekiz mıntıka olarak belirlenmiş iskân bölgelerine nasıl yerleştirilecekleri hususunda bir talimatname yayımlanmıştı. Buna göre;

-Drama ve çoğunlukla Kavala bölgesinden gelenler Samsun ve çevresine

-Serez bölgesinden gelenler Adana ve çevresine

-Kozana, Grebena, Nasliç Kesriye bölgesinden gelenler Malatya ve çevresine

-Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri Vardar Yenicesi ve Karacaabad'dan bölgesinden gelenler Amasya, Tokat ve Sivas yörelerine

-Zeytinci, Drama ve Kavala ve Selânik'ten gelenler Manisa, İzmir, Menteşe (Aydın), Denizli ve çevresine

- Kesendre, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop bölgelerinden gelenler Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve çevresine

- Preveze ve Yanya bölgesinden gelenler Antalya, Silifke ve çevresine

- Midilli, Girit ve diğer adalardan gelenler Ayvalık, Edremit, Mersin ve çevresine yerleştirileceklerdi.[16]

Bu düzenlemelerin yanı sıra mübadillerin kabul, iaşe, misafir edilmeleri sevk ve iskânları ile ilgili olarak gerekli diğer talimatnameler de yayımlanarak, yürürlüğe kondu. Bu talimatnameler Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen muhacirlerin sorunlarının en kısa zamanda giderilerek, iskân edilmeleri ve tüketici olmaktan çıkarılarak üretici olmalarını amaçlamaktaydı. Bu talimatnamelerden ilk etapta en acil ve

gerekli olan işçe talimatnamesine göre,

1 - İskân olunmak üzere Türkiye'ye gelecek ihtiyaç sahibi muhacirlere;

- Karantina yerlerinde sabahları ekmek ve çay, akşamları sıcak yemek,
- Karantina yerlerinden ihraç iskelelerine kadar yolda ekmek ile katık,
- İhraç iskelelerindeki misafirhanelerde sabahları ekmek ve çay, akşamları etli yemek,
- Yollarda ekmek ile katık
- İhraç iskelelerinde ve iskân tarihinden itibaren iki ay süreyle yalnız ekmek veya un, gerektiğinde bunların bedelleri verilecekti.

2- Gıda cinsi ve miktarı;

- Ekmek: Yemeksiz ve katıksız olarak verildiğinde büyükler için 900 gram on yaşından küçükler için 450 gram, sıcak yemek ile çay ve katık verildiği zaman büyükler için 500, küçükler için 250 gram.
- Katık: Nüfus başına 160 gram zeytin
- Sıcak Yemek: Nüfus başına 100 gram et, 100 gram fasulye veya kurusu, 5 gram sadeyağ, 8 gram tuz, 1 gram çay, 10 gram şeker ve yemek yapımında kullanılmak üzere 700 gram odun
- Aydınlanma ve yakacak olarak: Yalnızca misafirhanelerde nüfus başına 30 gram gaz ve 1000 gram odun olarak hesaplanacaktı.

3- Emzikli kadın ve üç yaşına kadar çocuklar için iki günde bir kutu teksif edilmiş şekerli süt ile hasta olanların doktorların göstereceği lüzuma göre tedavilerinin temini sağlanacaktı.[17]

Mübadillerin Türkiye'ye Sevklerinin Başlaması ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Zamanın yetersizliğinin yanı sıra mevcut şartların da olabildiğince hızlı davranmayı gerektirmesi sebebiyle, mübadeleye tâbi olacak insanlar için yapılacak yasal düzenlemeler ve hazırlıklar süratle bitirildikten sonra sıra bu insanların Türkiye'ye nakledilmelerine gelmişti. Önce açılan bir ihale ile yabancı şirketlerin gemilerine verilen taşıma işi, kamuoyunda ortaya çıkan tepkilere paralel, seyr-i sefain idaresi ve diğer yerli şirketlerin oluşturduğu bir gruba verilmişti. Aslında çoğu kargo taşımak için inşa edilmiş olan eski gemiler 1923 yılının sonlarından itibaren başta Selânik olmak üzere liman kentlerine yığılmış olan binlerce insanı son derece olumsuz ve yetersiz şartlarda, deyim yerindeyse balık istifi denecek bir tarzda Türkiye limanlarına taşımaya başlamışlardı.[18] 1924 yılının sonuna kadar önemli bir kısmı son derece zor şartlar altında yapılan yolculuklar sonrasında Türkiye'ye ulaşan göçmenler, ilk önce karşılandıkları limanda sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra önceden belirlenen misafirhanelere yerleştirildiler. Belli bir süre misafir edilen göçmenlerin özellikle de kırsal kökenli olanları bir an önce belirlenen bölgelere yerleştirilmeye çalışılıyordu. Çünkü Anadolu'nun değişik yörelerinde yaşayan ve esas işi tarım olan Rumların geride bıraktıkları tarım arazilerinin ekilip biçilmesi ve tarımsal üretimin sürdürülmesi diğer pek çok konuya göre daha fazla aciliyet göstermekteydi. Mübadillerin Türkiye'ye getirilmelerine kadar konu henüz kâğıt üzerinde kaldığı için su yüzüne çıkmayan pek çok sorun da bu aşamadan itibaren kendisini göstermeye başlamıştı.

Mübadele sırasında Türkiye'ye gelmek üzere Selânik limanında geminin kalkış saatini bekleyen kadınlar. (L'illustration, *27 Aralık 1924*).

Karşılaşılan ilk önemli sorun göçmenlerin yerleştirilecekleri bölgelerin belirlenmesinde gerekli özenin muhtemelen bu konuda hem yeterli zamanın olmaması, hem de yeterli tecrübeye sahip olunmaması nedeniyle gösterilememiş olmasıydı. Tarımla uğraşanların daha önce geldikleri yerdeki iklim ve toprak şartlarıyla, pazarlama imkânlarının uygun olduğu bölgelere gönderilmeleri ile kentlerde yaşayanların da meslekleriyle ilgili örgütlenme ve toplumsal şartların geçerli olduğu kentlere yerleştirilmeleri konusunda gerekli bilgi toplama işi düzenli olarak yapılamadığından beklenen sonuç fiili olarak alınamadı.[19]

İkinci önemli sorun da mübadillerin iskân edildikleri yerlere ulaşmaları konusunda ortaya çıktı. Hem gerekli paranın olmaması, hem de bu konuda gerekli organizasyonun yapılmamış olması dolayısıyla göçmenler

Mübadil olarak Bursa'ya gelen ve geçici kamp kuran göçmenler.
(L'illustration, 27 Aralık 1924)

iskân edildikleri mıntıkalara kendi imkânlarıyla ulaşmaya çalıştılar. Bu durum başta "düşman elinden kurtarılan üç beş parça malın da çalınması-na"[20] sebep olmaktaydı. Yine bu bağlamda çok zor hatta ilkel denilebilecek şartlarda yapılan uzun ve yorucu yolculuklar dolayısıyla hasta yaşlılar ve çocuklar bu durumdan özellikle olumsuz olarak etkilenmekteydi.

Bu aşamada ortaya çıkan bir başka önemli sorunsa göçmenlerin barınma ve terk edilmiş evlere yerleştirilmesi konusuydu. Türkiye'ye nasıl gelecekleri, burada nasıl karşılanacakları, sonrasında nerelere iskân edilecekleri ve o bölgelere nasıl ulaşacakları sorunlarının yanında en büyük gürültü bu mesele hakkında kopacaktı. Özellikle kış aylarında Türkiye'ye gelen göçmenler için başlarını bir evin çatısı altına sokabilmek hayati bir önem arz etmekteydi. Ancak bu noktada ortaya çıkan önemli iki sorundan birisi Rumların bıraktıkları meskenlerin başkaları tarafından işgal edilmiş olmasıydı. Savaş sonrasında ortaya çıkan karmaşada kimileri ortaya çıkan boşluktan da yararlanarak Rumların terk etmek zorunda kaldıkları malla ra el koymuşlardı. Mübadillere verilmesi düşünülen bu mallara fırsatçılar tarafından el konulması o günlerde "fuzuli işgal" olarak adlandırılmıştı.[21] Bu konuyu bir kazanç kapısı olarak görenlerle, mevcut boşluktan yararlanarak mal edinmek çabasındakilerin girişimleri dolayısıyla ortaya bir de mübadillerin yerleştirileceği konut sorunu çıkmıştı. Söz konusu konutlarla ilgili gözlemlenen ikinci sorunsa mevcut yapıların savaş ortamında tahrip olmuş olması ve ciddi anlamda tamire ihtiyaç göstermesiydi. Benzer bir bakımsızlık hali, Rumların geride bıraktıkları tarla, bağ ve bahçelerle de ilgiliydi. Önemli bir kesimi kentlerde yaşıyor olmasına rağmen sahip oldukları verimli topraklar dolayısıyla tarımsal üretimde önemli payları olan bu kişilerin bıraktıkları tarım arazileri de o dönemde aynı akıbete uğramaktan kurtulamamıştı.

Söz konusu sorun, Rumların Yunanistan'a gönderilmelerinin gecikmesi ve bir de 1924 yılında ortaya atılan, firar eden Rumların geri dönecekleri ve el konulan mallarının iade dileceği söylentileriyle daha da büyümeye ve kamuoyu nezdinde tepki toplamaya başladı. Mevcut durum, bir de "etablis" yani 1918 tarihinden önce İstanbul'da yerleşik olanların Rumların durumlarının Türk ve Yunan hükümetleri arasında sorun olmasıyla yeni bir boyut daha kazanmış oldu. 1924 yılı içinde ortaya çıkan ve giderek büyüyen bu sorunlar sonunda sıkıntı içindeki mübadillerin daha örgütlü hale gelmelerine ve mevcut durumu kamuoyuna duyurmak adına bir protesto mitingi düzenlemelerine yol açmıştı.

Mübadillerin Sultanahmet Meydanında Düzenledikleri Protesto Mitingi

Mübadele anlaşmasına göre İstanbul Rumları zorunlu göçe tâbi olmayacaklardı. İstanbul'da mübadeleye tâbi olmayacak Rumların sayısı 1923 yılında polis müdüriyeti kayıtlarına göre 10.000 civarında görünmekteydi. Gerçi eldeki rakamlara göre bu sayının 25.000 civarında olacağı tahmin edilmekteydi. Bu durumda mübadeleye tâbi olmadığı halde Yunanistan'a göç etmiş ve kayıtlara geçmiş 3.000 kişinin yanı sıra yaklaşık 10.000 kişinin daha kayıtlara girmeksizin İstanbul'u terk ettiği ortaya çıkmıştı.[22] Bunun haricinde mübadeleye tâbi olup da, o sırada İstanbul'da bulunan 15.000 kadar da Rum tespit edilmişti.

Karma mübadele komisyonu bu Rumların mallarını mübadele sonuna kadar satamayacaklarını, bu taşınmaz malların kıymetinin komisyon tarafından belirleneceğini, malların hükümet tarafından korumaya alınacağını ve mübadele yoluyla Yunanistan'dan gelen Türklere dağıtılacağını ilan etmişti. Ancak hem İskân Vekaleti'nin, hem de İstanbul Valiliği'nin verilere göre İstanbul'da mübadeleye tâbi olacak Rumların sayısı çok daha fazlaydı.[23] Bu tartışmalar ışığında İstanbul'daki Rumlardan hangilerinin mübadeleye tâbi olacağı konusu giderek karmaşık bir hal almaya başla-

ınıştı. Yunan hükümetinin mümkün olduğu kadar fazla Rum'u İstanbul'da tutmaya çalışmasına karşın Mübadele Anlaşması'nın birinci maddesi son derece açık olup, 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a yerleşmiş Rumların mübadeleden muaf tutulacakları hükmünü içermekteydi. Aynı anlaşmanın 18 Ekim 1912 tarihinden sonra Türkiye'yi terk eden veya terk etmesi gereken kişileri de mübadeleye dahil kabul etmesine rağmen, savaş yıllarında Türkiye'yi terk etmiş Rumların tekrar İstanbul'a dönmek istemeleri konuyu daha da sorunlu hale getiriyordu.

Sorunun giderek büyüdüğü 1924 yılının yaz aylarında İstanbul Valiliği başkanlığında toplanan askerî ve mülkî yetkililer de, İstanbul'dan kendi isteğiyle giden Rumlara ait taşınmazların %20'sinin Yunanistan'dan gelen mübadillere dağıtılması kararını almışlardı. İstanbul Valisi Reşat Bey de o günlerde bir açıklama yaparak "İstanbul'un yerli nüfusuna kayıtlı olmayan her Rum mübadeleye tâbidir"[24] diyerek etabli konusuna açıklık getirmişti. Ancak Yunanistan'ın talebi ve muhtemelen karma mübadele komisyonun tarafsız üyelerinin istekleriyle konu, komisyonun gündeminde yer almış ve müzakere edilmişti.

Aynı günlerde mübadele komisyonun ağustos ayı içerisinde Türkiye'yi terk etmesi gereken Rumların gidiş tarihini eylül ayı ortalarına kadar uzatması ve işi giderek daha yavaştan alması bir an önce yerleşecek bir konut beklentisindeki mübadiller arasında rahatsızlığa sebep olmuştu. Tam da o günlerde basında çıkan bir haber ve ilk anda bu konuda bir tekzipde bulunulmaması söz konusu rahatsızlığın açık bir tepkiye dönüşmesine neden olmuştu. İstanbul gazetelerinde çıkan bu habere göre karma mübadele komisyonunun Atina'daki toplantısında heyetin Türk üyesi Tevfik Rüştü Bey (Aras) ile Yunanlı

Mübadele Cemiyeti'ne ait bir makbuz. (Lozan Mübadilleri Vakfı, Sema Elgün arşivi.).

üyesi Mösyö Papas arasında bir anlaşmaya varılmış bulunulmaktaydı.

Atina İtilafnamesi adı verilen bu belgeye göre:

- Firar eden Rumların geri dönüşüne izin verilerek malları iade edilecek,

- Türk hükümeti etabli kelimesinin tefsirinde Yunan hükümetinin noktai nazarından hareket ederek Rumların mübadelesini gerçekleştirecek,

- Rumlarla ilgili her meselede Yunan hükümetinin görüşü alınacak,

- Türk hükümeti el koyduğu malları iade edecek, Yunan hükümeti de satışını yapıp tahsil ettiği Türk emlakının icar bedelini ödeyecekti.[25]

15 Ağustos 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Taraflı İtilafname" başlığıyla çıkan başyazıda da bu anlaşma eleştirilmiş ve günlerdir ortada bu anlaşma metninin dolaşıyor olmasına rağmen Ankara'dan henüz bir tekzip gelmediğine değinilerek, böyle bir anlaşmanın imzalanmamış bile olsa en azından tartışmasının yapıldığının altı çizilmişti. Türkiye'ye gelen mübadiller çeşitli sıkıntılar içinde kıvranırken, komisyonun Rumların lehine bir anlaşma yapma eğilimine girmesi, mübadiller arasında tepkiye neden olmuş ve bu konuda İstanbul'da bir miting ile durumun protesto edilmesine karar verilmişti.

Mübadele Cemiyeti[26] öncülüğünde düzenlenen bu mitingden bir gün önce hem basında çıkan yoğun eleştiriler, hem de giderek yükselen tansiyon sebebiyle dahiliye vekili Recep Bey (Peker) bir açıklama yaparak böyle bir anlaşmanın yapılmadığını ve yapılmasının da söz konusu olmadığını duyurmuştu. Bu durum mitingin düzenleneceği 17 Ağustos 1924 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi tarafından okuyuculara duyurulmuş ve bu gelişmeden sonra mitingin hâlâ düzenlenip düzenlenmeyeceğinin de merakla beklendiği ifade edilmişti.[27]

Ankara'dan gelen bu açıklamalara rağmen 17 Ağustos 1924 günü Sultanahmet Meydanı'nda söz konusu miting düzenlendi. Miting Davutpaşa Lisesi Fransızca muallimi İbrahim Memduh, Mübadele Cemiyeti katib-i

3 Haziran 1340 Yanya. Solda sağa, ayaktakiler: Abdullah Efendi, Eşref Efendi, (bilinmiyor), Abdülkerim Efendi, Sadıkpaşalar'dan bir zat, Tüccar Saadettin Efendi, Yanya Ziraat Bankası Müdürü Süleyman Karadağ, İhsan Bey, (bilinmiyor), Diş Tabibi Yahya Renda. Oturanlar: Avukat Pertev Efendi, Yanya Müftüsü, İtalyan Murahhas, Hoca Bahai Efendi, Cemiyeti Akvam Gözlemcisi.
(Kaynak: Lozan Mübadilleri Vakfı - Lütfü Karadağ arşivi).

umumisi Zahit, İskender Paşazâde Abdurrahman, sabık ihtiyat zabıtânından Komisyoncu Ekrem, Mübadele Cemiyeti azalarından Lutfü Arif, Edhem Ruhi ve İskeçeli Arif beylerin öncülüğünde düzenlenmişti. 17 Ağustos pazar günü saat ikide Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen bu mitinge katılım yüksek olmuş ve sıra ile yapılan birçok konuşmada, Yunanistan'daki Türklere mübadele öncesinde yapılanlar hatırlatıldığı gibi halen Batı Trakya'da yaşanan sorunlar da dile getirilmişti. Mübadillerin çektiği sıkıntılara vurgu yapılan konuşmalarda, Rumların lehine olabilecek kararların alınmaması ve yerleşik hükmünde (etabli) olmayan Rumların bir an önce Yunanistan'a gönderilmeleri de talep edilmişti.[28]

Konuşmacılar arasındaki tek kadın olan Azize Hanım'ın konuşması ise o günlerde açıkça ifade ediliyor olmasa da, mübadillere karşı bir anlamda toplumun bilinçaltındaki bakış açısını ortaya koyan ve bunu eleştiren değerlendirmeleriyle dikkat çekmişti. Azize Hanım başlangıçta mübadillerin yaşadıkları güncel sorunlara değindikten sonra konuşmasının en can alıcı yerine gelmiş ve "... Anadolu insanının kanı akarken, Rumeli'de de Türk'ün kanı akmıştır. Elde edilen zafer şu veya bu halka değil bütün Türk milletine aittir..."[29] ifadesiyle o güne kadar pek de dile getirilmeyen bir gerçeğe parmak basmıştı. Söz konusu protesto mitingi böylece mübadillerin sorunlarını ve hükümetten beklentilerini yansıtmanın yanı sıra toplumdaki belli bir bakış açısının da eleştirmesiyle sona ermişti.

Bu mitingin sonunda alınan kararlarsa bir telgrafla Başvekil İsmet Paşa'ya (İnönü) iletilmişti. Karar bildirisinde:

- Lozan Anlaşması'nın mübadil Türklere sağladığı hakların uygulanması,

- İstanbul'daki Rumlardan mübadeleye tâbi olanların belirlenerek hemen sevkedilmeleri,

- Muhacirlerin aleyhine ve Rumların lehine karar içeren itilafnamelerin kabul edilmemesi,

- Batı Trakya'da yaşananlara bir son verilmesi için girişimde bulunulması talep edilmişti.[30] Aynı günlerde Yunanistan'ın mübadil Rumların sevk işini giderek ağırdan alması ve İstanbul Rumlarıyla ilgili taleplerde bulunurken, kamuoyunda da İstanbul Rumlarına kötü muamele de bulunulduğu yönünde propaganda yap-

Selânik'ten Anadolu'ya yola çıkmadan önce...

ması ilişkilerin gerilmesine neden olmuştu. Bütün bu olumsuzluklar ve göğüslemek zorunda kaldığı eleştiriler dolayısıyla komisyonun Türk tarafını temsil eden Tevfik Rüştü Bey istifa etmiş ancak bir müddet sonra Yunanistan'ın tavrını değiştirmesi üzerine istifasını geri almıştı.[31]

Sorunun Çözülmesi

Kimlerin mübadeleye tâbi olacağı, kimlerin yerleşik (etabli) kabul edileceği ve mübadillere verilecek malların nasıl belirlenerek dağıtılacağına yönelik çalışmalar zaman zaman yükselen tansiyona ve hatta 1929 yılında olduğu gibi savaş laflarının bile edilebildiği ortamlara gelmesine rağmen, 1930 yılına kadar devam etmiş ve 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 17 Haziran 1930 tarihli 1725 sayılı kanunla yürürlüğe giren anlaşma uyarınca sonuca bağlanmıştı.

Bu anlaşma hükümlerine göre, mübadele dışında bırakılan Rumlardan kaçan ve geri dönme hakkından mahrum bulunanların mallarının Türk hükümetine geçmesi, yine İstanbul dışında olup da etabli sayılan Rumlarla geri dönmesi mümkün olmayan şahıslara ait malların da Türk hükümetine geçmesi, Batı Trakya'daki bütün Müslümanlara doğdukları yer ve bölgeye geldikleri tarih ne olursa olsun etabli hakkının tanınması, Batı Trakya bolgesini terk edip geri dönme hakkından mahrum olanlarla, Batı Trakya Türklerine ya da geri dönme hakkına sahip şahıslara ait olup mübadele bölgesinde bulunan malların da Yunan hükümetinin mülkiyetine geçmesi kabul edilmişti.[32]

Uzun ve tartışmalarla dolu bir sürecin sonunda söz konusu anlaşma ile mübadillerin yerleşim ve konut sorunu kısa sayılabilecek bir vade de önemli ölçüde çözülürken, diğer ekonomik ve sosyal sorunların çözümü ise zamanın akışına bırakılarak daha uzun bir vadeye havale edilmişti. Bu bağlamda 499.239 kişi mübadil, 172.029 kişi ise gayri mübadil olarak iskâna tâbi tutulmuş, bu kişiler için 88.700 hane temin edilmiş ve 1923 ile 1929 yılları arasında mübadillerin sorunlarının çözümü için toplam 16.871.876 lira harcanmıştı.[33]

NOTLAR

1 Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1985, s. 363.

2 Rıfat Uçarol, **Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi: Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, İstanbul, s. 401 vd.

3 Uçarol, **a.g.e.**, s. 410.

4 A. Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, 1945, s. 313.

5 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayını, Ankara, 1984, s. 64.

6 O günlerde Libya'dan yeni dönen Mustafa Kemal de İstanbul'daki Meserret kıraathanesinde karşılaştığı arkadaşlarına "... nasıl bıraktınız ? Selânik'i bu kadar ucuz nasıl düşmana teslim ettiniz!..." diyerek tepkisini göstermişti. Bkz. F. Rıfkı Atay, **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikayesi**, İstanbul, 1969, s. 70.

7 Balkan Savaşı ve askerî gelişmeler için bkz., Mehmet Nihat, **Balkan Harbi**, İstanbul, 1340; Cemil Conk, **Hatıraları - Balkan Harbi**, İstanbul, 1947; Fahri Belen, **Balkan Savaşı**, İstanbul, 1971, Reşat Hallı, **Balkan Harbi (1912 - 1913)**, C. I, Genelkurmay Harp Tarihi Yay., Ankara, 1970.

8 Anlaşma metinleri için bkz., Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara, 1953, s. 457 - 488.

9 Sadık Ulvi, **Hasan Tahsin Paşa Ordusu ve Selânik'in Teslimi**, İstanbul, 1332.

10 **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezâlimi**, C. I Balkanlar'da Yunan Mezalimi, Ankara, 1995, s. 231 - 233.

11 Yaşanan bu olaylarla ilgili belgeler için bkz., **Yunan Mezalimi**, C. I, s. 223 - 331.

12 Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923 - 1925)** Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s. 15 - 22.

13 Anlaşmanın tam metni için bkz., İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, C. I, (1920 - 1945), T. T. K. Yay., Ankara, 1989, s. 177 -183.

14 Anlaşma metni tarafımızdan bugünkü lisana aktarılarak, sadeleştirilmiştir. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 177 -183 ayrıca bkz. **İskan Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 8 -10.

15 **İskan Tarihçesi**, s. 13 - 14 ayrıca bkz. Arı **a.g.e.**, 22 -43.

16 **İskan Tarihçesi**, s. 18.

17 2 Kanunuevvel 1923 tarihli **Vakit** ve **İleri** gazetelerinden aktaran, Cahide Zengin, Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918 - 1930), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 81.

18 Reşat D. Tesal, "Bir İstanbul Vardı", **Tarih ve Toplum**, XII/70, İstanbul, Ekim 1989, s. 17-20.

19 Arı, **a.g.e.**, s. 80.

20 Arı, **a.g.e.**, s. 105 vd.

21 Kemal Arı, " Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emvâl-i Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu ", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V / 15, Temmuz 1989, s. 691 - 706.

22 Zengin **a.g.e.**, s. 187.

23 İstanbul Vali Vekili Ali Haydar Bey'ın başkanlığındaki komisyona göre ise o tarihlerde İstanbul'da mübadeleye tâbi 100.000 civarında Rum vardı. Bkz. Zengin **a.g.e.**, s. 187.

24 Zengin, **a.g.e.**, s. 190.

25 **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1924, sy. 98.

26 Söz konusu cemiyetin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu, ne kadar zaman faaliyette bulunduğu ve işlevini ne zaman tamamladığı konusunda bir bilgiye ulaşmak mümkün olamamıştır. Ancak cemiyetin elimizde bulunan bazı makbuzlarından İstanbul dışındaki kentlerde de örgütlendiğini ve bir dönem gazete haberlerine yansıdığı üzere toplumsal olaylarda öncü rolünü üstlenerek, üyelerinin sorunlarına yönelik olarak ülke çapında faaliyette bulunduğunu biliyoruz.

27 **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1924, sy. 100 .

28 **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1924, sy. 101.

29 **Aynı gazete.**

30 **Aynı gazete.**

31 Sözkonusu miting ve bu mitingde dile getirilen konulardan, mübadele ile ilgili yayınlanmış çalışmalarda hiç söz edilmemesi dikkat çekicidir. Atina İtilafnamesi ve bu itilafnamenin sonrasında Ankara Anlaşması'na kadar giden süreç, sözkonusu çalışmalarda çok daha geç tarihlerden itibaren ele alınmaktadır. Özellikle de Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in başkanlığı döneminde yürütülen müzakerelerde Yunanistan'la mübadillerin aleyhine hükümler içeren anlaşmalar yapma eğilimine girilmesi ve çeşitli sıkıntılar içindeki mübadillerin bu konudaki tepkileri sözkonusu çalışmalarda görmezden gelinmiştir. Aynen Tevfik Rüştü Bey'in istifasının da görmezden gelinmesi veya bu istifanın sadece Yunanistan'ın birtakım girişimlerine karşı Tevfik Rüştü Bey'in kişisel tepkisi olarak yorumlanması gibi.

Ayrıca mübadeleye yönelik çalışmalarda, mübadillerin karşılaştıkları sorunlar olsa da, bunların o günlerin şartları içerisinde normal sayılması gerektiği ve devletin çabalarıyla kısa sayılabilecek bir zaman zarfında aşıldığı tezi de ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bu yaklaşım tarzı doğal olarak, çeşitli gerekçelere istinaden toplumun bir kesiminde mübadillere karşı var olan olumsuz bakış açısına da hiç değinmemektedir.

32 Zengin, **a.g.e.**, s. 225 - 228.

33 **İskan Tarihçesi**, s. 135 - 138.

1930'lu Yıllarda

Türkiye Basını ve Kıbrıs

BÜLENT EVRE

Kıbrıs'ın 1930'lu yıllar boyunca Türkiye basınında nasıl ele alındığına geçmeden önce, Türkiye hükümetinin Kıbrıs'a ilişkin bu dönemdeki temel politikasına kısaca değinmekte fayda vardır. Türkiye hükümeti Kıbrıs meselesine resmen 1950'lerin ortasında taraf olmakla birlikte, bundan önceki yıllarda Türkiye'de gerek resmî makamların gerekse basının Kıbrıs'a ve Kıbrıslı Türklerin durumuna tamamen kayıtsız kaldıkları pek söylenemez. Kıbrıs'ın Türkiye'de millî bir dava haline geldiği 1950'lere kadar, Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri kamuoyuna Kıbrıs'a ilişkin herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmışlardı; fakat bu, Türkiye hükümetinin Kıbrıs'la ilgili hiçbir politikası olmadığı anlamına gelmez. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda Kıbrıs'a yönelik politikası, büyük ölçüde Lozan Antlaşması çerçevesinde ve iki savaş arası dönemin (1919-1939) mantığı içerisinde şekillenmişti.

Bilindiği üzere Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs'la ilgili hükümleri gereğince, Türkiye ada üzerindeki haklarından feragat ederek, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki egemenliğini resmen tanımıştı (m. 20). Kıbrıslı Türklere ise Türkiye'ye göç ederek Türk uyruğuna geçme veya Kıbrıs'ta kalarak İngiliz uyruğunu edinmeyi seçme hakkı tanınmıştı (m.21).[1] Öte yandan Türkiye hükümetinin 1930'lu yıllarda Kıbrıs'a yönelik iki ayrı politika izlediği gözlenmektedir. Birincisi, Türkiye'nin güvenliğinin güvence altına alınacağı ve Kıbrıslı Türklerin enosis tehdidinden korunacağı düşüncesinden hareketle, İngiltere'nin adadaki yönetimini desteklemek. İkincisi ise Kıbrıslı Türkleri Türkiye'ye göç etmeleri için teşvik etmek, Kemalist karşıtı unsurları izlemek ve adayla olan ticari ilişkileri korumak. Türkiye hükümeti bu çerçevede, Kemalist devrimlerin Kıbrıs'ta da yerleşmesini teşvik etmiş ve Kıbrıslı Türklere eğitim ve sağlık konularında yardımcı olmuştur.[2] Bununla birlikte, İngiltere ve Yunanistan'la iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren Kemalistler, 1930'lu yıllarda dünya konjonktürü çerçevesinde Kıbrıs'a yönelik dikkatli ve ihtiyatlı bir politika izleyerek, Kıbrıs üzerinde hiçbir hak iddia etmeyip, sadece Kıbrıs'ı izlemekle ve Kıbrıslı Türklerin bazı gereksinimlerini karşılamakla yetindiler.

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan Türkiye basınının 1930'lu yıllarda Kıbrıs'a ilişkin temel tutumunu belirlemek için devlet erkânına yakınlığıyla bilinen ve Kıbrıs'la ilgili en geniş habere veren *Cumhuriyet* gazetesi ele alınmıştır.

Kıbrıslı Türklerin Durumu

Cumhuriyet gazetesi 1930'lu yıllar boyunca Kıbrıslı Türklere ilişkin çeşitli meselelere sütunlarında yer vermiştir. Lozan Antlaşması'na uygun olarak Türk uyruğuna geçme hakkını tercih eden Kıbrıslılar, mal ve mülklerini satarak Türkiye'ye göç etmişlerdi. Genellikle Mersin, Tarsus, Adana ve Antalya yörelerine yerleşen Kıbrıslıların birçoğu, daha sonra buralarda çeşitli zorluklarla karşılaşarak Kıbrıs'a geri dönmek zorunda kalmışlardı[3] 17 Temmuz 1932 tarihli

---

1 Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs'la ilgili hükümleri için bkz. Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, Cilt II, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1973, s. 8.

2 Türkiye Hükümeti'nin iki savaş arası dönemde Kıbrıs'a yönelik politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. James A. Mchenry, **The Uneasy Partnership on Cyprus 1919-1939**, New York, London: Garland Publishing, 1987.

1931 İsyanında yanan Vali Konağı.

Cumhuriyet gazetesi bu dönemde Tarsus'a göç eden Kıbrıslıların durumu ve sorunlarıyla ilgili bir haber yapmıştı. Sözkonusu haber, dört yıl önce Tarsus'a göç etmiş bulunan, ama henüz yerleştirilmeyen elli hanelik Kıbrıs göçmenleri adına gönderilen bir mektup üzerine yapılmıştı. Tarsus'a göç eden Kıbrıslılar, gazeteye gönderdikleri mektupta, genel olarak çektikleri sıkıntıları dile getiriyor ve İskân Kanunu'nun özel maddesi uyarınca iskân edilmeleri için dört yıldır çalıştıklarını ve yetkili makamlara yaptıkları başvuruların sonuçsuz kaldığını belirtiyorlardı. Sözkonusu mektubu aynen yayımlayan gazete, Türkiye'ye göç etmiş olan Kıbrıslıların yerleştirilmesi için İçişleri Bakanlığı'nı göreve çağırıyordu:

"Ana vatana iltica etmiş vatandaşların yerleştirilmesi hususi kanun dahi olmasa millet ve devlet namına vazife addedilecek bir mes'eledir. Bu işin uzamasını ve güçlüğe uğratılmasını bir yanlışlığa hamletmek istiyoruz ve Dahiliye Vekaleti'nin muameleye kat'i bir netice vermesini bekliyoruz."[4]

12 Eylül 1931 tarihli *Cumhuriyet*, İsmet Paşa'nın Atina ziyareti münasebetiyle yolu üstünde olan Kıbrıs'a da uğramaları için Kıbrıs Türk Millî Kongresi tarafından davet edildiği haberini vermektedir. İsmet Paşa 12. 08. 1931 tarihli davet mektubunu aldığını, şahsına gösterilen ilgiden mutlu olduğunu, teşekkür ve selamlarını sunarak sözkonusu davete zaman ve imkân bulamadığından dolayı katılamayacağını bildirmişti.[5]

Öte yandan bu dönemde Kıbrıslı Türklerle ilgili bazı yorumlara da rastlanmaktaydı. Muharrem Feyzi *Cumhuriyet* gazetesinin 26 Teşrinievvel (Ekim) 1931 tarihli sayısında adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin varlığına dikkat çekmekteydi:

"1877-1878 Türk-Rus muharebesinden sonra Kıbrıs adasını muvakkaten (geçici) İngilizlere bırakmış idik. Fakat sonradan Abdülhamid'in siyaseti değiştiğinden İngiliz ittifakı ve muaveneti mevzuu bahsolmadı. Fakat ada İngilizlerin elinde kaldı. Harbi Umumi'den sonra Kıbrıs üzerindeki her türlü hukukumuzdan vazgeçtiğimizden Kıbrıs tam manasile bir İngiliz müstemlekesi olmuştur. Kıbrıs'taki nüfusun ekseriyeti Rum ise de mühim bir Turk ekalliyeti dahi vardır."[6]

Ayrıca *Cumhuriyet* gazetesi, Kıbrıslı Türklere ait *Söz*, *Masum Millet* ve *Ses* gibi bazı gazetelerden iktibaslar da yapmaktaydı. Bu, sözkonusu gazetenin Kıbrıs'ın yerel gazetelerini yakından takip ettiğini ve Kıbrıslı Türklerin iç meseleleriyle de yakından ilgilendiğini göstermektedir. Örneğin, Ekim 1931'de İngiliz Yönetimi Kıbrıs'ın anayasasında birtakım değişiklikler yapacağını duyurmuştu. Bunun üzerine *Cumhuriyet*, konuya Kıbrıs'ta yayımlanan *Söz* gazetesinden alıntı yaparak yaklaşmıştı. Konuyu Kıbrıslı Türklerin hakları açısından ele alan *Söz*, son yıllarda yüksek makamların Rumlara tahsis edilmesinin ve Türklerin hükümet organlarından uzaklaştırılmasının bir hata olduğunu öne sürerek düzenlenecek yeni anayasada bu hususun dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştı.[7]

Aynı biçimde, 26 Ağustos 1933 tarihli *Cumhuriyet*'te, Kıbrıs'taki *Masum Millet* gazetesinin, "fena idare edilmekte olan evkaf idaresi aleyhindeki neşriyatına devam ettiği" vurgulanmakta ve sözkonusu gazetede evkaf hakkında çıkan bir haberden geniş bir alıntı yapılmaktaydı.[8]

Sözkonusu yazının sonunda ise Kıbrıslı Türklerin adanın Yunanistan'a ilhakını şiddetle protesto ettikleri vurgulanmakta ve Kıbrıslı Türklerin Türkiye basınından bu konuda yardım istedikleri ileri sürülmekteydi.[9]

Bu dönemde Kıbrıslı Türklere ilişkin haberlerin yanı sıra, bazı yorumların da yapıldığı görülmektedir. Öme-

3 Haşmet M. Gürkan, **Bir Zamanlar Kıbrıs'ta**, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1996, s. 92.

4 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1932.

5 **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1931.

6 **Cumhuriyet**, 26 Teşrinievvel 1931.

7 **Cumhuriyet**, 11 Teşrinisani 1931.

8 **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1933.

9 **Cumhuriyet**, 28 Teşrinievvel 1931

(Üstte) Kıbrıs Türk Lisesi.

(Solda) Türkiye'den Kıbrıs Türk Lisesi'ne gelen İsmail Hakkı (Ertaylan) Bey.

ğını. Muharrem Feyzi 7 Kanunuevvel (Aralık) 1931 tarihli *Cumhuriyet* gazetesindeki "Siyasi İcmal" adlı köşesinde Kıbrıs'ın İngiltere açısından stratejik önemine dikkat çekerek, adanın ileride İngiltere'nin bir deniz üssü olacağı görüşünde bulunuyordu:

"(...) Elli senedenberi bu adayı bir bölük asker ve bir düzine İngiliz memuru ile idare ederek halka gayet vasi müsamaha gösteren İngiliz hükümetinin mandalarından sarfı nazar eylediği ve müstemlekelerinde halka vasi muhtariyet ve hukuku medeniyeye verdiği şu zamanda Kıbrıslıları eski hürriyet ve muhtariyetlerinden bile mahrum etmenin sebebi nedir? Akdenizde ve bilhassa bu denizin Şark havzasında siyasi ve askeri vaziyetlerin değişmekte olması İngiltere'yi Kıbrıs'a çok ehemmiyet vermeğe ve buradaki mevkiini tahkim etmeğe sevketmiştir. İngiltere hükümeti bütçede bu sene tasarruf yaptığından şimdilik Kıbrıs'ta yalnız bir muhrip filotillası bulunduracaktır. Fakat ileride burası bütün İngiliz donanmasını istiap edecek bir üssübahri (deniz üssü) olacaktır."[10]

Cumhuriyet gazetesinin 10 Temmuz 1938 tarihli sayısında, Reşat Mahmut tarafından kaleme alınan "Kıbrıslıların Derdi" başlıklı bir makalede, genel olarak Kıbrıslı Türklerin teşkilatsız ve himayesiz olduklarını, İngiliz yönetiminin Kıbrıslı Türklere karşı gittikçe ilgisinin artmakta olduğunu, fakat bundan önce Türkiye'nin onlarla ilgilenmesi gerektiğini yazıyordu:

"(...) Evet, yalnız, bugün onları, o yetmişbin Türk, teşkilatsız ve himayesiz; şefkat ve alakaya muhtactır... Onları anlıyoruz. Onları seviyoruz o kadar. Eğer gazetemiz de olmasa, bu bikes kardeşlerimizin ana vatan sevgisiyle bazı ıstırabları, haricde asla mu'kes bulmıyacak... Çünkü ne arıyanları var, ne soranları...

10 Muharrem Feyzi "Kıbrıs'ta İngiliz Üssü-bahri-si", *Cumhuriyet*, 7 Kanunuevvel 1931.

Büyük dostumuz İngiltere devletinin Kıbrıs'taki Türk ekalliyetine muamelelerinde gittikçe artan bir hususiyet ve itina aranabilir. Lakin onlarla daha evvel bizim alakadar olmamız lazım gelmez mi? Ana vatandan kendilerine ne derece sevgi gösterirsek onların ana vatana sevgi ve rabıtaları da o derece canlı ve daima hareketli olacak değil midir!"

Kıbrıslı Türklerin Eğitimi

1930'lu yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan Kıbrıs'a ilişkin haberlerin büyük bir çoğunluğu, Kıbrıslı Türklerin eğitim sorunlarıyla ilgiliydi. Zira bu dönemde Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile aralarındaki en önemli ilişki eğitim alanındaydı. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıslı lise mezunlarına karşılıksız burs vererek, Türkiye'de yüksek öğrenim görmelerine olanak sağlamıştı.[11] 23 Ağustos 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, Kıbrıs'taki liseden mezun olup Türkiye'ye yüksek öğrenim görmek üzere gelen Kıbrıslılara dikkat çekiyordu:

"Kıbrıs Türk lisesinden bu sene mezun olan 70 Türk talebeden 35'i mektebimize gelmişlerdir. Hepsi de Türk tabiyetinde olan bu gençler muhtelif fakülte ve yüksek mekteplerimizde tahsillerini ikmal ettikten sonra da Türkiye'de kalacaklardır."[12]

19 Teşrinievvel (Ekim) 1932 tarihli gazete ise dereceleri Eğitim Bakanlığı'nca tespit edilen yabancı ülkelerdeki liselerden, bu arada Kıbrıs lisesinden gelecek öğrencilerin Türkiye'deki liselerin muadil sınıflarına sınavsız alınmaları için bakanlığın yeni bir karar aldığını duyurmaktaydı.[13]

Türkiye'de yüksek öğrenim gören Kıbrıslılar, aslen kendisi de Kıbrıslı olan dönemin Bursa milletvekili Fa-

11 Hasan Behçet, **Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)**, Lefkoşa, 1969, s.314; Dervış Manizade, **Kıbrıs Dün Bugün Yarın**, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği İstanbul Bölgesi Yayınları, 1975, s. 404 vd.

12 **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1932.

Kıbrıs Türk Lisesi 1930-31 dönemi mezunları.

tin Güvendiren'in teşvikiyle 1932 yılında Kıbrıs Türk Talebe Birliği'ni kurmuşlardı.[14] Bu dönemde Kıbrıs Türk Talebe Birliği'ne ilişkin bazı haberlere *Cumhuriyet* gazetesinde yer verildiği görülmektedir. Gazete, 18 Teşrinisani (Ekim) 1933 tarihli sayısında "Kıbrıslı Türk gençlerinin kongresi" başlığıyla sözkonusu öğrenci birliğinin ikinci Genel Kongresi'ne ilişkin bir haber yapmıştı. Gazetenin 3 Mart 1934 tarihli sayısında yine birliğin olağanüstü üçüncü Genel Kongresi hakkında ayrıntılı bir haber yer almaktadır. *Cumhuriyet* gazetesi, Kıbrıs Türk Talebe Birliği'nin yıllık Genel Kongreleri'nin yanı sıra, birliğin Kıbrıs'ta yaptığı faaliyetlere de yer veriyordu. 9 Teşrinisani 1933 tarihli gazete, birliğin Limasol'da bir müsamere düzenlediğini ve yardımlaşma amacıyla birçok köy ve kasabada gösteriler düzenlendiğini haber yapıyor ve haberin sonunda da Limasollu gençleri tebrik ediyordu.[15]

Bu dönemde Kıbrıslı Türklerin öğretmen ve müdür ihtiyaçları yine Türkiye tarafından karşılanmaktaydı. Kıbrıs'a gelen eğitimciler arasında sonradan başbakan olan Şemsettin Günaltay, Müçteba Öktem, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde yer almış olan Kazım Nami Duru, İsmail Hikmet Ertaylan, Şevket Süreyya Aytaç gibi isimler vardı.[16]

12 Eylül 1931 tarihli *Cumhuriyet*, Kıbrıslı Türklerin Lefkoşa'daki Kıbrıs Türk Lisesi için 4 öğretmen istediklerini yazmaktadır. Verilen haberde, Kıbrıs'a gidecek öğretmenleri seçme hakkının İstanbul'daki İngiliz Elçiliği olduğu ve ilan edilen şartların, haftada 20 saat derse girmek, müdüre yardım etmek, siyasetle ilgilenmemek ve senelik 240 İngiliz sterlini almak olduğu belirtilmekte ve ayrıca Kıbrıs'ta yayımlanan *Söz* gazetesinin, öğretmenleri seçme hakkının İngiliz Elçiliği'ne verilmesiyle ilgili düşüncelerine yer vermekteydi. *Söz* gazetesi genel olarak öğretmenleri seçme hakkının İngiliz Elçiliği'ne verilmesine karşı çıkmakta ve bu hakkın, esas itibariyle Türkiye maarif makamlarına verilmesini savunmaktaydı.[17] Yine Kıbrıslıların Türkiye'den öğretmen talep etmelerine ilişkin olarak 31 Kanunusani (Ocak) 1933 tarihli *Cumhuriyet* tarafından, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Türk lisesine bir müdür gönderilmesi için maarif idaresine başvurdukları ve bunun için edebiyat öğretmeni İsmail Hikmet Bey'in gönderilmesinin kararlaştırıldığı haberi veriliyordu.[18] Gazetenin 25 Nisan 1933 tarihli sayısında ise konuyla ilgili oldukça geniş bilgi verilerek İsmail Hikmet Bey'in Kıbrıslı Türklerin eğitim durumuyla ilgili yaptığı açıklamalara ve orada yapacağı işlere yer verilmektedir:

"(...) İsmail Hikmet Bey'in anlatışına göre, Kıbrıs Türkleri tahsil itibariyle, diğer unsurlardan daha iyi vaziyette bulunmaktadır. Kıbrıs Türk liselerile ilk mekteplerinde, tedrisat yeni Türk harflerile yapılmakta ve Türkiye'deki resmî mekteplerin tedrisat programı tamamile tatbik olunmaktadır...Lisede açılacak kütüphane için vaki teşebbüsleri Maarif Vekilimiz Reşit Galip Bey, çok memnuniyet ve alaka ile karşılamıştır. İsmail Hikmet Bey, Maarif Vekaleti tarafından bu kütüphane için hediye edilen Devlet matbaası neşriyatından kitapları alarak bugün Kıbrıs'a hareket edecektir. Diğer kitapların ekserisi de yeni harflerle çıkan eserler arasından seçilmiştir. Ana vatana kalben merbut olan Kıbrıs Türkleri yüksek tahsillerini Türkiye'de yapacaklarını söylemektedir..."[19]

Gazetenin 27 Haziran 1934 tarihli sayısında ise Kıbrıs Türk Lisesi müdürlüğüne tayin edilen İsmail Hikmet Bey'in Kıbrıs'ta bir yıl çalıştıktan sonra, hazırladığı eğitim programının tamamını maddi imkânsızlıklar nedeniyle uygulayamadığından dolayı görevinden istifa edip Türkiye'ye geri döndüğünü yazıyordu. Sözkonusu yazıda ayrıca "İsmail Hikmet Bey'in tayininden evvel, teşkilat itibarile medrese devrini hatırlatan" Kıbrıs Türk Lisesi'nın artık Türkiye'deki liselerinden farklı olmadığı vurgulanıyordu.[20]

13 **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1932.

14 Bkz. Bülent Evre, "Türkiye'deki Kıbrıslıların Örgütlenme Girişimi", **Kıbrıs Mektubu 3**, (Mayıs-Haziran 2001), s. 15

15 Evre, **a.g.y.**, s. 15-16.

16 Manizade, **a.g.e.**, s. 404

17 **Cumhuriyet**, 12 Eylul 1931.

18 **Cumhuriyet**, 31 Kanunusani 1933

19 **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1933.

20 **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1934.

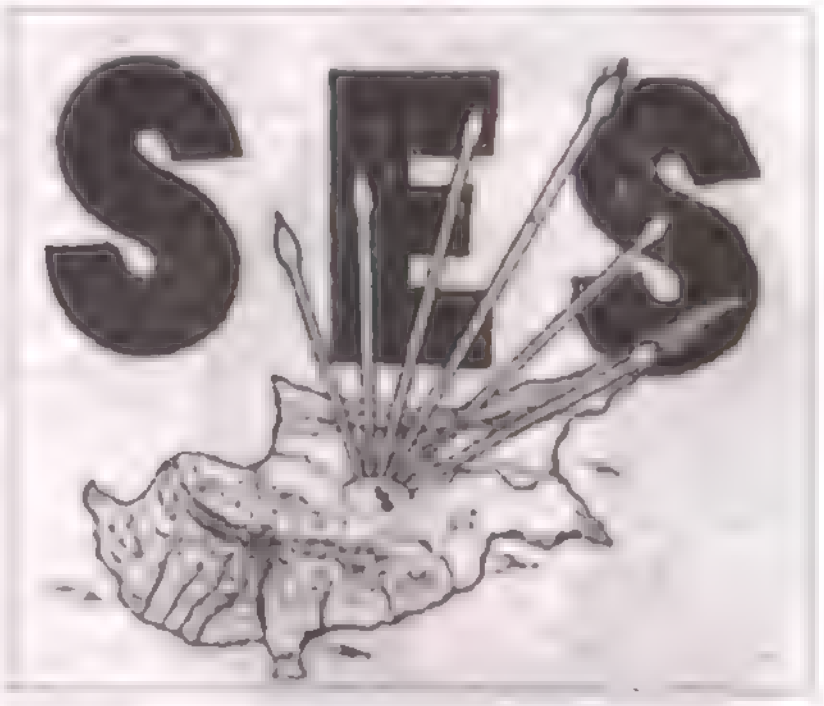

(Üstte) 1930'lu yıllarda Kıbrıs'ta yayımlanan Masum Millet *ve* Ses *gazetelerinin başlıkları. (Sağda)* Masum Millet *gazetesinin sahibi ve başyazarı Con Mehmet Rıfat.*

Kıbrıs'ın Yunanistan'a İlhakı (Enosis)

Milliyetçi Rum seçkinlerin daha önce söylemsel düzeyde dillendirdikleri Yunanistan'la birleşme (enosis) istemi, Ekim 1931'de İngiliz sömürge yönetimine karşı bir isyan hareketine dönüşmüştü. İngiliz yönetimi tarafından kanlı bir biçimde bastırılan isyanın sonuçları, 1930'lu yıllar boyunca adanın siyasal-yönetsel yapısını derinden etkilemiştir. *Cumhuriyet* gazetesi özellikle 24 Teşrinievvel(Ekim) 1931-28 Teşrinisani(Kasım) 1931 tarihleri arasında Ekim 1931 isyanıyla ilgili ayrıntılı haberler vermişti. Sözkonusu tarihler arasında isyana ilişkin haber başlıklarından bazıları şöyleydi: "Kıbrıs'ta Vaziyet Vahim!", "Kıbrıs İhtilali Tafsilatı", "Kıbrıs'ta Yeni Tevkifat", "Kıbrıs Hadisatı", "Kıbrıs'ta Kanlı Hadiseler Devam Ediyor", "İhtilal Devam Ediyor", "Kıbrıs'ta Vaziyet: İsyan hareketi tevessü ediyor", "Kıbrıs'ta Sükun Avdet Ediyor", "Kıbrıs İsyanı Tamamen Bastırıldı".

Basının yanı sıra Türkiye hükümetinin de bu olayı büyük bir ilgiyle izlediği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığı sözkonusu isyanla ilgili ayrıntılı bir de rapor hazırlamıştı.[21] İsyan çıkmadan hemen önce Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri milletvekilliğinden istifa ederek, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı hakkında bir beyanname yayımlamışlardı. Bunun üzerine adanın çeşitli şehir ve kasabalarında enosis yönünde büyük tezahüratlar yapılmaya başlandı.[22] 24 Teşrinisani (Ekim) 1931 tarihli *Cumhuriyet*, "Kıbrıs'ta vaziyet vahim!" başlığıyla sürmanşetten verdiği haberde, Kıbrıs Valisi'nin Lefkoşa'daki konağının yakılıp kül haline geldiğini ve İngiliz yönetiminin isyanı bastırmak için aldığı tedbirleri yazıyordu.[23] Sonuçta 1931 isyanı yaklaşık bir ay sürmüş ve sömürge yönetimince çeşitli tedbirler alınarak bastırılmıştı.

Kıbrıslı Türklerin, milliyetçi Rum seçkinlerin enosis taleplerine tepkisel olarak karşı çıkmaları, Türkiye basını tarafından da bilinmekteydi. Kıbrıslı Türk liderlerin bu konuda yaptıkları açıklamalar, *Cumhuriyet* gazetesince yakından takip ediliyordu. 17 Teşrinisani (Kasım) 1931 tarihli gazete, "Kıbrıs Türkleri Adanın Yunanistana İlhakını İstemiyorlar" başlığını taşıyan bir haber yapmıştı.[24] Keza *Cumhuriyet* gazetesinin 28 Teşrinisani 1931 tarihli sayısında Kıbrıslı Türklerin anavatana her zaman bağlı oldukları ve adanın Yunanistan'a ilhakını istemedikleri öne sürülmekte ve ilhak olması durumunda Türklerin durumunun nasıl olacağına dikkat çekilmekteydi:

"Türk'ler Yunanistan idaresine geçmek istemiyorlar. Kıbrıs Türkleri arasında Adanın Yunanistan'a ilhakını isteyen tek bir fert mevcut değildir. Türkler İngiliz idaresinde olmalarına rağmen Rumlar'ın ellerine fırsat düştükçe tazyiki altında ezilmektedirler. Ya maazallah idare Rumlar'ın eline geçerse buradaki 70.000 zavallı Türk'ün hali ne olur? Bunun cevabını hiç düşünmeden söyliyebiliriz: Perişanlık. Türkler İngiliz idaresinden bir zarar görmemişlerdir ve bu idareyi Yunan idaresine hiçbir vakit değişmeye razı değillerdir. Kıbrıs Türkleri daima ana vatana sadık ve merbut kalmışlardır."

Yunanistan'ın Kıbrıs'a İlişkin Tutumu

1931 isyanının Yunanistan'da yarattığı akislerin, gerek Yunan hükümetinin gerekse kamuoyunun enosise

21 Sözkonusu raporla ilgili daha geniş bilgi için bkz. McHenry, a.g.e., s. 180 vd.

22 Cumhuriyet, 20 Teşrinisani 1931.

23 Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1931.

24 Cumhuriyet, 17 Teşrinisani 1931.

Evkaf Murahhası Sir Mehmet Münir.

ilişkin tutum ve davranışlarının, *Cumhuriyet* tarafından adım adım izlendiği görülmektedir. 2 Kasım 1931 tarihli gazete, Yunanistan'ın eski cumhurbaşkanının "Kıbrıslıların mücadelesini samimiyet ve muhabbetle takip etmekte olduğunu ve hürriyetini müdafaa eden bir milleti mahkum edemeyeceğini söyle(dığini)" yazıyordu. Aynı tarihli gazete, Kıbrıs'ta ölenlerin istirahati ruhu için Atina'da dinî bir ayın yapmak üzere bütün partilere mensup ve tanınmış kişilerden oluşan bir komite kurulmuş olduğunu, fakat hükümetin izin verilmemesi üzerine sözkonusu ayinin Atina yakınlarındaki Amarusi'de yapıldığını da yazıyordu.[25] Sözkonusu ayinler kısa bir süre sonra Yunanistan'ın bütün kentlerinde yaygınlaşmıştı.[26]

Bu dönemde Yunanistan'daki ayınlerin yanı sıra Kıbrıs için çeşitli mitinglerin de yapıldığı görülmektedir. 3 Teşrinisani 1931 tarihli gazetenin, "Kıbrıs asilerine iane!" başlıklı haberine göre, Selânik kentindeki çeşitli millî örgütler Kıbrıs Rumları tarafından başlatılan "mücadeleyi" para yardımı yaparak desteklemek amacıyla büyük bir miting düzenlemişlerdi. Aynı biçimde Atina'da da gösteri yapılmaya kalkışılmış, fakat göstericiler polis tarafından dağıtılmıştı.[27] Bu dönemde Yunanistan'da Kıbrıs için yapılan mitinglerde şu sloganlar atılmaktaydı: "ya ölüm ya Kıbrıs", "ileri", "silahlanalım gidelim", "kardeşlerimizi kurtaralım"[28] Ayrıca Yunanistan'daki genel işçi federasyonu tarafından Kıbrıs halkının kendi geleceğini serbest iradesiyle belirleyebilmesi için uluslararası sendikalar federasyonu ile İngiliz işçi federasyonuna başvurulmuştu.[29]

Kıbrıs'ın Ticarî ve İktisadî Durumu

Cumhuriyet gazetesinin Kıbrıs'ın ticari-iktısadi durumuyla ilgili de zaman zaman haber yaptığı dikkat çekmektedir. 1930'lar boyunca Kıbrıs'ın Türkiye'yle olan ticaretinde önemli bir artış kaydedilmişti. Kıbrıs özellikle un, kereste, pamuklu kumaş, yün, kösele, tütün, arpa, kepek, kuru sebze, pirinç, balık, kömür, çimento, sabun ve işlenmiş deri gibi gereksinimlerini dışarıdan alarak karşılamaktaydı. Ada, ihracatının büyük bir kısmını İngiltere'yle yapıyordu. Bununla beraber Kıbrıs'ın Türkiye'yle yaptığı ithalat 1928'de 25.430 sterlin iken, 1932 yılında 87.190 sterline ulaşmıştı. 3 Ağustos 1933 tarihli *Cumhuriyet*, "Kıbrıs ve İhracatımız" başlığı altında Kıbrıs'ın ticaret bilançosu ve Kıbrıs'ın Türkiye'yle olan ticari ilişkileri hakkında oldukça ayrıntılı bir haber yapmıştı. Sözkonusu haberde ayrıca, Kıbrıs'ın coğrafi yakınlığı dolayısıyla, gıda mamulleri ihtiyacının tamamının Türkiye tarafından karşılanabileceğinin altı çizilmekte ve Türkiye'nin Kıbrıs tüccarlarıyla daha sıkı temaslar kurarak, ihracatını daha yükseklere çıkarması gerektiğinden dem vurulmaktaydı.[30]

Cumhuriyet, 20 Mart 1934 tarihli sayısında ise, bu dönemde Kıbrıs'la Türkiye arasında yapılan kereste ticaretinden bahsetmekteydi. Gazetenin haberine göre, keresteler Türkiye'den Kıbrıs'a telefon işlerinde kullanılmak üzere gönderiliyordu.[31]

Keza 30 Haziran 1934 tarihli *Cumhuriyet*, Kıbrıs'ın son iktisadî durumuyla ilgili bilgiler veriyordu. Gazete, Kıbrıs'ta üç yıl art arda yaşanan kuraklığın, ticarî faaliyetler üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ve İngiltere Hükümetinin adanın malî ve iktisadî durumunu incelemek üzere Sir Ralph Oakder adında birini görevlendirdiğini yazıyordu.[32]

Sonuç olarak, *Cumhuriyet* gazetesi özelinde ele aldığımız 1930'lu yıllardaki Türkiye basınında yer alan Kıbrıs'la ilgili haberlerin, genel olarak aktüel nitelikte olduğu söylenebilir. Sözkonusu haberlerin, yukarıdaki alt başlıklardan da anlaşılacağı üzere, ağırlıklı olarak Kıbrıslı Türklerin çeşitli meseleleri, eğitim durumu, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı ve Kıbrıslı Türklerin buna karşı tepkileri, Yunanistan'ın Kıbrıs'a ilişkin tutumu ve Kıbrıs'ın ticarî-iktisadî durumuyla ilgili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, Kıbrıs ve Kıbrıslı Türkler hakkında yer yer bazı yorumların da yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu yorumların bazılarında ise, Kıbrıs'ın İngiltere için önemli olduğuna işaret edilmekte, Kıbrıslı Türklerin anavatana her zaman bağlı oldukları ve adanın Yunanistan'a ilhakını istemedikleri ileri sürülmekte ve bunun yanında Türkiye makamlarına Kıbrıs'la olan ticarî ilişkilerini artırması ve Kıbrıslı Türklerle daha yakından ilgilenmesi salık verilmekteydi.

25 **Cumhuriyet**, 2 Teşrinisani 1931.

26 **Cumhuriyet**, 9 Teşrinisani 1931.

27 **Cumhuriyet**, 3 Teşrinisani 1931.

28 **Cumhuriyet**, 6 Teşrinisani 1931.

29 **Cumhuriyet**, 5 Teşrinisani 1931.

30 **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1933.

31 **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934.

32 **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1934

Latin Harfli Türk Alfabe Levhaları

MUSTAFA DUMAN

Azerbaycan'ın 1922 yılından itibaren aşamalı bir şekilde Latin alfabesine geçmesi ve 26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında toplanan "Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi"nde, Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin, Latin alfabesine geçme kararı almalarından sonra, Türkiye'de de alfabe tartışmaları başlamıştır. Gazi Mustafa Kemal, konuyu gündeme getirmek için uygun zamanın geldiğine inanınca çalışmalarına hız verdi. Önce, 20 Mayıs 1928 tarihinde, "Dil Encümeni" kuruldu. "Beynelmilel Erkâmın [Rakamların] Kabulü Hakkında Kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi ve 1 Haziran 1928 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Gazi Mustafa Kemal 9 Ağustos 1928 gecesi İstanbul'da Gülhane Parkı'nda, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın düzenlediği bir toplantıda yaptığı konuşmada, Latin harfli Türk alfabesi konusundaki düşüncelerini halka açıklamıştır. Daha sonraki yurt gezilerindeyse bu konuda kamuoyu oluşturmak için konuşmalar yapmıştır.[1]

Latin Harfle Türk Alfabesi'ne geçiş konusundaki çalışmalarda en büyük destek yazılı basından, özellikle gazetelerden gelmiştir. Gazeteler, Ağustos 1928'den itibaren Latin harfli Türk alfabesini okuyucularına öğretmek için bazı başlık ve haberleri yeni yazıyla basmışlardır.[2] Fakat bu arada henüz kesinleşmiş yazım kuralları olmadığı için, yeni yazılarda bir karmaşa yaşandı. Kısa sürede, "Dil Encümeni"nin bazı konulara açıklık getirmesiyle bu engeller aşıldı. İlk yeni yazı alfabe ve kıraat [okuma] kitaplarında tasfiye edilen "kh", "gh", "q" harfli ve "-" işaretli yazılar, daha sonraki baskılarda, yeni yazım kurallarına göre düzeltilmiştir.

3 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe giren 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"la Türkiye resmen Latin harfli Türk alfabesine geçmiş, uygulama, 1 Aralık 1928 tarihinde basının yeni yazıya geçme mecburiyeti ve 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren de devlet dairelerinde yeni yazı kullanılması zorunluluğu ile aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Latin harfli Türk alfabesini öğretmek için birçok alfabe ve okuma kitabı yayımlanmıştır.[3] Ayrıca yeni yazıyı çabuk ve kolay öğretmek için "Alfabe levhası", "Duvar alfabesi" ya da "Harfler tablosu" adları altında büyük boy alfabe ve tablolar basılmış, dükkân vitrinlerinde, dükkân önlerinde, kalabalık caddelerde ve vatandaşların toplu olarak bulunduğu yer-

---

* Dr. Mustafa Duman.

1 Türk Yazı Devrimi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992; M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, 2. basım, TDK Yayını, Ankara, 1991; **Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981; **Türk Tarih Kurumunca Düzenlenen Yazı Devriminin 50. Yılı Sergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979; M. Rauf İnan, "Bir Ekin Devrimi", **Ulusal Kültür**, sayı 2, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara (Ekim 1978), s.855-64; Cüneyt E. Koryürek, **Harf İnkılabı 70. Yıl 1928-1998**, Arçelik Yayını, Stil Matbaacılık, İstanbul, 1998.

2 Mustafa Duman, "72. Yıldönümü Dolayısıyla Yazı Devrimine Doğru", **Toplumsal Tarih**, sayı 83 (Kasım 2000), s.25-29.

3 1928 yılında Latin harfli Türk yazısını öğretmek için yayımlanan ve eski yazıyla yeni yazıyı birlikte kullanan kitapların açıklamalı bibliyografyası için şu yazılarımıza bakınız: Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar (I)", **Müteferrika**, sayı 2, Bahar 1994, İstanbul, s.187-92; Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar (II)", **Müteferrika**, sayı 16, Güz 1999, s.129,133; Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar (III)", **Müteferrika**, sayı 18, Kış 2000, s.193-201; Mustafa Duman, "Türk Yazı Devrimi Tarihinden: Yeni Yazıyı Öğreten İlk Kitaplar (IV)", **Müteferrika**, sayı 19, Yaz 2001, s.207-212.

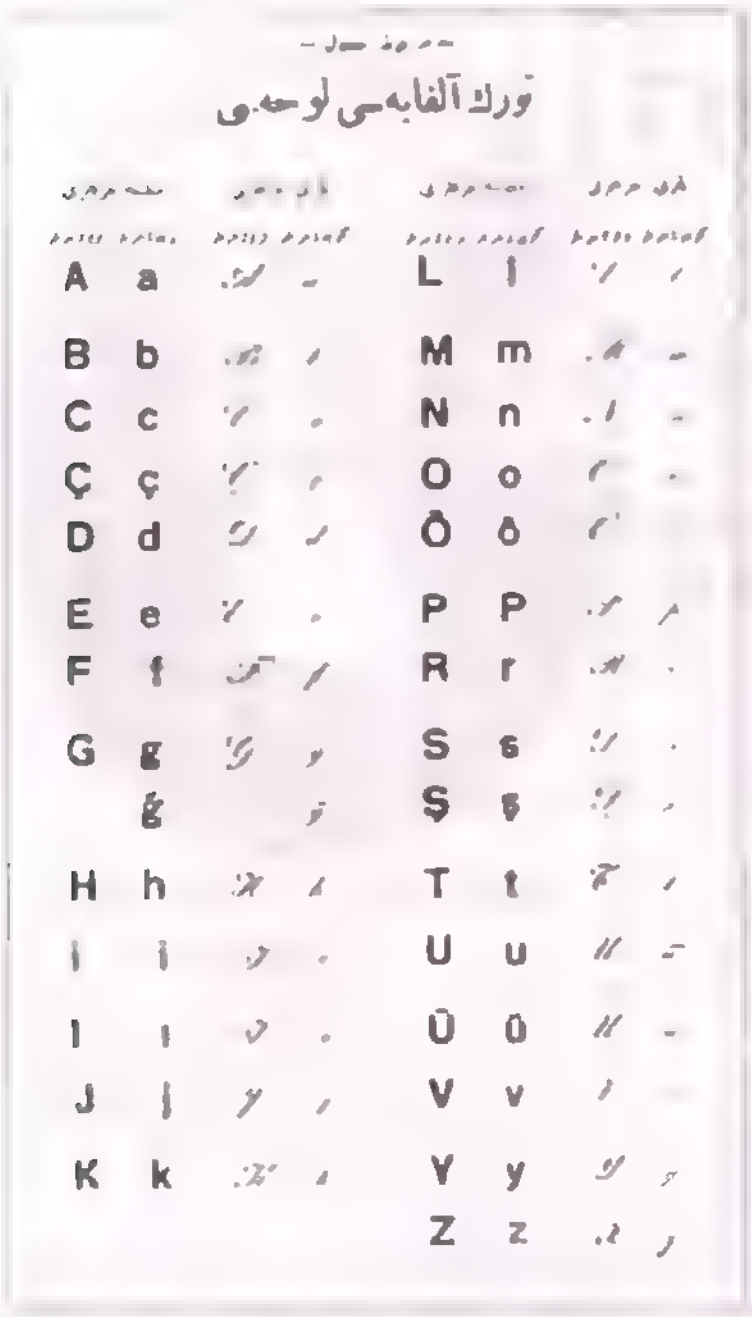
تورك آلفابه‌سی لوحه‌سی

A	a			L	l		
B	b			M	m		
C	c			N	n		
Ç	ç			O	o		
D	d			Ö	ö		
E	e			P	P		
F	f			R	r		
G	g			S	s		
	ğ			Ş	ş		
H	h			T	t		
I	ı			U	u		
İ	i			Ü	ü		
J	j			V	v		
K	k			Y	y		
				Z	z		

Resim 1: Merbut Cedvel. Türk Alfabesi Levhası (Bilâl N. Şimşir'den).
Resim 2: Altın harfli yeni yazı Levhası. (Ulusal Kültür'den)

lerde sergilenmiştir. Bu yazımızda alfabe levhalarından bazılarını tanıtmaya çalışacağız.

"Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun"un eki olarak "Merbut Cedvel" başlığıyla yayımlanan *Türk Alfabesi Levhası*'nda Latin kökenli yeni harfler, büyük ve küçük matbaa harfleri ve el yazısı harfler olarak gösterilmektedir. Bu harfler arasında "Ğ" harfinin matbaa ve el yazısı büyük harf yazı şekilleri yoktur. Bu durum adı geçen yazı şekillerinin, kanunun yayımlandığı tarihte henüz tespit edilmediğini göstermektedir. Bu levhadaki açıklamalar eski yazıyladır (Resim: 1).

1 Eylül 1928 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı bir karar doğrultusunda, *Altın Harfli Yeni Yazı Levhası* Gazi Mustafa Kemal'e armağan edilecekti. Bu levha, Levon Mazlumyan tarafından yapılmıştır.[4] 22 Mayıs 1930 tarihinde de Meclis Başkanı Kazım [Özalp] Bey tarafından Gazi Mustafa Kemal'e sunulmuştur. 48x33 cm. boyutlarındaki *Altın Harfli Yeni Yazı Levhası* Turkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi'nde saklanmaktadır (Resim: 2).

Birçok gazetede yayımlanan Yeni Türk Harfleri levhalarına örnek olarak *İkdam* gazetesinin 2 Eylül 1928 tarihli sayısında yayımlanan *Türk Alfabesi Levhası* başlıklı olanını gösterebiliriz. Bu levhada Latin kökenli Türk harfleri, matbaa ve el yazısı büyük ve küçük harfler olarak gösterilmiştir. Levhada "Ğ" harfinin matbaa ve el yazısı büyük harf şekilleri yoktur (Resim: 3).

Alfabe levhaları, Latin harfli Türk alfabesini öğretmek için hazırlanan alfabe ve okuma kitaplarının bazılarında da yer almıştır. Örnek olarak, 1928 yılında, İstanbul'da basılan *Dil Encümeni Alfabesi*'ndeki *Türk Alfabesi Levhası*'nı gösterebiliriz.[5] Bu levhada Latin kökenli Türk harflerinin matbaa ve el yazısı büyük harf ve el yazısı küçük harf şekilleri vardır. Levhada "Ğ" harfinin matbaa büyük harf yazılışı da gösterilmiştir (Resim: 4).

Cemal Azmi Matbaası Türkçe Alfabe Levhaları, başlıklı levhada matbaa ve el yazısı yeni yazı küçük harfler, eski yazı karşılıkları yla birarada gösterilmiştir. Sesli harfler ayrıca gösterilmiş, el yazısı "g" ve "ğ" harfleri karıştırılmıştır. Levhanın sonunda yeni yazı rakamlar -ki bunlara Batılılar "Arap rakamları" adını vermektedirler- bulunmaktadır. Bu levha, İstanbul'da, Cemal Azmi Matbaası'nda basılmıştır. Boyutlar: 81x57 cm.'dir (Resim: 5).

Cemal Azmi Matbaası Türkçe Alfabe Levhaları, Tertip: 2'de önce Türk Alfabesi'ndeki sessiz harfleri, büyük harf, matbaa ve el yazısı şekilleri, sonra da sesli harflerin, büyük harf, matbaa ve el yazısı şekilleri gösterilmektedir. Bu levhada "Ğ" harfi yoktur. Levhanın sonunda yeni yazı rakamlar vardır. Levhada Latin harflerinin yanında eski yazı karşılıkları da gösterilmiştir. Levha 1928 yılında, İstanbul'da, Cemal Azmi Matbaası'nda basılmıştır (Resim: 6).

Türk Alfabe Levhası'nın başında, Gazi Hazretleri'nin, Başvekil [İsmet]'in ve Maarif Vekili [Mustafa Necati]'nin resimleri vardır. Levhada yeni yazı Türk Alfabesi'ndeki harfler, büyük ve küçük harfler, matbaa ve el yazısı harfler olarak gösterilmiştir. Levhanın sonunda "Türk alfabesi umumi kaideleri" başlığı altında bazı yazım kuralları anlatılmaktadır. Levhanın üzerinde "Yeni Mektepliler Pazarı, Bin Bir Çeşit Mağazası ~ Faik"

4 Avedis Arzuman (der.), "Mazlumyan Ailesinin Gurur Anısı: Altın Alfabe Levhası", **Bütün Dünya**, sayı 2003 (Mart 2000), s.100-101.

5 **Dil Encümeni Alfabesi**, Dil Encümeni'nin karar ve tensibi ile tertip ve son tadilata göre tashih edilmiştir. Asker Matbaa, İstanbul, 1928, s.22. Kitabın sonunda numarasız 2 sayfa "Türk Alfabesi Levhası"dır.

Resim 3: İkdam'dan Türk Alfabesi Levhası.

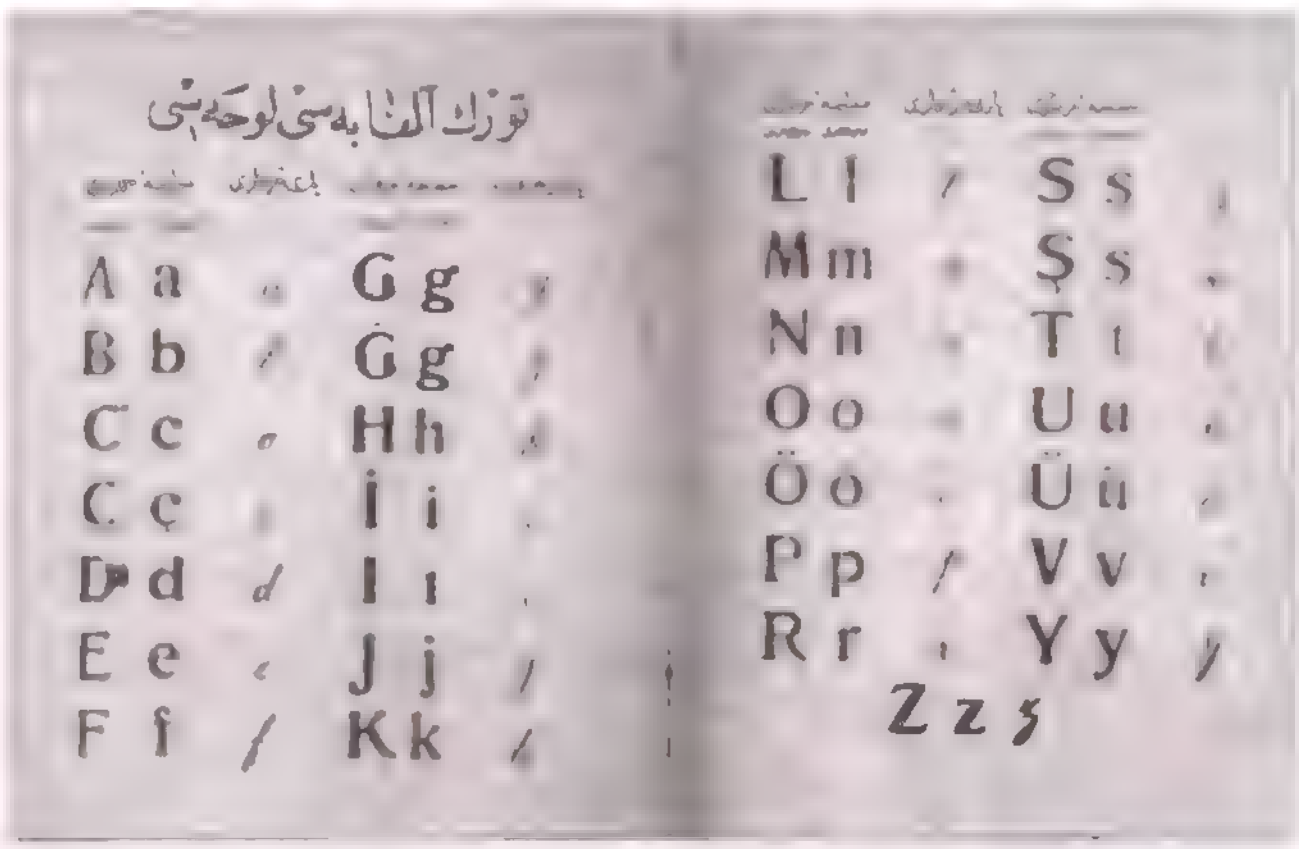

Resim -4: Dil Encümeni Alfabesi'ndeki levha.

dungası vardır. 1928 yılında yayımlanmıştır (Resim: 7).

Yeni Alfabe Tablosu'nda, Türk alfabesinin yeni yazı büyük ve küçük harflerinin matbaa ve el yazısı şekilleri, harflerin eski yazı karşılıklarıyla birarada gösterilmektedir. Levha, İstanbul'da, Türk Neşriyat Yurdu, Şark ve Maarif Kütüphaneleri tarafından, 1928 yılında yayımlanmıştır (Resim: 8).

The Times'in, 4.1.1929 tarihli sayısında da yayımlanan başlıksız alfabe levhasında, Gazi Mustafa Kemal'in resmi vardır. Levhada Türk alfabesinin yeni yazı büyük ve küçük harfleri, matbaa ve el yazısı şekilleriyle gösterilmiştir. Bu harflerin eski yazı karşılıkları da verilmiştir. Levhanın sonunda, yeni yazı rakamlar vardır. Levha 1928 yılında yayım lanmıştır (Resim: 9).

Benim Alfabem başlıklı alfabe levhası, *Cumhuriyet* gazetesi Yazışleri Müdürü Kemal Salih [Sel] tarafından hazırlanmıştır. 94x63 cm. boyutlarındaki levhada yeni yazı harfler ve bazı kelimelerin yazılışı resimler yardımıyla anlatılmıştır. El yazısı harflerin ve rakamların yazılışları da gösterilmiştir. Levhada, eski harfler kullanılmamıştır. 1928 yılı sonu veya 1929 yılı başlarında basılmış olmalıdır (Resim: 10).

Son olarak tanıtacağımız alfabe levhası yukarıda tanıttıklarımızdan fark-

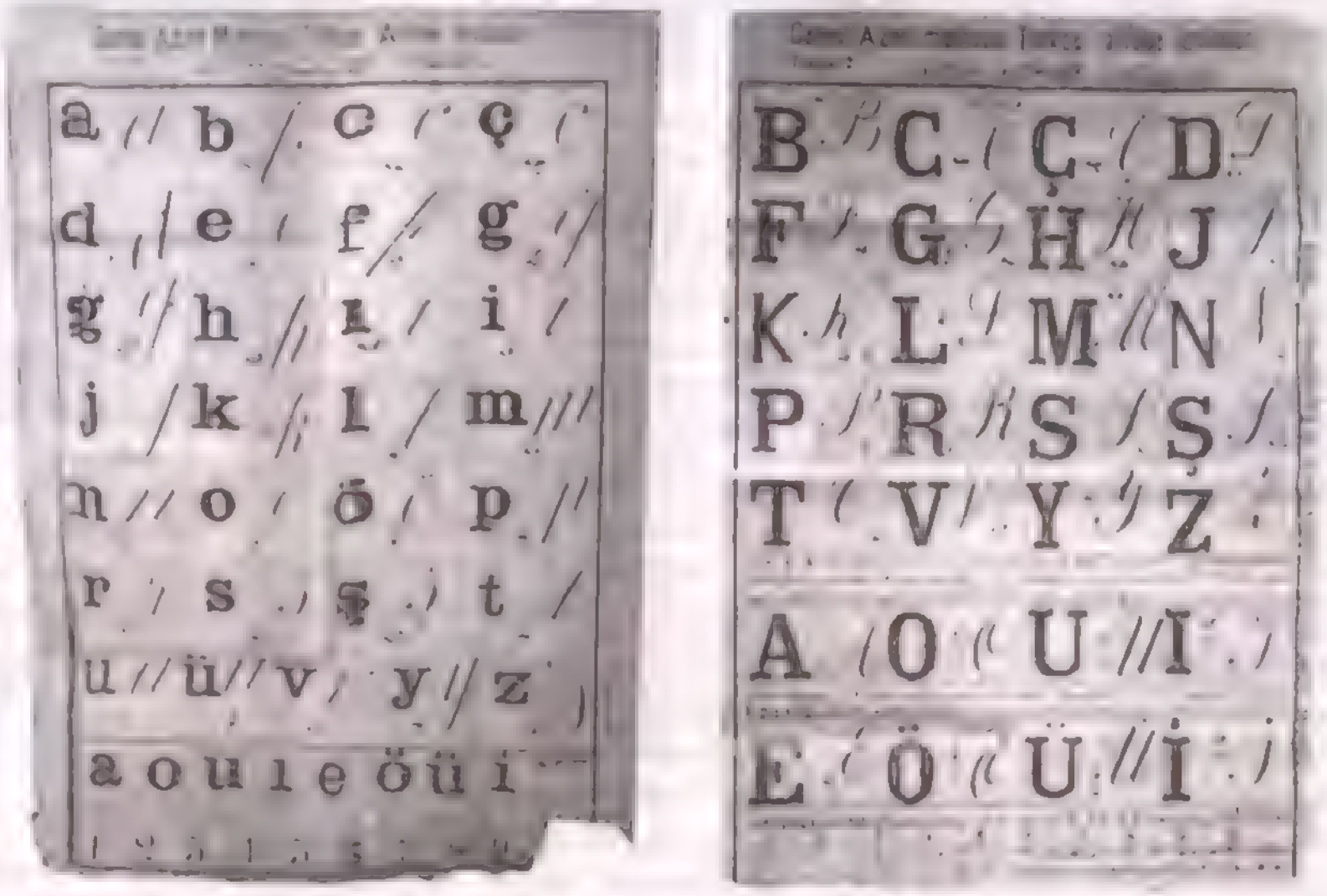

Resim5 Cemal Azmi Matbaası'nın Türkçe alfabe levhası ve resim 6: Cemal Azmi Matbaası'nın Türkçe levhası. Tertip-2.

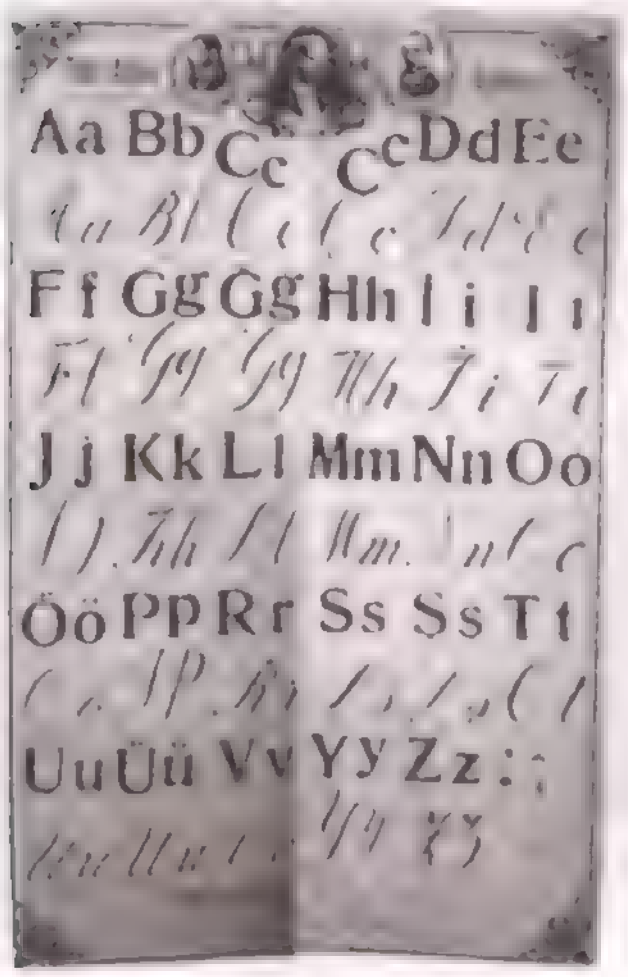

Resim 7: Türk alfabe levhası.

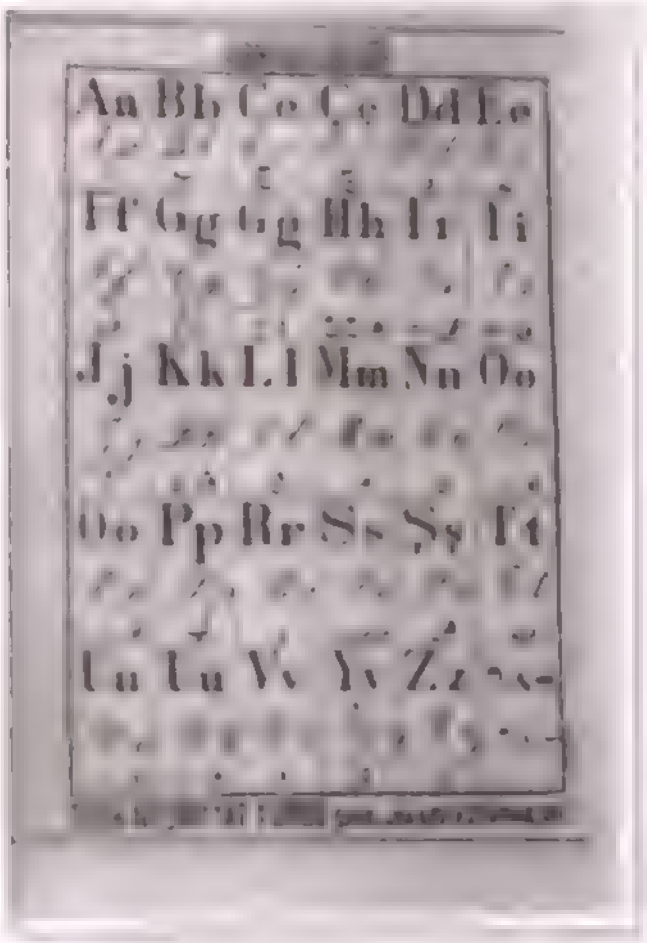

Resim 8: Yeni Alfabe Tablosu. (Cüneyt E. Koryürek arşivi).

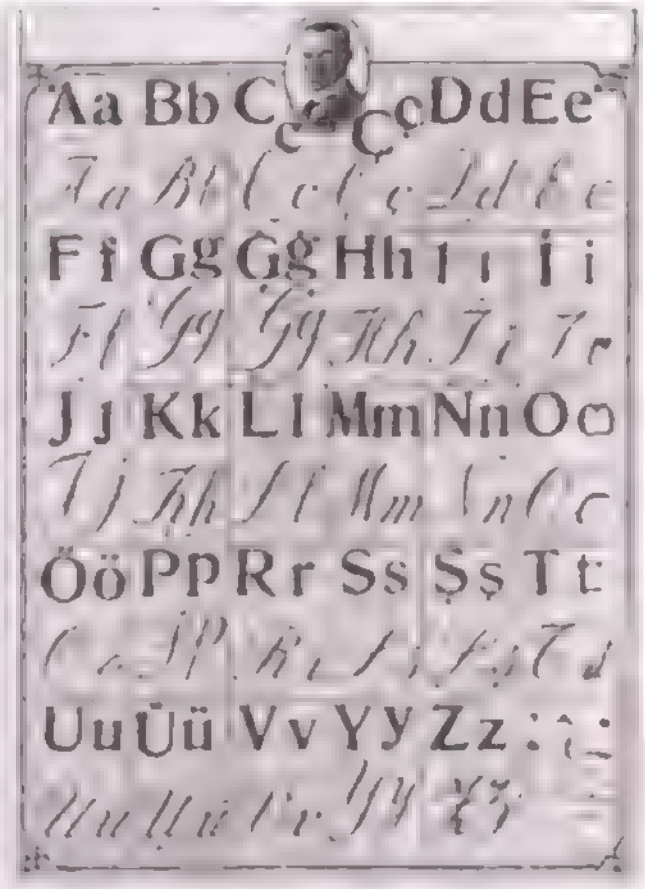

Resim 9: Başlıksız Türk Alfabe Tablosu. (Altta) Resim 11 :Ermeniler için Türk Alfabe Tablosu.

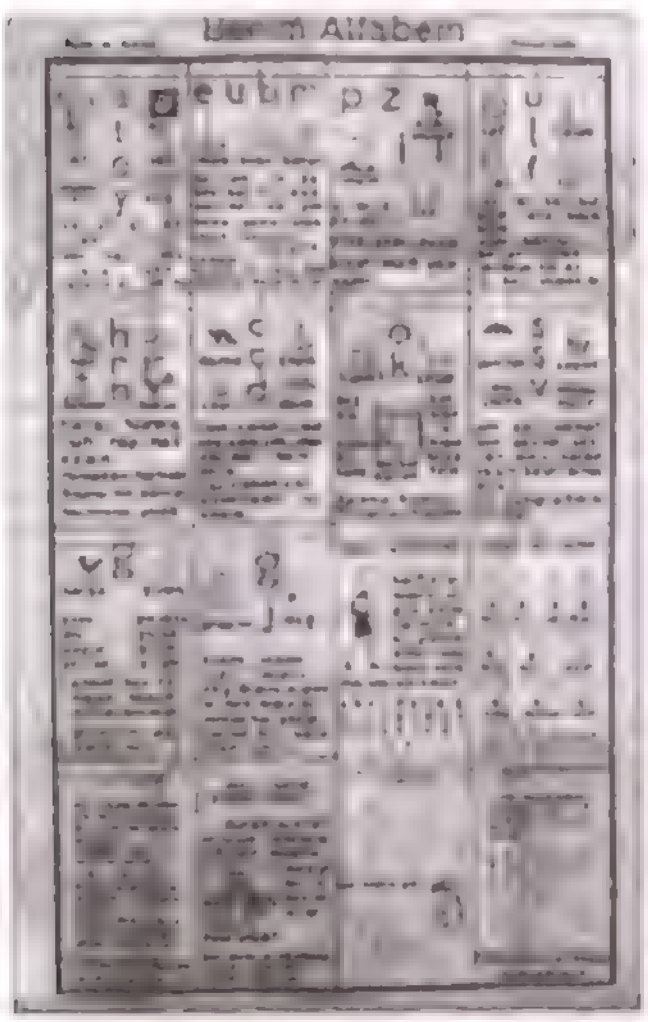

Resim 10: Benim Alfabem.

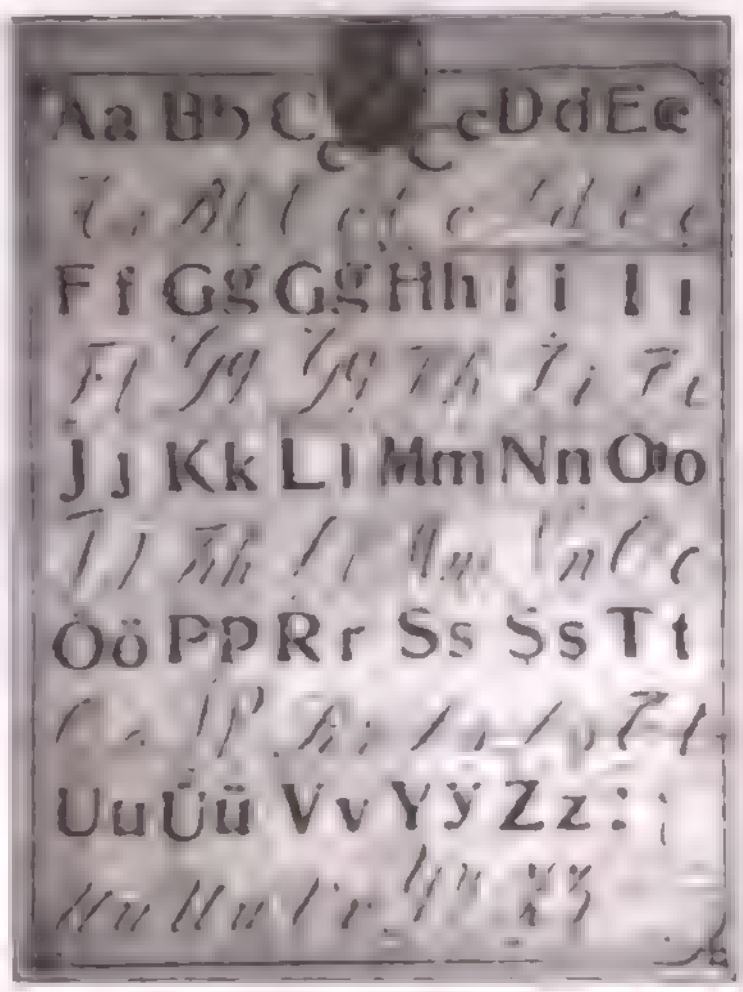

lıdır. Bu levhada yer alan Türk Alfabesi matbaa ve el yazısı büyük ve küçük harflerle karşılıkları olan eski yazı elifbanın dışında Ermeni harfleriyle karşılıkları da yer almaktadır. Bu alfabe levhası Latin harfli Türk alfabesini öğrenmek isteyen Ermeni vatandaşlarımızın yararlanabilecekleri şekilde hazırlanmıştır. Levhanın sonunda yeni yazı rakamlar ve eski yazı karşılıkları vardır. Levhanın boyutları: 72x38 cm.'dir. 1928 yılında, İstanbul'da yayımlanmıştır. Fiyatı 5 kuruştur (Resim: 11).

Latin harfli Türk alfabesine geçtiğimiz günlerde yayımlanan bazı kitaplarda alfabe levhası ilanlarına da rastlamaktayız. Örnek olarak, *Halka Mahsus Kıraat*'ın arka kapağında yayımlanan eski yazı bir ilan şöyle idi:

"*Duvar İçin Harf Tablosu.* Kitap ve el yazılarını, büyük ve küçük harfleri havidir. Gayet faideli bir tablodur. Fiyatı 10 kuruşdur. Ve *Resimli Duvar Alfabesi.* Duvara asılan bir alfabe tablosudur. Bu derste bütün harfleri öğretir. Fiyatı 15 kuruştur."[6]

Yukarıda tanıtılan alfabe levhalarından başka bazı kaynakça ve ilanlarda rastladığımız alfabe levhaları, *Resimli Ay* dergisi tarafından yayımlanan *Alfabe Tablosu*, Hilmi Bey tarafından hazırlanan ve Hilmi Kitabevi tarafından yayımlanan *Alfabe Levhaları 1-2*, Mithat Sadullah Bey tarafından hazırlanan ve Tefeyyüz Yayınevi tarafından yayımlanan *Yeni Alfabe Levhaları 1-2* ve *Milliyet*'in *Duvar Alfabesi*'dir.[7] Bu alfabe levhaları 1928 yılı sonu ve 1929 yılı içerisinde yayımlanmıştır.

6 **Peyami Safa, Gazi Hazretlerinin Son Tadilatıyla Halka Mahsus Kıraat,** Türk Neşriyat Yurdu (Şark ve Maarif Kütüphaneleri), İstanbul, 1928, s.32.

7 **İstanbul Matbaalarında Yeni Harflerle Basılmış Olan Neşriyat Kataloğu,** Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.17-18.

Francesco Della Sudda'nın Mezarı

MUSEMMA SABANCIOĞLU

Tarih ve Toplum'un 226. sayısında yayımlanan "Dubrovnik'ten İstanbul'a Jacques Pervititch ve Ailesi" isimli makalesinde[1] Jacques Pervititch'in mezarının Feriköy Latin Katolik Mezarlığı Saint Albert karesinde bulunduğunu yazmıştım. Makalenin yayımlanmasından sonra **Tarih ve Toplum**'un 227. sayısında Sayın Şeref Etker'e ait bir "Okur Mektubu" yayımlandı. Bu mektupta Pervititch ailesine ait olan mezar yerinin, bir önceki sahiplerinin Faik Paşa olarak bilinen Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin kurucusu, ünlü eczacı Francesco DellaSudda olduğu belirtildi. Francesco DellaSudda'nın oğlu Georges Della Sudda da eczacılık yapmış ve Faik Paşa ismiyle anılmıştı. Ancak, mezarlıkta 2. sıraya ait olan defterin, 138. sayfasında bu yer, Eugenie Della Sudda'ya ait görünmektedir. Eugenie Della Sudda'nın Francesco Della Sudda ile olan bağı henüz bilinmemektedir. **Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948** kitabının 1. cildinde Mert Sandalcı, Eugenie Della Sudda'nın, baba-oğul Della Sudda'larla akrabalık derecesi hakkında kesin bir bilginin bulunmadığını belirtir.[2] Yine Mert Sandalcı, Turhan Baytop'un **Eczahaneden Eczaneye** isimli kitabına referans vererek baba-oğul Della Sudda'ların eczanesinin Cadde-i Kebir 169 numarada, Eugenie Della Sudda'nın eczanesinin ise Cadde-i Kebir 298 numarada olduğunu yazmıştır.

Anlaşıldığı üzere mezarın sahibi olan Eugenie Della Sudda'nın meşhur Faik Paşa olarak anılan Della Sudda'larla ilgisi henüz bilinmemektedir. Ancak giderek daha da kafa karıştıran bir bilgi olarak mezarlık defterlerindeki kayıtlara göre Eugenie Della Sudda 24 Haziran 1924'te mezar yerini birinci sıra No:29'a taşımıştır.[3] Bu sırada mezarda üç kişi gömülüdür: Niccolo Della Sudda (ölümü 7 Mayıs 1883), Luna Della Sudda (ölümü 14 Temmuz 1878) ve Francesco Della Sudda (ölümü 14 Mart 1900). Korkarım ki bu Francesco Della Sudda, Faik Paşa olan Francesco Della Sudda ile karıştırılmaktadır. Sayın Şeref Etker'in de belirttiği gibi Faik Paşa, Francesco Della Suda'nın ölüm tarihi 1866'tır.

Bu durumda cevaplanması gereken soru, Faik Paşa Francesco Della Sudda'nın mezarı nerededir?

Tarih ve Toplum, Toplumsal Tarih gibi dergilerde İstanbul'daki Katolik cemaati ile ilgili yazıları çıkan Sayın Rinaldo Marmara ile bir süredir Feriköy Latin Katolik Mezarlığı özelinde İstanbul'daki ünlü Katolik ailelerin kısa tarihçeleri üzerine çalışıyoruz. Bu çalışmaya gore Faik Paşa adıyla anılan Francesco Della Sudda'nın mezarı Harbiye'deki Saint Esprit Kilisesi'ndedir. Kilisenin alt katındaki bir lahitte bulunan mezarda İtalyanca bir yazıt ve "Francesco Della Sudda Faik Pascia" yazmaktadır. Kilisenin fotoğraf çekimi için pek de uygun olmayan koşullarında çekilen fotoğrafta, kişinin ismi açıkça görülmektedir.

Della Sudda ailesi eczacılık tarihinde önemli bir ailedir. Bu yazının **Tarih ve Toplum**'da Aralık'ta değil de Ocak'ta yayımlanmasının sebebi de bu önemle ilgili. Francesco Della Sudda'nın mezarının yanında, henüz yeri belirlenememiş olan oğul Faik Paşa'nın yani Georges Della Sudda'nın mezarının da bulunup yayımlanması umudu ile yazıyı erteledik. Ancak Georges Della Sudda'nın mezarının yerini bulamadık. Sayın Şeref Etker'in Della Sudda ailesi ilgili bana kısaca telefonda anlattığı bilgileri de yazılı olarak değerlendirmesini umut eder, kendisine nezaketi için de teşekkür ederim.

1 Sabancıoğlu, M., Vekaric N., "Dubrovnik'ten İstanbul'a Jacques Pervititch ve Ailesi", **Tarih ve Toplum**, Ekim 2002, s: 226, ss 29-35.

2 Sandalcı, M. **Belgelerle Türk Eczacılığı 1**, (1840-1948), Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1997, s. 63

3 Nitekim 24 Haziran'da boş kalan mezar yeri Kasım 1924'te Jacques Pervititch tarafından ölen küçük oğlu Henri için alınmıştır.

Beyoğlu Harîk-i Kebiri

1870 Büyük Beyoğlu Yangını

MEHMET ALTUN

İstanbul, kurulduğu günden beri görkemli yangınların şehri olmuştur. Kentin üçte birini, yarısını, hatta yarısından çoğunu yakıp yok eden yangınlar tarihte eksik değildir. İstanbul'un kendisi gibi, karşı komşusu Galata da hiçbir dönem bu felaketten uzak kalmamıştır. Ancak kentin bu yakasındaki en korkunç yangın felaketi, hiç şüphesiz 1870 yılında yaşanan ve tarihe Beyoğlu Harîk-i Kebiri olarak geçmiş olanıdır.

İstanbul'un 19. yüzyıl boyunca uğradığı 200'e yakın yangın felaketi arasında üçü dikkat çekicidir: 1822'de 17 saat süren Tophane yangını, 1826'da Demirkapı, Cağaloğlu, Büyükçarşı, Bayezid, Kumkapı ve Yenikapı taraflarını tamamen yok eden Hocapaşa yangını ve 1870'teki Beyoğlu yangını. Bunlar arasında can kaybı ya da yanan bina sayısı bakımından değilse bile, kaybedilen servet bakımından en büyüğü kuşkusuz Beyoğlu yangınıdır. Yangının meydana geldiği Pera bölgesi, kentin nüfusça en yoğun ve en varlıklı yeridir. Buradaki kâgirden yüksek binalar, ithal mallarla dolu gösterişli dükkânlar, oteller, tiyatrolar, elçilikler ve çoğunlukla kentin önde gelen ticaret erbabına ait görkemli köşkler, uğranılan maddi kaybın çok büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Felaket, Pera'yı zenginliğinin ve görkeminin en üst seviyesinde yakalamıştır. Yok olan bu görkemin yeniden kazanılması yıllar sürmüş, kentin geçmişinde çok önemli izler bırakmış olan Naum Tiyatrosu gibi bazı eserler de bir daha asla geri gelmemiştir.

Yangın 5 Rebiyülevvel 1287 [5 Haziran 1870] pazar günü ezani saatle yedi sularında, yani öğleden sonra birle iki arasında, Taksim yakınlarındaki Yenişehir mahallesinde bulunan Feridiye Sokağı'nda çıktı. Yangını görmemiş olsa da pek çok görgü şahidini tanıdığını söyleyen ve topladığı hikâyelerle yangını "zihin gözüyle gördüğünü" söyleyen De Amicis, yangının hemen herkesin Boğaz sahillerinde sayfiyede olduğu, kalanların da, yabancılar dahil, evlerine kapanıp şekerleme yaptıkları bir sırada çıktığını yazar.[1] Yangın başladığında, Reçini adlı bir kiracının oturduğu evde yaşlı bir hizmetçiden başka kimse yoktu. De Amicis'e göre daha küçükken bastırılabilecek olan yangının büyük bir felakete dönüşmesinin tek sorumlusu, mahalle çeşmesinin işgüzar bekçisiydi. Hikâyeye göre yangın çıkar çıkmaz komşu evlerden yetişenler ellerinde kovalarla yakındaki bir çeşmeye koştular. Ancak sakaların su doldurduğu saatler dışında çeşmenin kullanılmasını yasaklayan şehremaneti tarafından oraya konulmuş bir bekçi, yasağı öne sürerek kilidi açmak istemedi. Sonunda ahali anahtarı zorla almak için bekçinin üzerine çullandıysa da, kaybedilen bu zaman içinde alevler çoktan komşu evlere sıçramıştı.

Kuzeydoğu yönünden esen sert rüzgâr arkasına alan yangın, "sanki bir ateş seli gibi akarak" güney-güneybatı istikametinde hızla yayıldı.[2] Yangın yarım saat içinde Tarlabaşı Caddesi'ne ulaşarak onu diklemesine geçmiş ve Cadde-i Kebir'e doğru tırmanmaya başlamıştı. Yangının bu kadar hızlı yayılmasının bir nedeni de rüzgârın havalandırdığı yanan tahta parçaları, kumaşlar ve kıvılcım yağmuruydu. Bunlar zaten tutuşmaya hazır olan ahşap binalara isabet ettiğinde, yangının bir anda yüzlerce metre birden ilerlemesine yol açıyordu. Henüz bir saat geçmeden bütün Feridiye So-

---

* Araştırmacı, yazar.

1870 Beyoğlu yangınında hasar görmüş önemli binaları gösteren harita.

kağıt yanıp kül olmuş, alevler Sakızağacı boyunca ilerleyerek Ağa Camii civarına ulaşmıştı. Artık kentin Batı'ya dönük yüzü olan Cadde-i Kebir büyük bir felaketin eşiğindeydi.

Yangın Hızla Yayılıyor

Yabancıların Grand Rue de Péra dedikleri Cadde-i Kebir, yani bugünkü İstiklal Caddesi, 19. yüzyılda kentin eğlence, ticaret ve diplomasi merkezi olarak önem kazanan Pera'nın bir anlamda vitriniydi. Caddenin özellikle Galatasaray ile Taksim arasındaki bölümü yüzyılın ikinci yarısında büyük gelişme göstermişti. Yangından daha bir yıl önce burası lüks Fransız, İtalyan, İngiliz ve Alman mağazalarıyla doluydu.[3] Paris modasına uygun kafeşantanlar, tiyatrolar, kulüpler, restoranlar ve oteller burayı canlı ticaret hayatının dışında, kentin başlıca eğlence merkezi haline getirmişti. Avrupa mallarının doldurduğu vitrinleri seyretmek, piyasa yapmak ve buradaki eğlence mekânlarında vakit geçirmek, kentteki Batılı tarzı yaşama heves duyan herkesi buraya çekiyordu. Cadde-i Kebir, tüm altyapı eksikliğine ve sıkışık düzenine rağmen kentin en gözde mekânıydı.

Yangın Cadde-i Kebir'e ulaşıp onu alevlere boğarken, öğleden sonra rüzgâr hafifçe doğuya döndü. Bu değişiklik, yangının giderek daha tehlikeli bir hal alacağı anlamına geliyordu. Çünkü hem Ağa Camii civarında Cadde-i Kebir'e ulaşan yangın böylece cadde boyunca ilerlemeye fırsat bulacak, hem de yoğun bir yerleşim dokusuna sahip olan Kalyoncu Kulluğu'ndaki dar sokakları etkisi altına alacaktı.

7 Haziran tarihli *Basiret* gazetesi, yangının bir set gibi yükselen "pek sağlam ve metin kâgir binalara" rağmen ilerlemesini kesmeyerek dört koldan ilerlediğini yazar. Yol açtığı maddi zarar bakımından bu kolların en yıkıcısı, şüphesiz Cadde-i Kebir boyunca ilerleyen olmuştur. Buradaki binaların hemen tamamının kâgir olmasına rağmen durmaksızın çalışan bir körük gibi yangını besleyen rüzgâr, Taksim'in birkaç yüz metre altından itibaren caddenin iki tarafını yanan bir duvar haline getirmişti. Binaların kâgir olması yangının ilerleyişini bir miktar yavaşlatsa da, alevlerin balkonlardan ve pencerelerden bir sonraki binaya sıçraması yüzünden caddenin iki tarafındaki binalar zincirleme olarak Yeniçarşı'nın köşesine kadar alevler içinde kalmıştı.

Yangında cadde üzerinde bulunan tüm binalarla birlikte Lüksemburg Oteli, birçok Avrupa kentinde şubeleri bulunan Bon Marché mağazası, Galatasaray Karakolu, Ermeni Katolik Kilisesi ve kâgir olarak yeniden inşa edilişinin üzerinden 22 yıl geçmiş olan Naum Tiyatrosu da yanarak yok oldu. Mekteb-i Sultani ise rüzgârın yön değiştirmesi sayesinde oldukça küçük bir hasarla yangını atlatmayı başardı.

Galatasaray'dan itibaren yangının caddenin alt kısmına sıçrayarak Tophane'ye dönmemesinde hem şansın rolü, hem de yangını söndürmek için yardıma koşan askerlerin çabaları rol oynamıştır. Yeniçarşı'nın aşağısında daha çok Avrupalıların oturduğu Tomtom Mahallesi, Beyoğlu'nun en zengin yeriydi. Bankerlerin ve tüccarların buradaki evleri, büyüklük ve gösteriş bakımından elçiliklerle yarışır nitelikteydi.[4] Şimdi Cadde-i Kebir alevler içindeyken, tüm gözler korkuyla Galatasaray'ın köşesinde, Yeniçarşı'ya inen yolun başındaki büyükçe ahşap bir binaya çevrilmişti. Bu bina evlerin oluşturduğu dev bir üçgenin en ucunda bulunuyordu ve ateş alması halinde arkasındaki mahallenin tamamen yok olması işten bile değildi. Bu binanın sahibi, kentin en zengin tüccarlarından banker Zarifi'nin kardeşi Mösyö Dimitraki'ydi. Dimitraki, yangından hemen sonra bölgeye gönderilen Hassa Or-

du-yı Hümayunu piyade altıncı alayı komutanı Miralay Hasan Bey'den bu binayı kurtarması için istirhamda bulundu. Bunun üzerine Sağ Kolağası Ali Efendi refakatinde münasip miktarda asker binanın bulunduğu yere gelerek, bütün gece binaya su sıktı. 16 Haziran 1870 tarihli *Basiret* gazetesi, rüzgârın da yardımıyla binanın kurtarılmasından sonra Mösyö Dimitraki'nin minnet borcu olarak askerlere dağıtılmak üzere elli lira takdim ettiğini, ancak Hasan Bey'in "asakir-i nizamiyye-i şahanenin sayei hazret-i pâdişahîde bu misillu şeylere asla ve kat'iyen ihtiyaçları yoktur" diyerek bu akçeleri kabul etmediğini yazar.[5] Oysa yangın sırasında kentte bulunan Mary Walker, bu binayı kurtarmak için sahibinin tulumbacılara altın olarak yaklaşık bin pound ödediğini iddia eder. Ona göre bu bedel binanın kendisi için çok yüksektir, ancak burada söz konusu olan tek bir bina değil, tüm bir mahalledir.[6]

Galatasaray'dan İngiliz elçiliğine doğru dar bir geçit gibi uzanan Hamalbaşı Caddesi üzerindeki binalar daha çok ahşap olduğundan, yangın burada bir kez daha güçlenerek İngiliz elçiliğine doğru yürüdü. Bu sırada elçilik, zaten Kalyoncu Kulluğu'ndan gelen ikinci kolun tehdidi altında bulunuyordu. Feridiye Sokağı'ndan çıkan yangın kısa zamanda Tarlabaşı Caddesi'nin iki yanını birden sararak hızla Kalyoncu Kulluğu'na doğru ilerlemiş, buradaki sık yerleşim dokusu yüzünden de Pera'nın orta yerinde ateş saçan bir başka ateş yağmuruna dönüşmüştü. Saat beş sularında İngiliz elçiliği, hem Kalyoncu Kulluğu'ndan, hem de Hamalbaşı Caddesi'ndeki yanan binalardan kopup gelen bir ateş bulutunun içinde kaldı. Bizzat elçinin kendisi tarafından da yanmayacağı iddia edilen ve kentin en güvenli yapılarından biri olduğu düşünülen bu bina, hiç kimsenin beklemediği kadar kolay ve kısa bir süre içinde yangına teslim olurken, ardında pek çok soru işareti ve tartışma konusu bırakacaktı.

"Pera'nın Büyük Aslanı" Yangına Yenik Düşüyor

1850'de inşa edilen İngiliz elçiliği, İngiliz milletine hizmet etmek üzere şimdiye kadar inşa edilmiş en gösterişli ve pahalı binalardan biriydi.[7] Daha önceki 1831 Pera yangınında yanan eski elçiliğin yerine 1850'de Büyükelçi Stratford Canning tarafından yaptırılan bu devasa bina 83.765 sterline mal olmuştu. Her ne kadar birçok kişi tarafından zevksiz bulunsa da, inşası için harcanan para ve görkemli kütlesiyle İngiltere'nin şanına yakışır bir yapı olduğu şüphesizdi. Çevresindeki diğer yapıların arasından yükselen bu saray, İngilizler tarafından "Pera'nın büyük aslanı" olarak da adlandırılıyordu.

Daha önceki elçilik binası bir yangında yok olduğundan, yenisinde yangına karşı her türlü önlem alınmıştı. Yapı, yüksek duvarlarla çevrili iki hektar büyüklüğündeki bir bahçenin içinde bulunuyordu. Ayrıca temelden çatıya kadar kâgirdi ve pencereleri demir kepenklerle kapatılabiliyordu. Yangın ihtimaline karşı bahçeye iki adet Londra yapımı yangın tulumbası yerleştirilmişti. Bu tulumbalar, en kurak mevsimlerde bile suyu eksilmeyen kuyulardan besleniyordu.

Ne var ki tüm bunlar, binanın yarım saat içinde alevler içinde kalmasına engel olamadı. *Levant Herald* gazetesinin 7 Haziran tarihli özel ekinde verilen habere göre yangına yol açan şey, rüzgârla gelen yanan tahta parçalarının çatıda toplanarak kurşun kaplamayı eritmesi ve altındaki tahtaları tutuşturmasıydı. Bunu takip eden 30 dakika içinde alevler üst katı tamamen sarmış, yarım saat sonra da bina artık kurtarılamayacak hale gelmişti. Öğleden sonra geç saatlerde H.M.S. Antelope gemisinden Yüzbaşı Lascelles komutasında getirilen bir grup denizci önce yangını söndürmek, daha sonra da binadaki değerli eşyaları kurtarmak için ellerinden gelen her şeyi yaptıysa da, fazla başarılı olamamıştı. Yangın o kadar hızlı hareket ediyordu ki, konsolosluğun kançılaryasındaki arşivler dışında pek az şey kurtarılabilmişti. Binada bulunan tüm kitap, eşya ve sanat eserleriyle birlikte Mr. Hughes'a ait olan çok değerli bir yazma koleksiyonu ile, Kont Pisani'nin hayatı boyunca toplamış olduğu tarihi ve diplomatik belgelerden oluşan çok kıymetli bir koleksiyon harap olmuştu.

Saat yediyi biraz geçe Lady Elliot, kızı ve hizmetçileri ile Antelope gemisine geçti. Yaklaşık bir saat sonra da Mr. Barron ve diğer sekreterler onlara katıldı. Elçiliğin diğer görevlileri ise tüm gece boyunca bahçede kaldılar. Bahçedeki pek çok ağaç da yangından zarar görürken, geceyarısına doğru binada dört duvardan başka birşey kalmamıştı. Bahçedeki yangın tulumbaları bakımsız olduğundan yangın sırasında hiçbir işe yaramamışlardı. Binada bol su bulunduğu halde hortumlar delik, bağlantı yerleri de gevşek olduğundan çatıya hemen hiç su basılamamıştı. Şayet bunlar düzgün çalışsalardı, belki de binayı kurtarmak mümkün olacaktı.[8]

Gazetedeki bu iddia, uzun sürecek olan bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Haber yayımlandıktan birkaç gün sonra gazetenin editörüne "An Eye-Witness" rumuzuyla gönderilen bir mektupta, tulumbaların her ikisinin de ilk başta mükemmel bir şekilde çalıştıkları, ancak havadan gelen tahta parçalarının hortumları kullanılamaz hale getirdiği, askerlerin de çatıyı ıslak tutmak için artık sıcaktan dayanamaz hale gelip elbiseleri tutuşuncaya kadar olağanüstü çaba gösterdikleri belirtiliyordu.[9] Ancak 17 Haziran tarihli bir başka mektup, İngiliz elçiliğinin yanmasıyla ilgili olarak hem büyükelçiye, hem de İngiliz hükümetine yönelik ağır ithamlar içeriyordu. Bu mektubu yazan kişi, tüm çevresi yan-

dığı halde kendisi ayakta kalan İtalyan konsolosluğunu ve hemen elçiliğin yanı başında tulumbacılara 25 lira ödemek suretiyle kurtarılan küçük bir evi örnek göstererek, elçiliğin kurtarılamamasını beceriksizliğe, sorumsuzluğa ve cesaret eksikliğine bağlıyordu. Bu okura göre yangının baş sorumlusu, 1863'te ya da 1864'te eski elçiyi görevden alan Avam Kamarası'ydı. O günden beri eski elçinin yeri doldurulabilmiş değildi.[10]

Bir başka okur ise, bahçede bulunan tulumbalar dakikada 140 galon [yaklaşık 650 litre] suyu 130 feet [yaklaşık 40 metre] yukarıya basma kapasitesine sahipken, nasıl olup da çatıya su çıkarılamamış olduğunu anlayamadığını belirtiyordu. *Morning Post* gazetesinin İstanbul temsilcisine göre bahçedeki iki yangın tulumbasına ek olarak, çatıda binanın içinde çıkabilecek yangınlarda kullanılmak üzere üçüncü bir tulumba daha bulunuyordu. Ancak yangın sırasında bu tulumba çalışmamış, diğer ikisinin de gücü binanın tepesine su sıkmaya yetmemişti. *Standart* gazetesinin temsilcisi ise binada iki tulumba bulunduğunu tekrarlıyor, ancak bunların hortumlarının çatıya uzanmayacak kadar kısa olduğunu, ayrıca hortumlarda içine parmak girecek kadar büyük delikler bulunduğunu öne sürüyordu.[11]

Tartışmalar bu şekilde sürüp giderken, yapılan bir inceleme sonucunda binanın kalın dış duvarlarının yeniden kullanılabilecek durumda olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine *Times* gazetesinde yayımlanan bir yorumda elçilik binasının tamiri sırasında daha mütevazı davranılması tavsiye ediliyor, bunun Osmanlı ülkesindeki İngiliz etkisini azaltmayacağı, büyükelçinin de zaten Tarabya'da harika bir köşkünün bulunduğu, artık bunların hesaplı olunması gereken günler olduğunu ince bir üslupla hatırlatılıyordu.

İngiliz elçiliğinin yanması olayı, Mehmed Atâ'nın *İkdam* gazetesinde yayımlanan "İstanbul'un Büyük Yangınları" adlı yazı dizisinde de bir anekdot olarak şöyle anlatılır:

"İşitildiğine göre yangın birkaç koldan önüne gelen küçük büyük binaları yutarak İngiltere sefarethanesi tarafına takarrüb ettiği [yaklaştığı] zaman sefarethanenin bazı memurları sefire binanın tahliyesi münasip olacağını söylerler. Sefir İngilizlere has olan soğukkanlılık ile 'Sefarethane kâgirdir!' cevabını verir. Kâgir binaların da yanmakta olduğu ihtar edilince sefarethanenin kâgirliği onlarla kabil-i kıyas olmadığını beyan eder. Halbuki yarım saat sonra sefarethane, pencerelerine çekilen demir kapaklarla birlikte nâbud [yok] olur ve sefir güç hal ile kurtulur."[12]

Bu öykü elbette biraz abartı içerse de, o dönemde kâgir binaların yangına karşı tam bir emniyet sağladığına dair oluşmuş olan yaygın kanıyı yansıtması bakımından önemlidir. Beyoğlu yangınında gerek alevlerin çok hızlı ilerlemesi, gerekse bu inanış yüzünden pek çok insan kendini evin mahzenine kapatmış, bunların çoğu da acı bir biçimde yanarak ya da boğularak can vermiştir. Bu konuyu ileride daha ayrıntılı bir şekilde incelemek üzere, şimdi yangının seyrine geri dönelim.

İngiliz elçiliğini Hamalbaşı Caddesi tarafından kıskaca alan yangın, buradaki Alman Katolik Hastanesi'ni ve Amerikan elçiliğini de yok etmişti. Büyükelçi Goodenow, aynı İngiliz büyükelçisi gibi, yangında büyük kayba uğramıştı. Elçilik daha sonraki yıllarda, bugün Meşrutiyet Caddesi olarak bilinen Kabristan Sokağı'ndaki mevcut binasına taşınacaktı.

Yangının Kalyoncu Kulluğu'ndan kopup gelen üçüncü kolu, İngiliz elçiliğinin kuzey duvarını takiben Aynalıçeşme'ye ulaşmış, oradan da Aşıklar Meydanı'na ve Tepebaşı Caddesi'ne doğru yayılmıştı. Burada dönemin ünlü bankerlerinden Zarifi'nin büyük taş konağı bulunuyordu. Akşamın erken saatlerinden beri tulumbalardan birkaçı Hotel d'Orient ve elçilik bahçesinin köşesindeki küçük şapele yerleşmiş olduğundan, bu binalar yangından kurtulabildiler. Ne var ki Arslan Caddesi'nin köşesinde papaz C.B. Gribble'a ait rezidans, mahallenin geri kalanı ile aynı kaderi paylaşarak kül oldu. Bu noktadan itibaren Küçük Mezarlık'ın oluşturduğu doğal engelle karşılaşarak hızı kesilen yangın, Papaz Köprüsü üzerinden Kasımpaşa'daki Emin Bey Camii civarına kadar indiyse de, burada etkisini kaybetti.

Yangının Sonuçları

Yangının ne kadar devam ettiği konusunda çeşitli kaynaklar arasında fikir ayrılığı vardır. Ahmed Lütfi Efendi, yangının 13 saat sürdüğünü yazar. Osman Nuri Ergin, 11 Haziran 1870 tarihli *Takvim-i Vekâyi* gazetesini kaynak olarak kullanarak yangının 11 saat sonra Kalyoncu Kulluğu'nun alt tarafında İskordalye (?) mahallesinde söndüğünü belirtir. De Amicis ise yangının başladıktan 6 saat sonra, akşam saat yedi sularında, son olarak İngiliz elçiliğini sardıktan sonra rüzgârın birden kesilmesiyle sona erdiğini söyler. Reşat Ekrem Koçu, Ebüzziya Tevfik Bey'e dayanarak bu sürenin 17 saat olduğunu iddia eder. Dönem gazetelerinden *Basiret* ise 12 saat olduğunu yazar.

Tüm bu bilgilere dayanarak, yangının yaklaşık 12 saat sonunda, geceyarısı bir sularında sona erdiğini söylemek sanırız yanlış olmaz. Bu süre sonunda ortaya çıkan manzara ise korkunçtu. Yaklaşık 2,5 kilometrekarelik bir alana yayılan yangın Taksim'den Kasımpaşa'ya, diğer tarafta da Galatasaray'dan Tatavla sınırına kadar olan tüm bölgeyi kapkara bir çöl haline getirmişti. Altıncı Belediye Dairesi'nin ilk açıklamalarına göre 65 sokak, 163 mahalle ve 3.449 ev yangın yüzünden harap olmuştu. Ancak hemen tüm gazeteler, yangın alanının büyüklüğünü göz önüne alarak, zayiatın bu açık-

L'Illustration dergisine göre 5 haziran günü Kasımpaşa'dan yangının görüntüsü

lanandan daha fazla olduğunu öne sürüyorlardı.[13] *La Turquie* ve *L'Illustration* gazetelerine göre yangında yok olan bina sayısı 4 bin civarındaydı. *The Levant Herald*'a göre bu sayı 6-7 bini buluyordu. De Amicis ise Beyoğlu'nun üçte ikisini mahveden bu yangında 9 bin evin yandığını yazar.[14] Yanan bina ve eşyaların değeri ilk tahminlere göre 600 milyon frank ya da 5 milyon lira civarındaydı.[15]

Yangında meydana gelen can kaybı konusunda ilk ortaya atılan iddialar ve kulaktan kulağa dolaşan söylentiler korku vericiydi. Ne var ki ertesi gün padişaha sunulan raporda bu sayının 120 civarında olduğu belirtiliyor, daha sonraki gün yapılan "resmi" açıklamada ise ölü sayısının 84 olduğu bildiriliyordu. Bu sayılar başlangıçta gazetelerce ciddiye alınmamış, aynı yanan bina sayısında olduğu gibi can kaybı konusunda da hükümetin gerçekleri dile getirmediği iddia edilmiştir. *The Levant Herald* gazetesi, sadece Taksim'deki Rum mezarlığına defnedilen kişi sayısının bile bundan fazla olduğunu, başka mezarlıklarda da gömülen pek çok kişi olduğunu belirterek toplam can kaybının 500 ila 600 olduğunu öne sürüyordu. *Basiret* gazetesi ise, yangın alanlarında yapılmaya başlanan hafriyat ve temizleme işlemlerinde çıkarılan ölü sayısının bini geçtiğini iddia ediyordu.[16]

Yangın alanlarının ürpertici görüntüsü, yangının üzerinden iki gün geçtiği halde enkaz altından gelen çığlıklar ve yardım yakarışları ile daha da korkunç bir hal alıyordu. Yanan yerlerin hâlâ sıcak olması, mahzenlerde ya da yıkıntı altında kalan bu insanlara ulaşmayı güçleştiriyordu. Bu yüzden pazartesi günü Kalyoncu Kulluğu'nda bir adam, salı günü de Cadde-i Kebir'deki bir evin mahzeninden çıkarılan bir kadın ve iki çocuk dışında yardım çalışmalarının çoğu sonuçsuz kalmıştı.

Yangında can verenlerin hazin hikâyeleri, duyanların yüreğini parçalıyordu. Yanarak ölenlerin dışında, kendilerini alevlerden korumak için evin bodrumuna kapatan pek çok kişi boğularak can vermişti. Bu şekilde ölenlerin çoğunu aynı aileye ait kişiler oluşturuyordu. Kalyoncu Kulluğu'ndaki bir evin içinden bazı sesler geldiği işitilince mahzenin kapısı açılmış ve içinden kadın erkek, çoluk çocuk 20 kişilik bir aile çıkarılmış, ancak bunlar temiz havaya çıkar çıkmaz düşüp can vermişlerdi. Tarlabaşı Caddesi'ndeki küçük taş evlerden birinde tamamen kömürleşmiş 12 ceset bulunmuştu. Evin sahibi olan aile ile birlikte, üç komşu kadın da buraya sığınmışlardı. Yine Kalyoncu Kulluğu'nda Şişman Kosti adlı bir kişi ateş içinde kaldıklarını görünce çaresiz ailesini evin altındaki mahzene sokup demir kapıyı sıkıca kapatmış, ancak içeri giren dumandan hepsi birden boğulmuştu.

Yanan Ermeni kilisesinde 12 yetim ölmüş, Ermeni okulunda da üç çocuk onlarla aynı kaderi paylaşmıştı. Bir papaz, oturduğu evi alevler sarınca çaresizlik içinde üst kata kaçmış ve oradan kendini aşağı atarak can vermişti. Hollanda elçiliğinin bitişiğinde tuhafiyeci dükkânı sahibi bir adam, dükkânıyla birlikte Tarlabaşı'ndaki evini ve iki erkek evladını kaybedince üzüntüsünden vefat etmişti.

8 Haziran 1870 tarihli *Ruznamе-i Ceride-i Havadis* gazetesine göre, tüm bu "bais-i esef ve keder-i nâmahsur" olan ölümlerin dışında, yangında ölen kişiler arasında yağmacı ve hırsız güruhundan sabıkalı insanlar da bulunuyordu. Bunlar eşya çalmak amacıyla tehlikeli yerlere girmişler,

ancak alevler etrafı sarınca yanarak ya da dumandan boğularak ölmüşlerdi. İngiliz Eczahanesi yakınlarında telef olanlardan birinin elinde bir bıçak bulunduğu görülmüştü.

Günler ilerleyip meydana gelen kayıplar daha net bir şekilde belirlendikçe, ölen kişi sayısının korkulduğu kadar yüksek olmadığı ortaya çıktı. 9 Haziran perşembe gününe kadar bulunup defnedilen kişi sayısı 111'di. Bâb-ı Vâlâ-yı Zabtiye'den açıklanan listeye göre bunlardan yalnızca 38'inin kimlikleri belirlenebilmişti.[17] 14 Haziran salı gününe kadar ortaya çıkarılan 17 yeni cenazeyle birlikte bu sayı 128'e yükseldi.[18] Can kaybının korkulandan daha az olmasının en önemli nedeni, yangının hem yaz mevsimine, hem de pazar gününe tesadüf etmesiydi. Bölgedeki nüfusun önemli bir kısmı sayfiyelerde bulunuyordu. Ayrıca o günün Ermenilerin yortusu olması nedeniyle pek çok ailenin kutlama için Hünkâr İskelesi'ne gitmiş olması da büyük bir şanstı.

Diğer yandan yangının yol açtığı toplumsal travma çok büyük boyuttaydı. Yaralıların sayısı saptanamayacak kadar çoktu. Aileler parçalanmış, pek çok çocuk kaybolmuştu. 7 Haziran tarihli *Basiret* gazetesi, pek çok ana babanın feryat figan ile kaybolan çocuklarını aradığını, orada burada kimin evladı olduğu belli olmayan -kimisi daha memeden kesilmemiş- çocukların bulunduğunu yazmaktadır. Yine 8 Haziran tarihli *Ruznamme-i Ceride-i Havadis* gazetesinde yer alan bir habere göre, Altıncı Daire-i Belediye memurlarıyla zabtiye memurları tarafından Beyoğlu ve Tatavla civarında bulunan sahipsiz çocukların sayısı 70'e ulaşmıştı. Pazar günü için sayfiyede bulunan pek çok kişi geri döndüğünde evinin yerinde bir kül yığını bulmuştu. Ev ve eşyalarla birlikte büyük meblağlarda hisse senedi, para ve mücevherat da yanarak yok olmuştu. Evsiz kalanların sayısı 5-6 bin aileyi buluyordu.

L'Illustration dergisinde yayımlanan haritada Beyoğlu yangınının etkilediği alan.

Daha sonraları, 17 Eylül 1870 tarihli *Basiret* gazetesinde yayımlanan ayrıntılı bir raporda bu sayı 28.689 kişi olarak belirtilmiştir. Bu rapora göre yangında evlerini kaybedenlerin milletlerine göre dağılımı şöyleydi:

İslam	167
Rum	7.559
Ermeni	11.869
Latin	3.062
Yahudi	33
Yunanlı	3.596
Fransız	263
İngiliz	252
İtalyan	1.161
Avusturyalı	569
Diğer	158

Yaralar Sarılıyor

Yangınzedelere yardım sağlanması konusunda ilk girişim bizzat padişahın kendisinden geldi. Sultan Abdülaziz yangın haberini aldıktan sonra akşamın erken saatlerinde Dolmabahçe'den yukarı doğru yola çıkmış, ancak Taksim'den Beyoğlu'na geçmenin imkânsız olduğunu görerek sarayına geri dönmüştü. Bunun üzerine yangından zarar görenlerin Taksim'deki Topçu Kışlası'na yerleştirilmesi için buranın hemen boşaltılmasını emretmişti. Hemen ertesi gün Tophane-i Âmire Müşiri Halil Paşa'nın emriyle kışlanın önündeki talim alanına birkaç yüz çadır kurulmuş, ayrıca kışlanın bazı bölümleri de yangınzedelere tahsis edilmişti. Ayrıca bizzat padişahın kesesinden karşılanmak üzere yiyecek ve içecek yardımına da başlanmıştı.

Beyoğlu yangınında zarara uğrayanlara en başından itibaren devletin gösterdiği ilgi yerli yabancı herkesin takdirini toplamış, hatta neredeyse Hıristiyanların kayırıldığı şeklinde algılanabilecek bu özeni bazı politik sebeplere bağlayanlar olmuştu.[19] Yangından sonraki birkaç gün içinde hükümetin girişimiyle Taksim'deki talim alanına kurulan çadır sayısı 1300'e ulaştı. Ayrıca Topçu Kışlası'nın arka tarafındaki barakalar boşaltılarak birkaç yüz kişinin barınmasına uygun hale getirildi. Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa İstanbul ve Galata taraflarındaki bazı mahallelerin imam ve muhtarlarını huzuruna çağırarak, buralardaki boş evlerin uygun fiyatlarla yangınzedelere kiralanmasını emretti. Bu kiralar bir süre için devlet tarafından ödenecekti.

Altıncı Belediye Dairesi tarafından muhtaç haldeki kimselerin iaşesi için günde 800 kıyye [1.040 kg] ekmek,

1.500 kıyye [1.950 kg] pirinç, 200 kıyye [260 kg] sade yağ, 100 sepet zeytin ve 50 sandık mum dağıtılıyordu. Bu gibi yiyecek ve erzak yardımının hükümete maliyeti günde 80 bin kuruşu buluyordu. Ayrıca padişah tarafından felaketzedelere para yardımının dışında 600 döşek, 1.200 yorgan ve 1.000'den fazla yastık bağışlanmıştı. Yine hükümet tarafından bir yardım sandığı oluşturulmuş ve kısa zamanda bu sandıkta önemli miktarda para toplanmıştı. 8 Haziran tarihi itibariyle bağışta bulunanların listesi şu şekildeydi:

Sultan Abdülaziz	10.000	lira
Osmanlı Bankası	3.000	"
Société Générale	2.000	"
Crédit Général Ottoman	2.500	"
Stephano A. Ralli	500	"
Stephanovich	500	"
Zafiropoulo & Zarifi	1.000	"
Hristaki Zoğrafos	1.000	"
J. Kamondo	1.000	"
G. Tubini	500	"
Agop Efendi Köçeoğlu	500	"
Singros Coronio & Cie	1.000	"
Camara, Clados	800	"
Diğer	1.350	"
Toplam	26.150	"

Buna ek olarak gerek İstanbul'daki kendi kolonileri, gerekse vatandaşı oldukları devletler tarafından yabancı felaketzedelere yönelik çok sayıda yardım sandığı oluşturuldu. Bu sandıkların idaresini genellikle büyükelçiler bizzat üslenmişlerdi. Fransız elçisi Bourée yangını haber alır almaz Tarabya'daki yazlık köşkünden kente dönmüş ve yardım çalışmalarını yönetmeye başlamıştı. Fransızların yardım sandığında bir hafta içinde 13.000 frank toplanmıştı. General Ignatiev de Rus yangınzedeler için elinden geleni yapıyordu. Sir Henry Elliot, Baron Prokesch, Kont Kayserling, Kont Barbolani, Mr. Morris ve Mr. D'Ehrenoff gibi kentin ileri gelenleri, kişisel katkılarının yanı sıra, yabancı yardımları yönlendirmek üzere diplomatik bir komite kurmaya karar vermişlerdi.[20]

Mrs. Baker ve Mrs. Knight gibi bazı kadınlar, İngiliz komitesinin altında özellikle giyecek toplama ve dağıtma konusunda etkili işler yapıyorlardı. Bazı Galata bankerleri, kiralarını ödeyebilmeleri için felaketzedelere ehven faizle borç vereceklerini ilan etmişlerdi. Mason derneğinin Paris'teki idare merkezinden 3.000 Frank gelmişti. İstanbul şubesi de aynı miktarda para toplamış, ayrıca Asmalı Mescit'te bulunan derneğe ait bir evi afetzedelere açmıştı. Kentteki Müslümanlar da büyük miktarda para, giyecek ve gıda yardımı yapıyorlardı. Bazı ev sahipleri evlerini bedelsiz ya da çok küçük kiralar karşılığında Hıristiyanlara veriyordu.

Bir seferberlik halini anımsatan tüm bu çabaların üstünde devlet, felaketzedelerin bir an önce uygun yerlere yerleştirilmesi, zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi ve içinde bulundukları sıkıntılardan kurtarılması için yardım çalışmalarını merkezi bir yardım komitesi altında toplamaya karar vermişti. Komite bu amaçla ilk toplantısını Maliye Nazırı Sadık Paşa'nın başkanlığında 8 Haziran günü yaptı. Komitenin ilk üyeleri Ticaret Nazırı Kabulî Paşa, Altıncı Belediye Dairesi Başkanı Salih Bey, Osmanlı Bankası'nı temsilen Lord Hobart, Société Générale'i temsilen Stephano A. Ralli ve Crédit Général'i temsilen G. Tubini idi.

Merkezi yardım komitesisinin ilk toplantısına kentteki belli başlı cemaatlerin önde gelenleri de katılmışlardı. Bunlardan, komitenin çalışmalarında yer almaları için ikişer temsilci seçmeleri istendi. Ertesi gün yapılan ikinci toplantıda isimleri açıklanan bu kişiler, Rum cemaatinden George Zarifi ve Hristaki Zoğrafos Efendi, Gregoryan Ermeni cemaatinden Sinakerim Efendi ve Köçeoğlu, Katolik Ermeni cemaatinden de Agop Efendi ve Diran Bey idi. Yine 9 Haziran'da yapılan ikinci toplantıda Osmanlı Bankası direktörü Deveaux komitenin saymanlığına, Société Générale sekreteri Delord ise komite sekreterliğine atandı.

Komitenin daha etkili çalışabilmesi için yangın bölgesi üçe ayrılmıştı. Her bölge için atanan bir alt komite, yanan binaları, bunların sahiplerini, oturanlarını ve bu kişilerin şimdi nerede olduklarını belirleyecek, ayrıca ayrı ayrı muhtaçlık durumlarını tespit ederek yardımların dağıtılması için öncelikleri belirleyecekti. Ayrıca yardım sandığında daha fazla para toplayabilmek için belirli yerlerde defter açmak yerine, yardımın üç komite tarafından kapı kapı dolaşılmak suretiyle toplanmasına karar verildi. Yapılan işbölümüne göre saray, Bâbıalî ve tüm resmi dairelerden yardım toplama işini Sadık ve Kabulî Paşalar yürütecekti. İstanbul tarafına Mösyö Zarifi, Köçeoğlu Agop, Sinakerim Efendi Minanukyan ve Şûra-yı Devlet muavinlerinden Fahri Bey bakacaklardı. Galata ve Pera bölgesinden ise Vlasto, Tubini, Coronio ve Agop Efendi Nuradukyan sorumlu olacaklardı. Ayrıca İtalyan cemaatinin yardım çalışmalarının Merkezi Komite ile birleştirilmesine karar verilerek, bu cemaati temsilen iki delege tespit edildi: Avram Kamondo'ya vekaleten Venezyani ve Baltazzi.[21]

Kentin en muteber insanlarının, kendileri de yangından büyük zarar görmüş oldukları halde[22] bu şekilde ellerine birer çanta alıp kentteki diğer zenginleri ve hayırseverleri bizzat ziyaret etmeleri hem takdir toplamış, hem de çok olumlu sonuçlar doğurmuştu. Böylece kısa zaman içinde 5-6 bin lira civarında para tahsil edilmiş, bu arada yardım sandığında biriken paranın toplamı da neredeyse 45.000 liraya ulaşmıştı. Komite dolaşarak yardım toplamayı sürdürecek, yardım defteri de düzenli olarak gazete yoluyla ilan olunacaktı. Bağışta bulun-

mak isteyip de komiteye tesadüf etmeyenler, akçelerini Agop Efendi ile Mösyö Zarifi'nin Galata'daki bürolarına getirip bırakabileceklerdi.[23]

Bu gibi çabalar sonucunda kısa zamanda bir araya getirilen hatırı sayılır bir yüklükteki yardım paralarının yeterince etkili bir şekilde kullanılamaması ise özellikle yabancı basında eleştirilere hedef olmuştur. 24 Haziran tarihli *The Levant Herald* gazetesi, yardım komitesinin bir gün önce açıkladığı faaliyet raporuna istinaden şöyle yazıyordu:

"Üzülerek bir düzeltme yapmak zorundayız. Bugüne kadar bize iletilen yanlış bilgiler doğrultusunda yangınzedelerin rahata kavuşturulması için büyük paralar harcadığını söylediğimiz ve kendisine en içten şükranlarımızı sunduğumuz Merkezi Komite'nin bugün yayımladığımız faaliyet raporu, geçtiğimiz 18 gün boyunca komitenin daha tek bir kuruş dahi harcamadığını ve yaptığı tüm çalışmanın şu ana kadar 'bilgi toplamak' dışında bir icaratını göremediğimiz alt komiteler oluşturmaktan ibaret olduğunu gözler önüne seriyor. Öyle anlaşılıyor ki şimdiye kadar temin edilen yardımların tamamı hükümetin ve şahısların kişisel bağışlarıyla sınırlıymış. Komitenin ilk vazifesi, felaketzedelere en kısa zamanda acılarını hafifletecek yardımlarda bulunmaktır. Hükümetin yardımları ne kadar cömert olursa olsun binlerce kişi için yeterli değildir. Elinde çok kaynak olan komite 'bilgi toplayıp' toplantılar düzenlerken, bu zavallı insanlar evsiz barksız açlıktan kıvranıyorlar... Yardımların dağıtılmasında bazı düzensizlikler, hatta usulsüzlükler olması, onların acilen ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaya başlanmasından iyidir."

Gerçekten de o güne kadar yangında zarar görenlerin barındırılması, taşınması ve bakımları için yapılan tüm çalışmalar devlet tarafından yürütülmüştü. Öncelikle Taksim'deki talim alanına kurulan çadırların bir kısmı, yaşanan izdihamı önlemek için Feriköy'deki uygun bir alana nakledilmişti. Ardından buralardaki ailelerin daha uygun koşullarda ikamet ettirilmeleri için İstanbul, Fındıklı ve Üsküdar taraflarında devlet tarafından 800 kadar ev kiralanmıştı. Yangından beri felaketzedelere günlük olarak yiyecek ve erzak sağlanıyor, ayrıca yetişkinler için altışar, çocuklar için de üçer mecidiye harçlık dağıtılıyordu. Böylece felaketzedeler için devlet tarafından harcanan para günlük 150 bin kuruşu buluyordu. Ancak bu yük çok fazlaydı. 18 Haziran tarihli *Terakki* gazetesinde çıkan bir haberde, herkesin yerleşerek işine gücüne geri dönebilmesi için on beş günlük daha tayinat ve yevmiyye verileceği, ondan sonra gerektikçe başka usullerde yapılacak yardımlara rağmen yevmiye ve tayın dağıtımının durdurulacağı bildiriliyordu.

Bu yardımların suiistimale uğradığı durumlar da yok değildi. Bazı kişiler, herhangi bir zarara uğramamış oldukları hal de kendi evlerini fahiş fiyatlarla yangınzedelere kiraya verip, kendileri sanki sokakta kalmış gibi hükümetin verdiği çadırlara yerleşmişlerdi. Daha da acıklı olanı, dost ve akrabalarının evlerine sığınmış olan bazı felaketzedelerin hükümet yardımlarından habersiz mahrumiyet içinde yaşamalarıydı. Altıncı Belediye Dairesi bu gibi yolsuzlukların önüne geçmeye çalışmakta, ayrıca oraya buraya sığınmış olan felaketzedelerin de belirlenmesine gayret etmekteydi.

Yardım komitesinin The Levant Herald gazetesinde yayınlanan 29 Haziran tarihli yeni raporu, artık devletin üzerindeki ağır yükün kısmen de olsa yardım sandığına aktarıldığını ortaya koyuyordu. Bundan böyle yangınzedelere verilen harçlık devlet kasasından değil, yetişkinlere dört, çocuklara da ikişer mecidiye olarak sandıktan ödenecek, ayrıca kentin değişik yerlerinde sağlanan konaklama imkânlarından yararlanmaları konusunda kendilerine yardımcı olunacaktı. O tarihe kadar 6.195'i yetişkin, 540'ı çocuk, toplam 6.735 kişinin yerleştirme işlemi tamamlanmıştı.[24] Bu arada 44.963 liraya ulaşmış olan yardım sandığından felaketzedelere harcanmış olan meblağ ise 7.758 liraydı.[25]

Beyoğlu Yeniden İnşa Ediliyor

Artık kentteki yaşam yavaş yavaş normal seyrine dönmekteydi. Yangının hemen ardından yangın mahallinin temizlenmesi ve tamirine başlanması amacıyla özel bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Altıncı Belediye Dairesi teknik bürosundan mühendis Leval Efendi, meslekdaşları D'Ostoya, Tridon ve G. Stampa ile birlikte yangın bölgesindeki evlerden hangilerinin yıkılması gerektiğini belirlemekle görevlendirilmişti. Bu komisyonun 13 Haziran tarihinden itibaren başlattığı incelemeler sonucunda yangın alanındaki hemen hiçbir binanın güvenli olmadığı anlaşıldı. En sağlam görünen yapılarda bile taşıyıcı demir payandaların büyük ölçüde zarar gördüğü ve harcın toz haline geldiği, bina iskeletlerinin de yeniden kullanılamayacak halde olduğu tespit edildi. Bu yüzden bölgedeki tüm binaların yıkılmasına karar verildi.

Zaten yangından sonraki birkaç gün içinde tehlike yaratan duvar ve bacaların yıkımına başlanmıştı. Zorlukla ayakta duran bu duvarlardan insanların üzerine yıkılanlar olmuş, hatta İngiliz elçiliği yakınlarında beş ya da altı kişi göçük altında kalmıştı. Bu olay üzerine bu gibi tehlikeli yerlere giriş yasaklanmış, çok miktarda Hırvat işçi yıkımla görevlendirilmişti. Ne var ki yıkım için zincir ve palamar gibi basit araçlar kullanıldığından iş çok yavaş yürüyordu. Ayrıca Naum Tiyatrosu'nun arka tarafında meydana gelen bir kazada, bu işçilerden ikisi çöken bir bacanın altında kalarak can vermişti. Bu nedenle yıkımı hızlandırmak üzere top kullanıl-

M. Hayette'in İngiliz elçiliğinin yanışını betimleyen gravürü

masına karar verildi. 13 Haziran günü bizzat Tophane-i Amire Müşiri Halil Paşa'nın komutasındaki bir topçu birliği, Tarlabaşı Caddesi'ndeki bir binayı yıkmak için yaklaşık yarım düzine atış yaptı. Ancak bu yöntemin de güvenlik açısından sakıncaları görüldüğünden, yıkıma son verilerek top geri gönderildi.

Yangın alanında yavaş da olsa temizleme çalışmaları devam ederken, bir yandan da bölgenin yeniden imarı için planların hazırlığına girişildi. Pera, son elli yıl içinde hem nüfusça, hem de inşa edilen görkemli binalar ve köşkler bakımından büyük bir gelişme gösterdiğihalde, düzenli bir plana göre inşa edilmeyen her kentte olduğu gibi halkın şikâyetlerine yol açan birçok sorun vardı. Yollar eğri büğrü, dar, karanlık ve çamur içindeydi. Cadde-i Kebir'de dahi iki araba yan yana zor geçebiliyordu. Bu görünüşüyle Beyoğlu, üzerinde süren Avrupai yaşam tarzına rağmen bir şark kenti olduğunu hemen belli ediyordu.

1870 yangını, kente Avrupalı bir görünüm kazandırmak isteyenler için büyük bir fırsattı. Yapılan yeni imar planı da bu hayali destekler niteliktedeydi. Leval Efendi'nın önderliğinde hazırlanan projede 20-30 metre genişliğinde bulvarlar, anıtların süslediği büyük meydanlar ve görkemli yapılar bulunuyordu. Hükümet, böyle bir planın uygulanması için çok büyük bir kaynağa ihtiyaç duyulacağını öne sürerek projenin tadil edilmesini istedi. İlkine oranla biraz daha mutevazı hazırlanan ikinci planda anıt ve meydanların çoğu çıkarılmış, yollar biraz daha daraltılmıştı. Ancak ilk planın temel unsurları varlığını sürdürüyordu.[26]

Bu planda dikkati çeken en temel yeniliklerden biri, yüzyıllardan beri Galata-Pera hattının ana eksenini oluşturan Cadde-i Kebir'in ikinci plana itilerek, kuzey tarafına yeni bir bulvarın açılacak olmasıydı. Plana göre bu bulvar Perşembe Pazarı tarafında Aziziye ve Hendek caddelerinin kesiştiği yerden Petit Champs denilen Tepebaşı'na çıkacak, oradan da İngiliz elçiliğinin arka tarafından Kalyoncu Kulluğu'nu keserek Tarlabaşı Caddesi'ni takiben Taksim'deki Grand Champs'a ulaşacaktı. İmar edilen bölgedeki yanmayan ahşap evler yenilenecek ve her üç hanenin arasına bir kâgir duvar inşa edilecekti. Balkon inşası kesinlikle yasak olacaktı. Ayrıca son yangında gaz yüzünden hayli zarar olduğundan, bundan sonra yeni bir yangın çıkması halinde yerden geçen gaz borularının içindeki gazı derhal gazhaneye çekecek özel bir makine getirtilecekti.

Bu plan daha açıklandığı andan itibaren bölge sakinlerinin büyük tepki-

sine neden oldu. Bu tepkiye gerekçe olarak Petit Champs'ın neredeyse tamamının doldurulmasını ya da köprülerle geçilmesini gerektirecek böyle bir planın anormal derecede pahalıya patlayacak olması, Galata ile Taksim arasındaki mesafeyi gereksiz yere bir buçuk kilometre kadar uzatması ve bu yolun hemen tüm hat boyunca sosyal ve ticari faaliyetlerin merkezinden uzak kalacak olması gibi nedenler öne sürülüyordu. Bunların hepsinde de belirli ölçüde haklılık payı vardı. Ancak itirazların odağını oluşturan temel gerekçe, kentin en pahalı yeri olan Cadde-i Kebir'in ikinci planda kalması halinde buradaki mülk sahiplerinin uğrayacağı zarardı.

27 Haziran tarihli *The Levant Herald* gazetesinde bu kadar büyük değişiklikler içeren bir planın belediyedeki iki üç görevliye bırakılmasının büyük bir hata olduğunun altı çiziliyor ve 1865'teki yangından sonra İstanbul'un üçte ikisinin harap halde kalmasına neden olan yönetim zaaflarının bu kez de Pera'da tekrarlanmaması için mutlaka başka mimar ve planlamacılardan alternatif projeler istenmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu projeler arasındaki seçimde mutlaka uzmanlardan oluşan bağımsız bir jüri tarafından yapılmalıydı. Yine 30 Haziran tarihli gazetede Pera'da Waterloo Place ya da Rue de la Paix ile eşit genişlikte caddeler olmasında ısrar etmenin anlamsızlığı üzerinde durulurken, "Şayet kent yeniden imar edilecekse, bunun kişisel hak ve çıkarlara aykırı olarak yapılmaması gerekir" denilmiyordu.

19 Eylül'de resmi olarak açıklanarak yürülüğe giren bu plan, getirdiği radikal değişiklikler yüzünden mevcut temelleri kullanamayacak olan bina sahiplerine büyük bir yük getiriyordu. Ayrıca bu plan hiç kuşkusuz birçok gecikmeye yol açacaktı ve mal sahiplerinin arsalarına tecavüz anlamına gelecek çok sayıda kamulaştırma gerektiriyordu.[27] Pera'da daha önce de yol genişletmeleri nedeniyle kamulaştırmalar yapılmış, örneğin Tarlabaşı Caddesi'nin genişletilmesine imkân sağlamak için arsalar 3-4 metre kadar daraltılırken sahiplerine ya hiçbir şey verilmemiş, ya da Feriköy tarafından çok daha değersiz arsalar dağıtılmıştı. Bu yüzden bölgedeki arsa sahipleri yeni plana şiddetle karşı çıkıyordu. Bu sırada yeni seçilmiş olan belediye meclisi de hükümetin bu kararını değiştirmek üzere elinden geleni yapacağını ilan ediyordu. Bu belirsizlik ortamı içinde kararlar bir türlü alınamıyor, inşaata başlanamıyor ve arsa sahiplerinin çoğu sigorta şirketlerinden paralarını almış oldukları halde başlarını sokmak için kendi arsalarına bir kulübe bile yapamıyorlardı.

Nihayet kasım başında hükümet, yangın alanının modern kent planlaması usullerine uygun olarak yeniden imar edilmesi fikrinden vazgeçti. Pera, "bölge ahalisinin şikâyetleri göz önüne alınarak" eski belediye planına göre yeniden inşa edilecekti.[28] Yalnızca belli başlı yollar biraz daha genişletilecek, Cadde-i Kebir'in genişliği her iki tarafında yaya kaldırımları yer alacak şekilde 20 metreye çıkarılacaktı. Belediye Meclisi bu teslimiyeti bir zafer gibi gördüyse de, kararın arkasındaki gerçek neden yerel meclisin başarısından çok ekonomik zorunluluktu. Böylece arsa sahiplerine binalarını yeniden inşa etmeleri için izin de verilmiş oluyordu.

Yangının Faydası

1870 Beyoğlu yangınının kente tek faydası, modern anlamda bir itfaiye teşkilatının kurulmasına bu yangından sonra başlanmış olmasıdır. Yeniçeri Ocağı'nın dağıtıldığı 1826'dan

İstanbul sokaklarında itfaiyeciler.

beri yangın söndürme işinin emanet edildiği tulumbacılar, kent folklorunda ne kadar önemli bir yer tutmuş olurlarsa olsunlar, İstanbul'un yangınlara yenik düşmesinde hep başrolü oynamışlardı. Donanımlarının yetersizliği ve uygulad ıkları ilkel yöntemlerle zaten yangınlar karşısında başarı şansı çok az olan bu çapulcu takımının disiplinden uzak davranışları da, halkta yangından çok onu söndürenden korktuğu bir durum yaratmıştı.

Bu gibi disiplinsiz davranışlara Beyoğlu yangını sırasında da sıkça rastlanmıştı. Pek çok tulumbacı yangına müdahale etmek için ev sahiplerinden yüklüce paralar talep ederken, bazıları da su aramak bahanesiyle yangına yakın yerlerdeki evlere dalıp yükte hafif pahada ağır ne buldularsa götürmüşlerdi. Onlarla işbirliği yapan hamallar da kurtarılmak üzere kendilerine emanet edilen eşyalarla birlikte sırra kadem basmışlardı. Böylece eşyalarını az ya da çok yangından kurtarmayı başaran pek çok kişi, yağma yüzünden varını yoğunu yitirmişti. 13 Haziran tarihli *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesi, yangın sırasında yüklendikleri eşyayı tarif edilen yere götürmeyip İstanbul tarafına ve Galata'ya taşıyan, hatta çaldıkları şeyleri kayık ve mavnalara saklayan bazı hamalların zabtiye müşirliğine bağlı hafiye memurları tarafından peyderpey ortaya çıkarıldığını, eşyaların da sahiplerine iade edilmek üzere Beyoğlu zabıta merkezinde toplandığını bildirmektedir.

Yangınla baş etmekte son derece yetersiz kalan tulumbacıların ve amacı hırsızlık olan hamalların özellikle sigorta şirketlerinde yol açtığı tepki çok büyüktü. Olay tam bir skandal olarak nitelendirilirken, çoğu şirket bundan böyle İstanbul'da sigorta altına alınacak bina ve eşyalar için primlerine yüzde elli zam uygulayacaklarını açıklamıştı. Yangından dolayı sigorta şirketlerinin toplam yükümlülüğü 300.000 liraya ulaşıyordu.[29] Pek çok şirketin bu ağır yükün altından kalkamayacağına dair söylentiler, mal sahiplerinde paniğine yol açmıştı. Ancak sigorta şirketlerinin zararların "hemen ve tamamen" ödeneceğine dair birbiri ardına yaptıkları açıklamalar halkı sakinleştirdi. Daha sonra sigorta şirketleri bu ödemelerin makbuzlarıyla birlikte Dahiliye Nazırı Şirvanizade Rüştü Paşa'ya müracaat ederek, Avrupa'da olduğu gibi tulumbacıların ıslah ve tanzimi için imtiyaz isteyeceklerdi. Tulumbacıların tanzimi konusunda sefarethaneler tarafından da Bâbıâli'ye bir nota verileceği işitilmişti.[30]

Hükümet, bu baskıların da etkisiyle modern bir itfaiye teşkilatı oluşturmak üzere işe koyuldu. Öncelikle itfaiye hizmetlerine dair Avrupa ülkelerinde uygulanan mevzuatları tercüme ettirdi. Yapılan incelemede Macaristan itfaiye teşkilatı hepsinden daha üstün bulunduğundan, Şûra-yı Devlet tarafından hazırlanarak padişaha takdim edilen bir mazbata gereği Macaristan'dan Kont Seçeni adında bir muallim subay getirildi. Daha sonra paşalık rütbesine kadar yükselecek olan Seçeni, 26 Eylül 1874 tarihinde 4 taburlu bir itfaiye alayı oluşturdu. Bu taburlar İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar ve Kadıköy taraflarına yerleştirilmiş, ayrıca Fatih, Samatya, Bâbıali, Fener, Pangaltı, Dolmabahçe, Yıldız, Arnavutköy, Sarıyer, Nuhkuyusu ve Kuzguncuk'ta da birer müfreze kurulmuştu. Daha sonra bunlara bir de Bahriye İtfaiye Taburu ilave edilecekti.

NOTLAR

1 Edmondo de Amicis, **İstanbul**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara 1981, s. 310.

2 **The Levant Herald** gazetesinin yangın münasebetiyle verdiği özel ek, 7 Haziran 1870.

3 A. de Caston, **Constantinople en 1869**, Paris 1868, s. 300.

4 Vadia Dökmeci ve Halc Çıracı, **Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu**, İstanbul 1990, s. 43.

5 **Basiret**, 16 Rebiyülevvel 1287 (16 Haziran 1870), No: 100.

6 Mary A. Walker, **Eastern Life and Scenery**, 2 cilt, Londra 1886, s. 97.

7 Times gazetesinden naklen **The Levant Herald**, 14 Haziran 1870, No: 42.

8 **The Levant Herald**, 7 Haziran 1870 (özel ek).

9 **The Levant Herald**, 10 Haziran 1870, No: 39.

10 **The Levent Herald**, 17 Haziran 1870, No: 43. Burada sözü edilen elçi Sir William Henry Bulwer olmalıdır.

11 **The Levant Herald**, 25 Haziran 1870.

12 İkdam, 26 Şaban 1336 (6 Haziran 1918), No: 7660.

13 **The Levant Herald**, 9 Haziran 1870, No: 38; **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, 11 Rebiyülevvel 1287 (11 Haziran 1870), No: 1417; **Basiret**, 13 Rebiyülevvel 1287 (13 Haziran 1870), No: 97.

14 **La Turquie**, 8 Haziran 1870; **L'Illustration**, 25 Haziran 1870, No: 1426; **The Levant Herald**, 7 Haziran 1870 (özel ek); Amicis, a.g.e., s. 319.

15 **Basiret**, 7 Rebiyülevvel 1287 (7 Haziran 1870), No: 93; **The Levant Herald**, 7 Haziran 1870 (özel ek).

16 **The Levant Herald**, 9 Haziran 1870, No: 38; **Basiret**, 8 Rebiyülevvel 1287 (8 Haziran 1870), No: 94.

17 **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, 13 Rebiyülevvel 1287 (13 Haziran 1870), No: 1418.

18 **Basiret**, 16 Rebiyülevvel 1287 (16 Haziran 1870), No: 100.

19 **Basiret**, 29 Rebiyülevvel 1287 (29 Haziran 1870), No: 109.

20 **La Turquie**, 10 Haziran 1870, No: 39.

21 **The Levant Herald**, 21 Haziran 1870, No: 46.

22 Örneğin Agop Efendi'nin Beyoğlu'ndaki yanan konağında 25.000 liralık eşyasının ve mücevherinin yandığı söyleniyordu. Agop Efendi buna rağmen hem yardım sandığının oluşmasına çabalamış büyük katkıda bulunmuş, hem de kendisi 500 lira bağışlamıştı.

23 Terakki, 14 Rebiyülevvel 1287 (14 Haziran 1870), No: 372.

24 Bu kişilerin milletlerine göre dağılımı şöyleydi: 4.275 Ermeni, 1.700 Rum, 310 İtalyan, 260 Latin, 80 Müslüman, 110 çeşitli milletler.

25 **The Levant Herald**, 2 Temmuz 1870, No: 54.

26 Zeynep Çelik, **The Remaking of Istanbul**, Seattle 1986, s. 64.

27 Steven T. Rosenthal, **The Politics of Dependency: Urban Reform in Istanbul**, Westport 1980, s. 187.

28 **The Levant Herald**, 14 Şubat 1871.

29 Tank Özavcı, **Cumhuriyet Devrinde İtfaiye**, İstanbul 1978, s. 13.

30 Terakki, 15 Rebiyülevvel 1287 (15 Haziran 1870), No: 373.

De Amicis'in Kaleminden Beyoğlu Yangını

"...Ateşin görünüşünden ancak bir saat sonra bütün Ferikiye sokağı yanıp kül olmuş; zabitlerle tulumbacılar çabucak geri çekilmişler, yangını boğmak için idi başladığı sırada kalmamışmış. O gün, yanan evlerin alevlerini komşu evlerin çatılarının üzerine dalgalı çadırlara benzeyen ufkî geniş örtüler gibi deviren kuvvetli bir rüzgâr esiyormuş; böylece ateş bir yanardağdan dökülüyormuş gibi bütün evlerin içine çatıdan giriyormuş. Yangın öyle çıbuk sarıyormuş ki, evlerde toplanan ve eşyalarının bir kısmını götürebilecek zamanlarının olduğunu sanan aileler çatının birden başlarının üstünde çatırdadığını duyuyor ve canlarını ancak kurtarabiliyorlarmış. Evler birbirl arkasına ziftle kaplanmış gibi alevleniyor ve küçük pencerelerden uzun, dik, avpeşinde koşan yılanlara benzeyen vesanki insanlardan kurtulmak ararmış gibi sokağı yalayacak kadar eğilip bükülen alevler fırlayıveriyormuş. Yangın koşmuyor uçuyormuş ve sarmadan önce bir ateş denizi gibi örtüyormuş...

"Üç saat sonra Beyoğlu'nun yarısı alevler içinde kalmış. Binlerce ,beyaz, kızıl, sarı, kara duman sütunu çatıları yalayarak hızla uzaklaşıyor ve Haliç'in büyük mahallelerini meşum renklerle kararttığı boyayarak tepeler boyunca göz alabildiğine uzanıyormuş. Her yerde kızgın bir kül ve kıvılcım kasırgası esiyormuş ... Yanmış mahallelerin sokakları, üzerinde alevlerden çadırlar olan kocaman fırınlar gibi olmuş. Fırınların içinde korkunç bir çatırtıyla Karadeniz çamlarından yapılmış çatı döşemeleri, ince çardak kirişleri, şahnişinler, küçük camilerin ahşap minareleri çöküyor, âdetâ bir zelzeleye uğramış gibi yok oluyormuş. Henüz yaklaşılabilir vaziyette olan sokaklarda, bir cehennem ışığıyla aydınlanmış hayaletler gibi, her tarafa Seraskerlik emirlerini dört nala götüren süvari askerleri, başları açık ve üniformaları kavrulmuş Saray zabitleri, üstlerinden binicileri uçmuş atlar, eşya taşıyan hamallar, uluyan köpek sürüleri, yokuşlarda, yamaçların, cesetlerin ve enkazın arasında bağıra çağıra kaçan, yuvarlanan, alevlerin ve dumanın içinde cehennem azâbına uğramış mahkûm sürüleri gibi kaybolan insanlar görülüyormuş...

"Zaman zaman, rüzgârın biraz kesildiği, yangının şiddetinin azaldığı zannediliyormuş, lâkin birden daha kuvvetli esiyor ve dosdoğru yükseliyormuş gibi olan alevler yeniden bükülüveriyor, benzin dolu eczanelerin infilâkini, kınlmış boruları sokaklarda erimiş kurşun dereleri halinde akan gazla dolmuş evlerdeki patlamaları, çığ altında kalmış gibi birden çöken çatıların gürültüsünü, kıvrıla kıvrıla tutuşan ve etrafa ateş içinde bir reçine yağmuru yağdıran selvi koruluklarının çatırtısını bastıran boğuk ve durup dinmek bilmeyen bir homurtuyla sivri ve amansız oklarını fırlatmaya başlıyormuş. Üzerinden yüzlerce demirhanenin körüğüyle besleniyormuş gibi gelen demet demet kocaman beyaz alevlerin yükseldiği, havaî fişekler gibi patlayarak tutuşan köhne ahşap evler görülüyormuş. Bir çökme, bir harabe, yangın, sel, zelzele ve bir ordunun tahribatıyla meydana gelmiş gibi duran müthiş bir yıkılmaymış bu. Kimse böyle bir dehşeti ne görmüş ne de hayal etmişmiş. Halk çılgına dönmüş. Pera caddesinde, batmakta olan bir geminin güvertesi gibi, baş döndürücü bir karışıklık görülüyor, kudurmuş bir velvele duyuluyormuş. Yuvarlanan eşyanın içinde, zabitlerin yalın kılıçlarının parıltısı altında, hamallarla sakaların itip kakmaları arasında, paşa atlarının ve iterek, devirerek koşup geçen tulumbacıların ortasında, İtalyan, Fransız, Rum, Ermeni, yoksul ve zengin aileler, şaşırmış, aklını kaybetmiş kadınlarla çocuklar dumandan boğulmuş, kıvılcımlarla körleşmiş bir halde el yordamıyla birbirini arıyor, birbirlerini gözyaşları ve feryatlarla çağırıyorlarmış...

"Yangından dört saat sonra, ateşin şiddeti öyle büyümüş ki, pek az insan malının mülkünün derdine düşüyor, herkes canını kurtarmaya bakıyormuş. Beyoğlu'nun üçte ikisi yanıyor ve her istikamete süratle yayılan alevler orada bulunan insanlar farkına varmadan aşağı yukarı kaşla göz arasında çepeçevre kuşatıveriyormuş... Ümitsizliğe kapılan zavallılar mahzenlere sığınıyor ve boğulup kalıyorlarmış; kuyulara, sarnıçlara atılıyor, ağaçlara asılıyor veya evin en kuytu köşelerinde boşu boşuna sığınacak bir yer aradıktan sonra, akıllarını kaybederek, açık bir yere koşuyor ve kendilerini alevlerin içine fırlatıyorlarmış. Beyoğlu'nun yüksek yerlerinden, yokuşların üzerinde, ateş çemberlerinin içinde, setlere diz çökmüş, kollarını uzatıp ellerini birleştirmiş, dünyadan ümit etmedikleri yardımı semadan isteyen aileler görülüyormuş. Beyoğlu'nun tepelerinden koşarak inen ve Galata'ya, Tophane'ye, Fındıklı'ya, aşağıdaki mezarlıklara dağılan beti benzi atmış, saçı başı karmakarışık, dehşetten bitmiş, ateş halâ peşlerinden geliyormuş gibi saklanmaya çalışan insanlar, kan içinde kalmış çocuklar, ölmüş veya kör olmuş bebeklerini bağırlarına basmış, üstü başı parça parça, saçları yanmış kadınlar, can çekişme ıspazmoslan içinde yerlerde yuvarlanan, yüzleri, kolları yırtılmış erkekler, çocuk gibi hıçkıra hıçkıra ağlayan ihtiyarlar, kafasını duvardan duvara vuran sefalete düşmüş zenginler, Haliç sahiline takatsiz yığılan sayıklama halinde gençler, kararmış cesetleri taşıyan aileler, iskemlelere ip bağlayarak çeken, göğüslerine kucak dolusu kırık çanak çömleği yahut eski püsküyü basan, yürek paralayıcı çığlıklar koparan veya hezeyanlı kahkahalar atan korkudan deli olmuş bahtsızlar görülüyormuş.

"... Ve bu cehenneme pek uzak olmayan bir yerde, evvelce olduğu gibi, İstanbul'un huzurlu haşmeti ile Anadolu tarafının ilkbahar güzelliği, Marmara denizine ve kımıldamadan duran gemilerle örtülmüş Boğaz'a aksederek tebessüm ediyormuş; bütün sahilleri dolduran sessiz ve sabit büyük bir kalabalık bu korkunç manzarayı seyrediyormuş; müezzinler şerefelerden ağır ağır ezan okuyarak güneşin batışını haber veriyor; kuşlar yedi tepedeki camilerin etrafında neşeli neşeli uçuyor; yemyeşil Üsküdar tepelerinin üzerinde, çınarların gölgesinde oturan ihtiyar Türkler mırıldanıyorlarmış: 'Sultanlar şehrinin son saati çaldı. – Önceden haber verilen gün geldi çattı. – Allah'ın hükmü yerine geldi. – Amin! Amin!'..."

TOROS EKSPRESİ

Toros Ekspresi, Haydarpaşa'dan Bağdat'a uzanan 1.600 kilometrelik hatta işliyor. Savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir dünyada uluslararası seferlerini hâlâ düzenli olarak sürdüren son büyük tren. Seferlerine başlaması 1905 yılında, Almanların teşvikiyle gerçekleşir. Hohenzollern'lerin[1] Almanyası'nın, yayılmacı emellerine hizmet için gerekli idir. "Şerde hayır vardır" sözü bir kez daha doğrulanmış oluyor.

▼ *Toros Ekspresi o gün on iki ayrı milletten 180 yolcu taşıyordu: Nazi işgalindeki Avrupa'dan kaçanlar, Orta Doğu'ya sızmak isteyen casuslar, uluslararası çalışan işadamları, hatırlarından gözlerini ayırmayan diplomatlar*

►*Sınır istasyonunda görevliler pasaportu ve eşyaları kontrol ederken bu iki nişanlı da vedalaşıyor. Genç kızın yolculuğu Kahire'ye. Nişanlısı ise Türk ordusunda subay; görevinin başına dönmesi gerekiyor. Az sonra aksi istikametteki trene binecek.*

▼ *İşte Toros Ekspresinin on beş yıllık makinisti. Çok ilginç anıları olduğu kesin; işinden başını kaldırabilse kimbilir neler anlatacak!.. Gerçekten de, Agatha Christie ya da Philippe Oppenheim'in romanlarını aratmayacak esrarengiz bir hava hâkim Toros Ekspresi'nde.*

◄ *Genç bir Türk kızı Toros Ekspresi'nin penceresinden bakıyor. Sınır ötesine sefer yapan bütün büyük trenler gibi Toros Ekspresi de renkliliği, çeşit çeşit yolcusu ve çalışanıyla her romancının hayal gücünü harekete geçirebilecek nitelikte.*

- Resimler ve resim altları İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından yayınlanan propaganda dergisi Vanguard'ın Mart 1944 tarihli 16. sayısından alınmıştır.

Bu çalışma Boğaziçi Üniversitesi'nde Meral Demirel'in verdiği "Tarihsel Metinler'le Fransızca" dersini alan öğrencilerin ortak ürünüdür. Zeynep Atalay, L. Nesilşah Başaran, Turgay Bayındır, Burak Borahan, Burcu Dolunay, H.Eser Kırkızlar, E. Mutlu Özyeşil, Ebru Tekin.

►*Tren gece Meydan Ekbez'e varıyor. Ortalık birden hareketleniyor. "Tren istasyonlarının o geceye özgü esrarengiz curcunasını severim." diye yazıyor Paul Morand. Bir Fransız görevli kağıtları inceliyor. Avrupa ve Asya'daki bütün şüphelilerin isimleri, evraklarının arasında mevcut.*

◄*Her çeşit yüz ve kıyafet görmek mümkün perondarda ve kompartıman pencerelerinde. Avrupa'dan kaçanlar huzuru ve barışı yeniden bulmaya gidiyorlar. Bağdat yolcuları treni değiştiriyor.*

▼*Toros Ekspresi'nin 18 yıllık aşçısı Yolcular [illegible] bilinmez? Bu kadar farklı damak [illegible] hitap etmek zor doğrusu. Her biri dünyanın [illegible] bir tarafından geliyor ve her halkın mutfağı [illegible] tren değil seyyar Babil Kule si sanki.*

▼*Hareket saati yaklaştı. Dingil ve yağdanlıklara çekiç darbeleri iniyor. Frenler, kroşeler kontrol ediliyor. İnsanlar soğuğun etkisiyle uyuklamakta. Bildik, alışılageldik görünüşler ve tren hareket ediyor. Gümrük görevlileri gidip yatabilirler artık.*

▼*Sınır istasyonu Meydan Ekbez dağlarla çevrili küçük bir köy. İki saat mola... Ama yapılacak o kadar çok şey var ki... Gümrük muameleleri, kağıtlar; uyuşmuş bacakları açmak... Burada herkes beş altı dil konuşuyor.*

1 Hohenzollern. 1415-1918 yılları arasında sırasıyla Brandenburg-Prusya'yı ve Alman İmparatorluğu'nu yönetmiş hanedan.

Ufûlünün 66. Yılında

Mehmet Âkif Ersoy

MUHSİN KARABAY

İstiklâl marşımızın şairi Mehmet Âkif'i bundan tam 66 yıl önce 27 Aralık 1936 tarihinde kaybetmiştik. Onu ufûlünün 66. yıldönümünde rahmet, minnet ve şükran duygularıyla yadediyoruz. Onun devrinde yaşamış yazarlarımızın ortak görüşü odur ki; o gösterişten, gururdan, kibirden uzak sakin örnek bir insan karakterine sahipti. İşte bundan dolayı onun hayatından bazı çizgiler, nükteler, anekdotlar ve hatıralar birer efsane gibi anlatılagelmektedir. Zaten şu mısralarıyla kendisini ne de güzel tasvir ediyor:

Sessiz yaşadım, sessiz öldüm
Kim beni nerden bilecektir!

O belki de hayatı ve eserleri hakkında en fazla eser yazılmış şahsiyetlerin başında gelmektedir. Mütevazı kütüphanemizde bile bir çok eksikleri olduğu halde, onunla ilgili 35 eser bulunmaktadır. Birçok önemli kalem, onun vefatından önce ve sonra, hayatı ve eserleriyle ilgili birçok makale yazarak, onun kültürümüz içindeki yerini tespit etmişlerdir.

Yıllar önce Beyazıt'tan bir sahaftan 1933-1950 yılları arasında Sedat Simavi tarafından çıkarılan *Yedigün* dergisinin bir cildini satın almıştım. O dergiyle ilk defa karşılaşmamdı bu. Baktım içinde magazin türü yazı ve fotoğraflarla birlikte çeşitli edebî ve kültürel yazılar da var. İlgimi çekmişti doğrusu. Ardından bir çalışmamız dolayısıyla kütüphanede diğer bazı ciltlerini de inceleyince; derginin bütün sayılarını tarayıp içinde neler olduğunu görmek istedim.

Mehmet Akif Ersoy.

Yedigün dergisinin muhtelif sayılarında neşredilmiş olan 6 yazıyı, Mehmet Âkif'in ufûlünün 66. yıldönümünde, siz değerli okurlarımıza sunmak istedik. Eminiz bu yazıları okumuş olanların sayısı pek fazla değildir. Bundan dolayı bunları bu güne kadar okuyamamış olanlar için ümit ederiz ki bu yazılar bir mânâ ifade edebilsin.

Bunlardan ilki *Yedigün*'ün 1 Temmuz 1936 tarihli 173. sayısında çıkan, Kandemir imzalı bir röportajdır. Mehmet Akif, Mısır'da geçen 11 yılın verdiği vatan hasretiyle hasta vaziyette yurda dönmüştür. Ancak çok hastadır. Kandemir onunla, tedavi altında bulunduğu Şişli Sıhhat Yurdu'nda görüşür. Akif, halsizdır, zayıftır ve beslenmeye en çok ihtiyacı olduğu zamandır. Fakat o kendisine verilen yemekleri yiyemeyecek kadar iştahsızdır. İşte Kandemir'in röportajında, Âkif'in şahsiyetinin önemli ipuçlarını yakalayacak ve onun vatanına olan hasretini yıllar sonra bugün dahi kalbinizin derinliklerinde hissedeceksiniz.

Âkif'in vefatından önce *Yedigün*'de çıkan ikinci yazı Faruk Nafiz'e aittir. 8 Temmuz 1936 tarihli 174. sayısında çıkan bu yazısında Faruk Nafiz, onun, "son şiirimizin hakikî üstatlarından biri, belki de birincisi" olduğunu belirterek, tek cümleyle Âkif'in portresini keskin hatlarıyla çizmektedir:

"Mehmet Âkif, yalnız adıyle, yalnız şiiri ile değil, insanlığa göz yaşartacak kadar yüksek olan emsalsiz şahsiyet iyle her zaman gönlümüzün başsedirmede bağdaş kurmuştu."

Türk edebiyatının müstesna şair ve yazarlarından olan Faruk Nafiz'in şairane ifadelerle kaleme aldığı bu güzel yazı da bize Âkif'i ne güzel anlatmaktadır!.. Faruk Nafiz, Âkif'i yalnız Namık Kemâl'le mukayese edebilmekte ve bunda da önemli bir fark görmektedir:

"Namık Kemâl'in şiirine hayatından sirayet eden kudrettir ve Namık Kemâl'in hayatı, eserinden kuvvetlidir. Mehmet Âkif'te ise, eser ve hayat, aynı metin adımlarla yanyana gider."

Faruk Nafiz'in, bizim görebildiğimiz Mehmet Âkif'le ilgili ikinci yazısı Âkif'in vefatından sonra kaleme alınmıştır. Çamlıbel'in bu yazısı, *Yedigün*'ün 20 Birinci Teşrin 1941 tarihli 4-50. sayısında "Nasıl Tanıdım" başlığı altındaki seride yayımlanmıştır. Faruk Nafiz burada da onu ilk kez nerede ve nasıl tanıdığını anlatmaktadır. Bu yazı, Mehmet Âkif'in sırf şapkaya karşı olduğu ve onu giymemek için Mısır'a kaçtığı yönündeki yersiz ithamlara da bir cevap niteliği taşımaktadır. Şark Musiki Cemiyetinin reisi Ali Rıfat, Mehmet Âkif'in, "Bülbül" ve Süleyman Nazif'in, "Dalgıç" adlı şiirlerini bestelemiştir ve bunları halka sunmadan önce yapılan provaya davet edilen önemli zevatın arasında Çamlıbel de vardır. Eserlerin icrasından sonra Süleyman Nazif'le Mehmet Âkif arasında o günlerin mühim tartışma konusu olan şapka giyilip giyilmemesi hususundaki konuşmaya şahit olan Çamlıbel, Âkif'in "Serpuş değiştirmek bence mühim mesele değildir... şapka dar, kalpak da müsavi. Elverir ki kafaları değiştirmeli... bunu yapabiliyor muyuz? Mesele burada!.." dediğini naklederek, yazısını şöyle bitirir:

"O günden sonra, Mehmet Âkif'in şapka giymemek için son yıllarını Mısır'da geçirdiğini söyledikleri zaman, hep bu sahneyi hatırladım."

Mehmet Âkif'le ilgili *Yedigün*'de çıkmış olan diğer üç yazı da onun vefatının hemen ardından yazılmıştır. Bu yazılardan biri edebiyatımızın meşhur yazar ve şairlerinden İbrahim Alâettin Gövsa'ya aittir. *Yedigün*'de sürekli ve çeşitli konularda yazan kalemlerden bir de odur. Gövsa, derginin, 200. sayısında yayımlanan bu bir sayfalık yazısında, çarpıcı cümlelerle Âkif'i hiç tanımayanlara bile çok mükemmel şekilde anlatır. Gövsa, Âkif'i 1906'da tanımıştır. Onun Sultanahmet'teki Orman nezaretinden her türlü hava şartına rağmen, şemsiye ve palto gibi şeyler de kullanmadan, tramvay ve arabaya da tenezzül etmeden hızlı adımlarla Fatih'teki evine gidişini; vefatında da gençlerin onu Beyazıt'tan, Edirne Kapısı'na kadar eller ve omuzlar üzerinde taşımasıyla birleştirerek; "Tabutu da yanı başında boş yürüyen belediye arabasına tenezzül etmiyor gibi idi..." diyor. Gövsa, Safahat için; "Şark ufuklarında akisleri asırlarca dalgalanmaya namzet bir şaheser" ifadesini kullanırken, onun defnedildiği yerin o tarihlerdeki kötü vaziyetini de dile getirmektedir. İbrahim Alâettin Gövsa'nın o zaman için "çöplük" ifadesini kullandığı yerler bugün bakımlı ve temiz bir durumdadır.

Gövsa, o gün için, Âkif'in, "Utandım ağlayarak, ağladım utanmıyarak" mısrasıyla, belediyelerin her türlü kanun ve düzenlemelere rağmen başarısızlıklarını dile getirirken; bugün ben de eski, tarihî mezarlarımızın ve taşlarının tahribatı karşısında çaresizlik ve aciziyet içersinde aynı mısrayı tekrar etmekten başka yapacak bir şey bulamıyorum.

Yedigün'ün 13 İkinci Kanun 1937 tarihli 201. sayısında bir yazısı çıkan Edirne Mebusu Şeref Aykut da, Âkif'in Edirne'deki gençlik yıllarına ait çok kıymetli bilgiler verir. Âkif, 1893 yılında Edirne vilâyeti baytarıdır. Âkif'le Aykut'un dostlukları çeşitli dönemlerde pekişerek devam eder. Âkif orada, Edirne tarihini yazmış olan Bâdî, Ömer Seyri, Hulki, Âşık Sadaî gibi isimlerle de tanışarak dost olur. O günlerde 20'li yaşlarını sürmekte olan Âkif, Şeref Bey'in beygiriyle bütün vilâyeti köy köy gezerek, "Türk köylerinden topladığı destanları, içli ve duygulu gönüllerden taşırarak anlatmaktadır."

Mehmet Âkif'le ilgili *Yedigün*'de yayımlanmış yazıların sonuncusu Falih Rıfkı'ya ait. 20 İkinci Kanun 1937 tarihli 202. nüshada, "Müsahebe" başlığı altında neşredilen yazı daha çok Âkif'in inanç ve fikir cephesiyle ilgilidir. Falih Rıfkı, Âkif'in fikirlerinin hepsine katılmasa da onu takdir ettiğini söyleyerek, onun da şerefli ve müstakil bir millet görme inancına sahip olduğunu belirtir. Falih Rıfkı, Âkif'le ilk kez 1911 yılında Zeynephanım Konağı'ndaki Darülfünûn Edebiyat Şubesinde karşılaşır. Âkif onun hocasıdır.

Falih Rıfkı; "Şair Âkif'e Arnavut damgasını vurmak isteyenlere bakmayınız" dedikten sonra, onun bir Müslüman milliyetperveri olduğu gerçeğine temas ederek, Âkif'ın vatanperverliğinin, Müslümanlık âlemi genişliğinde olduğu gerçeğinin altını çizer.

Falih Rıfkı, Âkif'in, "elinde şapkasıyla, başı açık vaziyette rıhtıma gelip bir vapurla esir ve Müslüman Mısır'a gittiğini" belirtirken, onun bu davranışını "şüphesiz bütün inkılâplarımızın ve Şark tarihinde ilk defa kurmuş olduğumuz bütün hürriyetlerin, lâyisizmin, tefekkür ve vicdan hürriyetinin aleyhinde idi" yorumuyla izah etmektedir.

Falih Rıfkı yazısının sonunda, Âkif'in "nihayet, başında şapkası, fakat karaciğerinde kanserle Türkiye'ye döndü"günü belirterek; "Âkif, şerefli ve müstakil bir millet olmamız

Soldan sağa: Cenap Şehabettin, Abdülhak Hamit Tarhan, Süleyman Nazif, Mehmet Âkif Ersoy Samipaşazade Sezai ve ayakta duran Mithat Cemal Kuntay.
(Osmanlılar Ansiklopedisi, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999).

için fikirlerinin zaferini istiyordu. Halbuki şerefli ve müstakil bir millet olmamızı, bizim fikirlerimizin zaferi temin etmiştir" demektedir. Falih Rıfkı bu yazısında; Âkif'e karşı olan hislerini asla ona karşı düşmanca bir tavır takınmadan, onun özellikle inkılâplar konusunda yeni Türkiye'nin oluşturulması yolunda yanlarında yer almamasından dolayı sitemkârane duygu ve düşüncelerini dile getirmektedir. Şimdi de, yıllarca merak konusu olan ve hakkında birçok şey yazılmış ve söylenmiş bulunan Mehmet Âkif'in Kur'an tercümesi/mealinin akıbeti ile ilgili olarak, okuyucular arasında bu konuyla ilgili bilgisi olmayanların istifade edeceği düşüncesiyle bilgi vermek istiyorum.

Kur'an Tercümesi'nin Yakılması

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an'ın tercümesi işini Mehmet Akif'e vermek ister, ancak Akif önce bu teklifi şiddetle reddeder. Fakat bu iş için kendisine vazifeli olarak gelen Aksekili Ahmet Hamdi Bey'in devamlı ısrarı ve Âkif'in sevdiği ve saydığı dostlarını araya koyması sonunda, adına meal denmesi ve Elmalılı'nın tefsiri ile bir arada basılması şartıyla teklifi kabul eder. Kendisine bin lira ödeme yapılarak bir anlaşma imzalanır.

Mehmet Âkif, 1926 yılında başladığı çalışmasını 1929 yılının sonunda bitirir. 1932'de Mısır'a giden Eşref Edip, sözkonusu meali okumuş ve çok beğenmiştir. Onun bu meali İstanbul'a getirip bastırma teklifini Âkif, üzerinde çalışılması gereken yerler olduğunu belirterek kabul etmez.

O yıllarda Türkiye'de, namazlarda Kur'an'ın Arapça'sının yerine Türkçe'sinin okunması ile ilgili yoğun bir çalışma yapılmaktadır. Âkif, yaptığı çalışmanın ileride Kur'an'ın yerine geçirilmesi tehlikesinden dolayı yaptığı anlaşmadan 1931 yılında vazgeçer ve aldığı bin lirayı da iade eder.

Mehmet Âkif, 1936'da hastalanır ve yurda dönerken, hazırladığı Kur'an mealini, dostlarından müderris İhsan Efendi'ye bırakır. İhsan Efendi'den, kendisi dönemezse bu çalışmayı yakmasını ister. İhsan Efendi, bugün İstanbul'da bulunan İslâm Konferansı Teşkilâtı'nın, İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin müdürü olan Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babasıdır.

Âkif, Şişli Sıhhat Yurdu'nda yatarken, kendisine hatırı sayılır kişiler gönderilerek hazırladığı meal elde edilmeye çalışılırsa da herhangi bir netice elde edilemez.

Daha sonraki yıllarda bu meal/tercümeyle ilgili, bu çalışmanın bir kısmının bazı şahısların elinde bulunduğuna dair çeşitli iddialar öne sürülmüştür.

1992 yılında, 10 ciltlik Mehmet Âkif Külliyatını yayımlayan Hikmet Neşriyat'ın sahibi İsmail Hakkı Şengüler, yıllar önce şahit olduğu Mehmet Âkif'in Kur'an mealinin yakılması hadisesine dair önemli sırrı, gördüğü lüzum üzerine açıklama gereğini duyar. Yıllar önce Mısır'da Âkif'in Kur'an mealini nasıl yaktıklarını bütün teferruatıyla külliyatın 10. cildinde açıklayan rahmetli İsmail Hakkı Şengüler'i, eserin yayımlanması ve Mehmet Âkif'in de vefatının 56. yılı dolayısıyla İstanbul'da Birlik Vakfı'nda düzenlenen toplantıda dinlemiştim. Benim gibi toplantıya iştirak edenlerin de o gün İsmail Bey'in kendinden dinlemiş olduğu Âkif'in yakılan Kur'an mealiyle ilgili gerçeği, bugüne kadar duymamış olanlar bulunabileceği düşüncesiyle üç beş satırla özetlemek istiyorum.

İstanbul'da Birlik Vakfı salonunda, 27 Aralık 1992 tarihinde gerçekleştirilen toplantıya rahmetli İsmail Hakkı Şengüler'le birlikte, yine rahmetli olan Ahmet Kabaklı Hocamız, Ertuğrul Düzdağ, Beşir Ayvazoğlu ve Ebubekir Eroğlu katılmışlardı. O gün İsmail Bey'i büyük bir heyecanla dinleyen herkes, sonunda mealin kesin olarak yakılmış olduğunu öğrendiğinde çok büyük bir üzüntüye kapılmıştı.

Yıl 1961'dir. Mehmet İhsan Efendi üçüncü defa kalp krizi geçirmişt ir ve şekeri de vardır. Vefatından üç beş gün önce o günlerde bir ortaokul talebesi olan oğlu Ekmeleddin'i yanına

çağırarak, çalışma masasının kilitli olan gözünde bulunan defterleri vefatı halinde yakmasını ister.

İhsan Efendi'nin vefatının üçüncü günü evde bulunan misafirler arasında Osmanlı devletinin son Şeyhülislâmlarından merhum Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu, herkesin kendisine büyük bir sevgi ve saygı duyduğu edebiyatçı Prof. İbrahim Sabri Bey de vardır. Bir ara Ekmeleddin, Sabri Bey'in yanına giderek, kendisine alçak sesle bir şeyler anlatır. Sabri Bey'in çok heyecanlanmış olduğu fark edilir. Sözkonusu şey, İhsan Bey'in yakılmasını istediği, Mehmet Âkif'in mealidir. İbrahim Sabri Bey, orada bulunan Türk öğrencilerden İsmail Bey'i, Osman Saraç'ı (Tokat eski milletvekili) ve Ali İhsan Okur'u alarak merhumun yatak odasına geçerler. Masanın sağ üst gözü açıldığında Âkif'in Kur'an meali ile karşılaşırlar. Gördükleri manzara karşısında göz yaşlarını tutamazlar. Bu arada masanın orta gözünde de ciltli bir defter bulurlar. O da İhsan Efendi'nin kendi el yazısıyla temize çektiği Akif'in mealidir. İbrahim Sabri Bey'in kararıyla, İsmail Bey'in Abbasiye semtindeki, Şari'ül Ceyş'te 12 numaralı koşkün müştemilatındaki evine gidilerek, balkona çıkardıkları büyük alüminyum çamaşır leğeninin içinde, İhsan Efendi'nin yazmış olduğu kalın ciltle dahil olmak üzere, defterleri birer birer parçalayarak yakarlar. İsmail Bey, o yıllarda Türkiye'de 1960 İhtilâlinin estirdiği sıkıcı havanın ve yine din reformundan bahsedilmesinin de defterlerin yakılmasına sebep teşkil etmiş olabileceğini belirtiyor.

O gün orada, defterler yakıldıktan sonra, İbrahim Sabri Bey şu dörtlüğü yazar

Yakılan Tercüme

O bir eserdi ki yangın denilse lâyıktı
Eğer kalaydı yakar, kül ederdi imanı.
O bir ateşti ki sönmezdi etmeden ihrâk
Yakıldı, sönmesi kurtardı nass-ı
Kur'an'ı.

Yedigün'de Mehmet Âkif...

Yedigün muharriri Kandemir Mehmet Âkif'le söyleşide.
(Yedigün, No: 173, 1 Temmuz 1936).

Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazarı: MEHMET AKİF

Türk edebiyatına son devrin çok güzel şiirlerini hediye eden büyük şair Mehmet Akif vatandan on bir senelik bir ayrılıktan sonra tekrar aramıza kavuştu. Fakat İstiklâl Marşının millî his, millî heyecan ve millî şiir yaratan bu büyük şairi Akif yurda hasta döndü. Şimdi hastanede tedavi altındadır. **Yedigün** muharriri Akif'le konuştu. Onun yurttan ayrı yaşadığı günlerdeki hatıralarını, intibalarını topladı.

Yazan: KAN DEMİR

Günün birinde sessiz sedasız yola revan olarak, vatan ufuklarını aşan şair Mehmet Akif, tam on bir yıl süren bu uzun seferin sonunda, işte, bembeyaz bir hastane odasının, bembeyaz bir yatağında sol gun, mecalsiz ve bitap yatıyor.

Başucundaki sandalyeye oturdum. Ak kılları ın çerçevelediği bu sapsarı yüze, bu gevşemiş, sarkmış çizgilere, bu yorgun ve dalgın gözlere bakıyorum: Zaman denen şeyin kudretini, hayat denen efsanenin sırrını bilmek istiyorum, sonra, yavaşça soruyorum:

– özledi mi bizi üstat?..

Dudaklarını hiç kıpırdatmasaydı, hiç ses çıkarmasaydı bile, bu zehir gibi gülümsemesiyle her şeyi söylemiş olurdu:

– Özlemek mi oğlum... özlemek mi?...

Bu acının büyüklüğünü bir daha kendi içinde görmek ister gibi gözlerini yumdu, sonra, kesik kesik konuştu;

– Mısır'dan üç gecede geldim... Bu üç gece, otuz asır kadar uzun sürdü... Orada on bir yıl kaldım... Fakat bir an oldu ki, on bir gün daha kalsaydım, çıldırırdım...

– Hasret...

Kupkuru dudaklarından kendi gibi solgun bir ses sızıyor:

– ... Çok acı...

– Ya kavuşmanın sevinci?.

– Onu sorma oğlum:.. Onu ben kendi kendime bile soramıyorum... Ancak yazık ki vapurdan çıkar çıkmaz yatağa düştüm, hiç bir şey göremedim.

Ve kendi kendine söylüyor:

– Cennet gibi yurdumdayım ya... Çok şükür.

Hastalığı akla geliyor;

– Karaciğerim, dalağım şişmiş... geldik, yattık buraya. Müşâhede altına aldılar, bakalım ne olacak?.

Eski hatıralarını deşiyorum. Millî mücadelenin ilk günlerinde Ankara istasyonunda karşılaşışımızı hatırlatıyorum.

– Evet... - diyor

– İstanbul'dan, mücahede aleyhine fetva çıktığı gün ayrılmıştım. Üsküdar'dan araba ile şimdi ismini hatırlamadığım bir köye gittik, oradan "Cuma"yı tuttuk. O zaman Adapazarı'nda karışıklıklar vardı, kenarından - geçtik, kâh öküz arabalariyle, kâh beygirlerle Lefke'ye geldik, ve trenle Ankara'ya u-

laştık... Ankara... Yarabbi ne heyecanlı, helecanlı günler geçirmiştik... Hele Bursa'nın düştüğü gün.. Ya Sakarya günleri... Fakat bir gün bile ümidimizi kaybetmedik, asla yese düşmedik. Zaten başka türlü çalışılabilir miydi? Ne topumuz vardı, ne tüfeğimiz... Fakat imanımız büyüktü."

Yorgun, susuyor..

– İstiklâl Marşını nasıl yazdınız?

Yavaşça yatağında doğruluyor, yastıklara yaslanıyor, sesi birden canlanıyor:

– Doğacaktır, sana vadettiği günler hakkın!..

Bu, ümitle, imanla yazılır. O zamanı düşünün., imanım olmasaydı yazabilir miydim. Zaten ben, başka türlü düşünüp, başka türlü yazanlardan değilim. Bu, elimden gelmez, içimde ne varsa, bütün duygularım yazılarımdadır... Şu var ki, istiklâl marşının şiir olmak üzere bir kıymeti yoktur, Ancak tarihî bir değeri vardır.

Ve, gözleri, yemyeşil Şişli sırtlarında, dilinde bir dua gibi ayni nağme titriyor:

"Kim bilir belki yarın, belki yarından da yakın.."

– "Ya büyük zafer üstadım... O anda ne duydunuz?

Kalbi durmuş gibi sarsılıyor, sonra bir anda yeniden canlanmış gibi, nereden geldiği bilinmez bir ışıkla gözlerinin içi, gülerek;

– Ah... Diyor:

Ve bir lâhza bırakıyor kendini bu eşsiz sevincin koynuna.., Dalıyor.

Ve, sesinin ta içten dudaklarına dökülüşünü seziyorum:

– Allahım ne muazzam zaferdi o!.. Ortalık hercü merç oldu... Beş altı saat içinde bir başka dünya doğdu..

Tekrar gözlerini yumuyor:

– Ve biz, mest olduk!...

– O zaman birşey yazmadınız mı?

– Artık benim ne düşünecek, ne duyacak, ne yazacak, hattâ ne yaşıyacak takatim kalmıştı... Bizim dilimiz tutulmuştu. Ordu, bizzat yazıyordu.

Üstadı ziyarete gelenler, görüşmemize ikide birde fasıla veriyorlar. Hastabakıcı hemşirenin getirdiği yemek tepsisi odayı bir parça boşaltıyor, şimdi, o, ağır ağır çorbasını içerken bir yandan da benimle konuşmak nezaketini gösteriyor:

– Mısırda nasıl vakit geçirdiniz?

– Kahirenin yirmi beş kilometre cenubunda Helvan vardır, Sakin, âsude bir köşedir. Orada oturdum.

Zaten, tab'an münzevî bir adamım. Gürültüyü sevmem, Istanbulda iken de böyle idim. Mısır'da da Darülfünun işi çıkıncaya kadar Helvan'da yaşadım. Son zamanlarda Kahire'ye indim.

– Sevdiniz mi Mısır'ı?

– Var, güzel tarafları var... Bilhassa kışın, hoş yazın da, sıcak iklimlerde bulunduğum için muztarip olmazdım. Orada sıcak da sürekli değildir, evler de ona göre yapılmıştır. En sıcak günlerde odaların harareti yirmi sekiz, otuzdan fazlaya çıkmaz... Fakat bir yaz günü İstanbul... Bu doğup büyüdüğüm, bütün dostlarının yaşadıkları İstanbul, hele Boğaz gözlerimin önüne gelince...

– Mısırda neler yazdınız?

– Geçmişten adam hisse kapar mış... Ne masal şey!

Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?

"Tarih" i "tekerrür" diye tarif ediyorlar;

Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?

Ve üstadın Helvan'da yazdığı "Firavunla yüz yüze" sinden şu son parçayı alıyorum:

Bileydin, ey koca Mısnn ilâhî uryanı!
Mezara, heykele ait bütün bu
velveleler
Bekan için mi hakikat? Meramın
oysa, heder:
Evet, bütün beşerin hakkıdır beka
emeli
Fakat bu hakkı ne taştan, ne leşten
istemeli!

– "Kolay mı yazarsınız? Dudaklarına götürdüğü bardağı yana çekerek:

– Hayır!... Diyor. Ve suyunu içtikten sonra, devam ediyor:

– Çok uğraşırım... Epi çalışırım... Mevzuu uzun boylu kafamda işlerim., nihayet kâğıt üzerine naklederken de hayli yorulurum.

– Zevklerinizi sorabilir miyim üstadım?

Hafifçe gülümsüyor. Ve "zevk" diye dünyada birşey var mı der gibi yüzüme bakıyor:

– Zevk mi?.. Benim zevklerim mi?... Eğer sevdiği eserleri okumak, hoşlandığı mevzuları yazmak için uğraşmak, nihayet düşünmek, yapyalnız, bir köşeye çekilerek, sessiz sadasız düşünmek bir zevkse... Eh benim de zevklerim var demektir.

Çorbasından başka birşeye el sürmiyen şaire, hastabakıcı hemşire, yalvaran bir sesle öteki yemekleri gösteriyor;

– "Siz yorulmayın., ben vereyim...

– Yiyemiyeceğim...

– Bir parça sütlâç...

– Mümkün değil... Rica ederim ısrar etmeyin...

Ve bana dönüyor:

– Eskidenberi yemekle başım hoş değildir... Sigara da içmem... Şimdi doktorlar zorla ye, deyip duruyorlar... Zorla ne olur ki, yemek yenebilsin?.

Tekrar yatağına geçince, ben de vedaya hazırlanıyorum. Ve ayaküstünde soruyorum:

– Neler yazacaksınız?

– Biraz kendime gelirsem, yazacak şeylerim hazır...

Eliyle birkaç defa başına vuruyor:

– Var kafamda hazırlanmış mevzularım...

– Ya en son yazınız?

– Mısır'da geçen sene bir resmimi çekmişlerdi.. güneşli bir hava idi, gölgem de upuzun, kumlarda duruyordu. Bu resmin altına şöyle yazmıştım:

Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının
hiç biri yok
Sen mi kaldın yalnız, kafileden
böyle uzak
Postu sermekse meramın yola,
serdirmezler
Hadi, gölgenle beraber silinip
gitmene bak.

Ve kupkuru kalın dudaklar birbirine yapışıyor...

KANDEMİR

Yedigün, No. 173, 1 Temmuz 1936, Sayfa: 6-8

Mehmet Akif

Yazan: Faruk Nafiz Çamlıbel

MEHMET Akif, vazifeleriyle bağlandığı Mısır'dan, hastalığını geçirmek için İstanbul'a geldi. Son şiirimizin hakikî üstatlarından biri, belki de birincisi olan Mehmet Akif'in gelişi, ancak onun hakkında beslenen derin duyguları ifade fırsatı vermesi itibariyle büyük bir hâdisedir. Yoksa, Mehmet Akif, yalnız adı ile, yalnız şiiri ile değil, insanlığa göz yaşartacak kadar yüksek olan emsalsiz şahsiyeti ile her zaman gönlümüzün baş sedirinde bağdaş kurmuştu.

On bir sene var ki, onun güzel bir sakalla çevrilmiş, şefkatin en sıcak panltısı ile ruhu aydınlatan bir çift göze mai k, baba yüzüne hasretti k, ötedenberi babalar evlât hasreti çeker. Mehmet Akif, uzun süren ayrılığı ile, bize bütün yeni bir acı tattırmış oldu, ve bunda haklı idi: Birçok değerler, biz, ya onlardan uzaklaşınca, ya tamamiyle kaybedince, yerini ancak ebediyetin doldurabileceği birer şeref olarak kabul ederiz... İşte, Mehmet Akif, on bir senelik yokluğu ile burnazin dersi verdi, ve bu dersi, ders yermek için değil, mecbur olduğu için vermesi faziletin başka bir tezahürüdür...

Mehmet Akif'in yedi ciltlik Safahatını okuyanlar, feragatin, gayrenefsiliğin ve hususî bir görüşle ahlâkın ne demek olduğunu bir bakışta anlarlar: Bu yedi cildi dolduran şiirlerden hemen hiç biri şahsî teessürünün ifadesi değildir! Otuz seneden fazla sanatla uğraşan, heyecandan heyecana geçen ve nihayet bütün tenkitlerin üstünde bir şair olan Mehmet Akif'in şiirlerinde, şahsî teessürü yadetmemesi, sesini yalnız cemiyetin âhengine uydurması ve herkesi doğru bildiği yola sevketmek istemesi, şairlikten de üstün, bir kahramanlıktır. Altı Safahat'ın teşkil ettiği daha biçilmez kaidenin üstünde, Asım, yüksekliği Bülhevl ile boy ölçüşen bir sanat abidesidir. Diyebiliriz ki Asım'ın her sayfası bir şairi lâyemut etmiye kâfidir.

Hayatı ile eseri arasında yakın münasebet bulunan her sanatkâr, karşısındakileri, başkalarından daha fazla hayran eder. Tarihin nadir yetiştirdiği bu nevi kıymetler içinde, Mehmet Akif'e gelinceye kadar, yalnız Namık Kemal'i görüyoruz. Arada bir fark varsa, o da, Namık Kemal'in şiirine Namık Kemal'in hayatından sirayet eden kudretsizlik, ve Namık Kemal'in hayatı eserinden kuvvetlidir. Mehmet Akif'te ise, eser ve hayat, ayni metin adımlarla yanyana gider.

Mehmet Akif hakkında hülâsa edilecek kanaat şudur: Büyük üstadın eserleri, kemiyet ve keyfiyet itibariyle, edebiyatımıza tepeden bakar. Şahsına ve hayatına gelince.... Bunun için kaydedilecek hayranlık, ne kadar yerinde olsa, üstadın erişilmez tevazuunu incitmekten başka bir fayda temin edemez!

Türk edebiyatına; yıllarca fazilet ve sanat taşıyan üstadın eseri kadar değerli vücudunu candan, gönülden sıhhatler dileriz.

Faruk Nafiz Çamlıbel
Yedigün, No: 174,
8 Temmuz 1936, s. 17

Mehmet Akif Edirne'de

Yazan: Edirne mebusu Şeref Aykut

1893 yılında Mehmet Akif Edirne vilâyeti baytarı idi. Akif'in Edirne'deki hayatı, taşkın, coşkun geçen gençlik çağıdır.

Akif'le Edirne'de arkadaşlık ettik. Bu samimî bağ, ölünceye kadar devam etti. 1896 da ayrıldık. Meşrutiyette buluştuk ve en son millî mücadelede, büyük Millet Meclisinde bu karşılıklı muhabbetle uzun ve masum bir mazinin hikâyelerini söyleştik.

Akif Edirne'de, kocalmış arkadaşım Edirne mebusu Faik Kaltakkıran'ın babası müverrih ve şair Badi merhum. Ömer Seyri, Hulki, Aşık Sadaî ile tanışmıştı. Bu üç zatın üçünün de hayatı örnek olmaya değer kıymetli Türk büyüklerimizdendir.

Badi, eksiksiz kırk yıl derin ve usanmaz bir araştırma ile, bir ilim aşkı ile Edirne tarihini yazmış, iki büyük cilt eseri meydana getirmiştir.

Bugün Faik'in kütüphanesinde güneşe çıkmak için bekleyen "Atalar sözü" derlemesi, herhalde eşi pek az bulunan bir eserdir.

Tarihi, Kültür Bakanlığı aldı, umarım ki, bu değerli tarih kaynağını bastırmakla memleket irfanına büyük bir hizmet etmiş olur.

Akif'in en çok sevdiği Ömer Seyri idi. Bu nevi şahsına münhasır, kendi kendisini yetiştiren adam tam orijinal bir koca Türk idi. Zaptiye neferi iken kapısında nöbet beklediği valinin uzattığı bir zarfın üstünü okuyamamış, valinin;

– Okumak bilmiyorsun da, insanlar arasında ne geziyorsun, sözü, gücü ne gidersek, hemen belinden palaskayı atmış, okumak, yazmak öğrenmiştir.

Bir lisede heyet dersi okutacak, cebir meselelerini yanlışsız halledecek kadar ilme kavuşmuş, pürüzsüz Türkçe ile yazı yazar, şiir söylerdi. Akif bu adama meftun idi. İri vücudu, tatlı bakışlarıyla insanın kalbini dolduran, okşayan gözleri bu koca Türkün ince ve temiz ruhunu gösterirdi.

Akif, Seyri'nin hatırımda kalan şu beyitlerini durmaz, tekrar ederdi.

Farkeder Seyri sada zatini beynelmahlûk
Âdemin de bilinir kıymeti efkânından

Bir değil olsa da bin canını eyler ifna
Merdüdânâ dil olan hâsılı namusla yaşar.

Meriç'in çağlayışı, göklere ser çekmiş ağaçlar
Bana Türkün o büyük geçmişini anlatıyor
Bakma düşkünlüğüne sen bu.
büyük tarihin
Onda hâlâ Atamın ruhu dirilmiş yatıyor.

Akif, Seyri, Aşık Sadaî, Seyri'nin tavanlarına kadar toz toprak içinde yığılmış mecmualar, el yazısı kitaplarla dolu hücresinde birleştiğimiz vakit, baykuş devrinin bütün zulüm ve adavet yaşatan muhitinden sıyrılarak cezbeli ve vecd içinde saatler geçirirdik.

Edirne Paşa Konağının kapısında eski bir tarih taşı vardı. Orada şöyle bir mısra okunurdu:

Şer'ü kanun ile bunda kurulur hep divan

Akif, Seyri'nin hücresine karşı bu tarih taşını okurken sıra bu mısraa gelince, onu şöyle okurdu:

Şer'ü kanun ile bunda soyulur hep insan

O zaman Akif, yirmi ile yirmi beş yaş arasında idi. Benim bir hurda bey girim vardı. Akif bunun üzerine meşhur kıl heybesini asarak üstüne biner, köy köy gezerdi ve Türk köylerinden topladığı binbir destanı, içli ve duygulu gönlünden taşırarak anlatırdı... Genç günlerimiz!.

Çanakkaleyi, istiklâl destanını yaratan Akif'in göçtüğünü duyduğum vakit, bu kırk beş yıllık arkadaşın aziz hatıra

Mehmet Âkif Şişli Sıhhat Yurdu'ndaki odasında tedavi görürken.
(Yedigün, No: 173, 1 Temmuz 1936).

ların anarken faniler arasından terte miz eteklerini toplayıp giden bu lâye müt Türkün büyük adını yaşatmaya and içen Türk gençliğine, cumhuriyet çocuklarına karşı ihtiyar gönlümde uyanan minnet ve şükranı da bildirmeyi bir borç saydım.

Şeref Aykut, **Yedigün**, sene: 4, Cilt: 8, 13 İkinci Kanun 1937, s. 12.

Musahebe
Şair Mehmet Akif

Yazan: Falih Rıfkı

Şair Mehmet Akif'i, ilk defa, 1911'de Zeynephanım Konağındaki Darülfünun edebiyat şubesinde tanıdım. Eskilerin babayani dedikleri tavırları gözümün önüne geliyor. Sarığı, cübbesi ve şalvarı olsaydı, şüphesiz bu tavırlar ona daha fazla yakışacaktı. Hiç yapmacığı yoktu.

Fecri-âti'nin idadî gençleri arasında itibar kazandığı günlerde idi. Akif hakkında bu edebiyat mektebinin hürmetsizlik hislerinin tesiri altında bulunuyordum. Derste bir aralık yenilerden bahsetti. Genç şairleri mânâsız olmakla itham etti. Sıramdan doğruldum:

– Fakat bu şiirler de mânâlıdırlar.. Kayıtsız ve küçükseyen hâli ile sordu:

– Ya öyle mi? Bir tanesini tahtaya yazınız da mânasını bana anlatınız.

Ahmet Haşim'i seviyordum. Onun bir kıtası aklıma geldi:

Isyan-i mevc-i zahire ettinse
vakfı-i güş
Çarparken ufk-ü sahile..

Tahtaya yazdım ve anlatmaya çalıştım. Galiba Ruşen Eşref de sınıfta idi.

Bu şiiri yazan Ahmet Haşim'i mi, yoksa onu anlamak iddiasında bulunan beni mi daha sapıtkan bulduğunu bilmiyorum. Benim kendisi hakkında verdiğim hükmü ise hiç sormayınız.

Akif'i okuduğum vakit, Namık Kemal'in meşhur kasidesini, Tevfik Fikret'in Balıkçılar'ını, veya Hasan'ın Gaza'sını, Muallim Naci'nin Bedir Gazvesi'ni, yahut Bir muhacir Çocuğunun Feryadı'nı hatırlarım. Akif, hakikatte, Naci gibi lisancı, Fikret gibi nazımcı ve Namık Kemal gibi, eski tâbiri ile, Hamasî idi. Fakat medresenin şairi idi.

O da Osmanlı medresesi hakkında tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın fikrindedir. Yani, medrese bozulmuştur. Medrese ilim ve ahlâk soysuzluğuna uğramıştır. Onu eski şerefine ve müslümanlığı aslî saflığına kavuşturmak lâzım gelir. Garp medeniyetinin iyi nesi varsa, din onları menedemez; dinin reddettikleri ise, bu medeniyetin seyyieleridir. Biz Tanzimat'tan beri işte sadece bu seyyieleri, yahut, zevahiri taklit edip gelmekteyiz. Siz makine yapınız da isterseniz sini etrafına çömelip elle yemek yeyiniz. şerî mahkemeleri kaldırmayı değil, şeriatı düzeltmeye bakınız.

Şair Akif'e Arnavut damgasını vurmak istiyenlere bakmayınız. Şair Akif bir müslüman milliyetperveri idi: Yani Arnavut olduğu kadar Türk, Türk olduğu kadar Arap, Osmanlı - aşırı bir ümmetçi idi. Vatanperverliği müslümanlık âlemi genişliğindedir.

Vatan ne Türkiyedir Türklere ne
Türkistan
Vatan büyük ve müebbed bir
ülkedir: Turan

diyen Ziya Gökalp'ın Turancılığı, onda müslümancılıkla değişiyor.

İslâm, ortaçağının en derin karanlığı içindedir. Bütün müslümanlar onun istediği üzere adam olabilseler, halife imparatorluğunu kurabiliriz. Şark şark, garp garptır, İslâm âleminden garp âlemine geçemeyiz. Çünkü bu medeniyetin bütün maneviyatı Hıristiyandır. Biz sosyal prensipleri ve ahlâkı, müslümanlıktan ayrılmayan bir medeniyete vücut vermeliyiz.

Tevfik Fikret'in Tarih şiirini bir küfür saymıştır. Fikret'e verdiği sıfat Zangoç idi. Fikret de ona Monla Sırat adını takmıştır.

Tanzimat'çılığın iki türlü tenkidi vardır. Biri Şarklıların tenkidi, biri Garpçı Türklerin tenkidi: İki taraf da hicivlerimizde ekseriya birleşiriz. Fakat, onlar Osmanlı inkılâpçılarını, kurtuluş yollarını şark medeniyetini kurtarmakta aramadıkları için, biz ise garp medeniyetçiliğini daha iyi anlamadıkları için itham ederiz.

Akif'in yazmış olduğu millî marşımızdaki:

Medeniyet dediğin tek dişi kalmış
canavar

mısraı, Akif'in, Hıristiyan garba karşı bütün müslümancı gayzını gösterir. Akif Çanakkale'sinde de, marş güftesinde de samimî idi. Onun fedakâr bir müslüman vatanperveri olduğuna şüphe edilemez. Fakat biz ne Çanakkale'ye, ne de Anadolu ihtilâline onun gö-

zü ile bakmayız. Bizim iki mücadelemizin ruhunda da garp emperyalizminden olduğu kadar, Şarklıktan kurtulmak ihtirası vardır. Biz felâketler deni yalnız Garbı değil, kendi Şarklığımızı mesul tutarız. Kurtuluş yolu, bu asrın medeniyeti içinde onun bir milleti ve devleti olmaktadır..

Birinci Millet Meclisinde, Mustafa Kemal ile bazı arkadaşlarından gayrisi Akif'in ekseriyeti idiler. Mustafa Kemal zafer sonrası hakkında, İzmir'e girinceye kadar susmuştur.

Akif şapka kararı çıktığı vakit, onu eline alarak, başı açık olduğu halde gezmeğe geldi ve bir vapura binerek esir ve müslüman Mısır'a gitti. Şüphesiz bütün inkılâplarımızın, ve Şark tarihinde ilk defa kurmuş olduğumuz bütün hürriyetlerin, lâyisizmin, tefekkür ve vicdan hürriyetinin aleyhinde idi. Fakat şurası var ki, doğup büyüdüğü vatanının dünyada kazandığı şeref, ona, sığınmış olduğu yarı - sömürge havası içinde büsbütün kuvvetini hissettirmiştir.

Nihayet, başında şapkası, fakat karaciğerinde kanserle Türkiye'ye döndü: "O'nun hasretine dayanamadım", diyordu.

Birçok fikirlerde birleşemediğimiz Akif'in, bizden asla ayrılmıyan tarafı, şerefli ve müstakil bir millet görmek olmak davası idi. Akif, kara Softaların binbirinde gördüğümüz zilletlerin hepsinden uzak kalmıştır. Bizim fikirlerimize düşmanlığı, onu, asla, vatan aykırı bir politika içine sürüklememiştir.

Akif, şerefli ve müstakil bir millet olmamız için, fikirlerinin zaferini istiyordu. Halbuki şerefli ve müstakil bir millet olmamızı, bizim fikirlerimizin zaferi temin etmiştir.

Akif millî marş güftesinde hayal ettiği istiklâl Türkiye'sinin topraklarında yatıyor, inandığı Allah'tan, bu Türkiye'nin mesut ve kuvvetli kalmasından başka hiç bir şey dilemiyerek ölmüştür.

Falih Rıfkı Atay
Yedigün, No: 202, s. 4, 20 İkinci Kanun 1937

Akif Öldü

Evet.. Acı, fakat hakikat." Akif, Mehmet Akif öldü. Onu bütün bir gençlik, bütün bir münevver kütle mezzanna kadar eli üstünde taşıdı. Oksanmıya en ziyade muhtaç olduğu son günlerinde unutulan, hattâ bazı yılışık ağızlarda inkâr edilen Akif için, gençliğin ve münevver kütlenin bu kadrişinaslığı muhakkak ki büyük ölü hesabına bir mazhariyettir. Çanakkale'nin Akif'in yüksek ilhamından doğan muhteşem destanının ebedî akisleri hâlâ kulağımızda çınlıyor, istiklâl marşı, mübarek vatan şehitlerinin aziz bir hatırası gibi bugün gönüllerimizdedir. Bu destan ve bu vatan şairini kaybetmekle, hem de unutarak kaybetmekle duyduğumuz acı hiç bir zaman dindirilemiyecektir.

Halkevi'da okurken her hafta mektepten Sarıgüzeldeki evine yürüyerek gidip gelirmiş. Bütün tahsil müddetince Şark şimendiferleri idaresine bir santim bile vermemiş veya verememiştir. Mektep yollarında en uzun yürüyüş rekoru hiç şüphe yok ki onda idi. Pazartesi günü mektepliler onun tabutunu ellerinin üstünde Beyazıt'tan Edirnekapısı'na kadar taşıdılar. Genç mektepli lerin eli üstünde bu kadar uzun mesafede taşınmak rekorunu da galiba Akif kazanmıştır ve o iptidaya bu intiha, doğrusu pek yakıştı. Ben onu 1906 da, yani otuz sene evvel tanımıştım. Sultanahmet'teki Orman nezaretinden Fatih'teki evine akşam sabah hızlı hızlı yürürdü. Boranın savurduğu karla siyah sakalı savrulup beyazlanırken bile şemsiye ve palto gibi şeyler kullanmazdı. Nadiren kolunda lâzım olunca kullanılmak üzere bir pardesü bulunduğunu ancak farkederdiniz, insanı "Diyojen"in tası gibi onu da kaldırıp atacağını zannederdi. Tramvaya, yahut arabaya tenezzül ettiğini hiç görmemiştim. Tabutu da yanı başında boş yürüyen belediye arabasına tenezzül etmiyor gibi idi...

Mehmet Akif'in yetişmesi, gençlere bir örnek olarak anlatılmaya lâyıktır. En küçük yaşlardan itibaren her türlü imkânsızlıklarla güreşmişti. Bünyesi de, ruhu da hayatın güçlükleriyle ve yoksunluklarıyla çarpışarak mukavemet ve kudret kazanmıştır.

Onda pehlivanlık merakı mutlaka vücudundan ziyade ruhundaki taşkın kudreti istihlâk için meydana gelmiş olacaktır. Herhalde irfanı ve ruhu, bünyesinden fazla pehlivan olan Mehmet Akif spor gençliğine ibret olacak bir timsaldi.

Ölümünden birkaç ay evvel o amansız hastalığın elinde, bir kale harabesi gibi yıkılmış:

Bana çok görme ilâhi bir avuç
toprağını!

Deyişinde bile kendine mahsus bir ruh metaneti vardır. Hangi şair bu kalar pürüzsüz ve kuvvetli bir dille ölüm temennisinde bulunabildi?

Akif, fikirlerinden, hislerinden kıyafetine ve itiyatlarına kadar her noktadan gayet tabiî, bilhassa son derece samimî bir memleket adamı idi. Bazı eserlerindeki kanaatlere iştirak etmediğiniz zaman dahi onun tâ içinden kopan coşkunluklara uymamanız kabil değildir. O, rüzgâr gibi, dalga gibi, küllî kudretlerdendir, sizi mutlaka sürükler.

Türk halk dilini onun kadar munis ve tabiî kullanan olmadığı gibi, Türk halkının gönlünü onun derecesinde doğrulukla ve samimiyetle intak eden bir şairimiz yetişmemiştir, öyle sanıyorum ki "Safahat" şark ufuklarında akisleri asırlarca dalgalanmaya namzet bir şaheser olarak kalacaktır.

Pazartesi günü Akif'i Edirnekapısı'ndaki harabeye, götürdüğümüz zaman memleketin bu kadar kıymetli insanını yurdun,bu derece kötü bir yerine bırakmaktaki acılığı derin derin hisset tim. Mezarlığın ümranı ölülerden ziyade yaşıyanların teselli ve itminanı için değil midir? Sekiz sene evvel Süleyman Nazif'i ayni çöplüğün biraz ötedeki köşesine bırakmıştık. O zamandanberi kanunlar yapıldı, belediyelerde ayrıca daireler kuruldu. Fakat kabristanlar Akif'in "Utandım ağlıyarak, ağladım utanmıyarak" mısraını tekrar ettirecek derecede elim olmaktan kurtulamadı. Ne yazık ki sevdiklerimizi sonunda mezbelelere atmaktan hâlâ haya ve isyan duymuyoruz diye büyük bir ıztırap altında eziliyordum. Birdenbire yüzlerce gencin bir ağızdan okudukları istiklâl marşıyla doğruldum. Yaşaran gözlerim ruhumun paslarını biraz yıkadı.

Akif'in büyük matemini mezarlığa gelirken de, oradan ayrılırken de gençler teselli etmiş oldular.

İbrahim Alâettin Gövsa
30 İkinci Kânun 1936, Çarşamba
Yedigün, Sene: 4, Cilt: 8,
No: 200, s. 13.

Mehmed Akif'i Nasıl Tanıdım

Yazan: Faruk Nafiz Çamlıbel

İnsanları anlamak hususunda ilk tanışmanın tesiri muhakkaktır. Herhangi bir adama ısınıp ısınamıyacağımızı, çok defa, ilk konuşmamızda kararlaştırırız. Fakat insanlar vardır ki, bütün hararetleri kısa bir zamana mahsus gibidir: Onların ellerini ilk sıktığımız gün sıcak, yüzlerine ilk baktığımız saat sevimli, seslerini ilk işittiğimiz dakika şirin buluruz. Samimî bir dostluğun küşat resmini andıran bu zahirî hararet, zaman geçtikçe, ateşten kıvılcıma, kıvılcımdan küle kalbolur, ve onları son gördüğümüz vakit kendi kendimize sorarız:

– Bu adam, ilk gördüğümüz günkü adam mıdır?

Bizim için artık ondan hayır yoktur. Birkaç gün içinde havı dökülmüş bir kumaş gibi, o, bütün cazibesini kaybetmiş ve ilk önce bize en yakın bir dost iken gitgide bir yabancı haline girmiştir.

Mehmet Akif, ne birincilerden, ne ikincilerden değildi. Onda, bütün esrarını bir anda karşısındakine bağışlayacak kadar cömertlik yoktu. Mehmet Akif, ruhunun göz kamaştıracak definelerini, zaman ilerledikçe ifşa eden bir hususiyetti, İlk görüştüğü adama hazînesinden zerre vermeyen Akif, son konuşmasında, âdeta:

– Al, hepsini götür!

diyecek kadar açık ve civanmertti. Bu yüzden Mehmet Akif, ilk tanışmada, en az anlaşılan nadir adamlardan biri idi.

Bunun için Mehmet Akifle ilk önce ne zaman, nerede tanıştığımı bir türlü hatırlamıyorum!

Bir yaz günü, Kadıköyü'nün Hale sineması üstünde, Şark Musiki Cemiyetinin bir provasına çağırılmıştım. Musiki cemiyetinin reisi Ali Rifat, Mehmet Akif'in "Bülbül" ve Süleyman Nazif'in "Daüssıla" şiirlerini bestelemiş, yakında halka takdim edecekmiş. Bestekâr bunu şark musikisinde bir inkılâp sandığından mütevazı ve memnun bir gurur içindeydi: Şimdiye kadar terennüm edilen güftelerin mısra yekûnu sekizden öteye geçmediği halde, o, kırk, elli satırlık şiirleri bestelemeye muvaffak olmuştu. Şimdi, geniş bir incesaz heyeti ile, bu mühim bestelerin provası yapılacaktı. Ali Rifat, galiba def yerine, orkestraya ilhak ettiği kudümü göstererek:

Gördünüz mü? Davul bile incesaza girdi!

diye gülümsüyor, kudümü tokmaklıyordu.

Safahat şairi söylediği ve yazdığı için mutlaka iyi bir insan olması lâzım gelen Mısırlı bir prens ile Süleyman Nazif ve Mehmet Akif, musiki provasının davetlilerini teşkil ediyordu.

Cumhuriyetin ilân edilmiş olduğu, fakat henüz kalpakla fesin baştan atılmadığı zamanlardı.

Akif'le Nazif'in samimî sohbetine biraz hayretle bakıyordum. Zira, o sırada, İskilipli Atıf Hoca ile Süleyman Nazif arasında şiddetli bir münakaşa geçiyordu. Gündelik gazete sütunlarında mühim bir yer alan bu münakaşanın mevzuu da şu idi: "Şapka giymeli miyiz? Giymemeli miyiz?"

Süleyman Nazif, bizde şapka giyilebileceğini, aklî ve naklî delillerle Atıf Hocaya kabul ettirmeye çalışıyor, İskilipli de Nuh diyor, peygamber demiyordu. Şimdi şapka giyilmesinde ısrar eden Nazif'le Hocanın fikrinde olması lâzım gelen Akif, bir konser provasında, yanyana bulunuyordu ve her ikisi de şiirlerinin nasıl armonize edildiğini merakla bekliyordu..

Evvelâ Daüssıla terennüm edilecekti. Genç bir muganni kadın, gür ve kalın bir sesle:

Bu şeb de cuşişi yadınla ağladım durdum;
Gel, ey kerimei târih olan güzel yurdum!

mısraları ile başlayan bilmem ne kadar beyiti, incesaz heyetinin refakatinde, birer birer okudu. Yarım saat kadar süren bu terennümden sonra kısa bir fasıla verildi, arkasından Bülbül şiirinin bestesi duyuldu;

Gezersin âşiyânın şen, için şen, kainatın şen:
Bugün bir yemyeşil vadi, yarın bir kıpkızıl gülşen!

Bu terennüm de yarım saatten fazla devam etti. Mısırlı prensin anlayışlı takdirlerine, Süleyman Nazif'in heyecanlı tebriklerine rağmen Mehmet Akif, bermutat derunî bir vaziyetteydi: aklından geçiriyor, fakat söylemiyordu. Besteleri beğenmiş miydi, beğenmemiş miydi? Kendisine kalsa fikrini belki hiç söylemiyecekti. Duruşunda, bakışında âdeta:

– Kulakları yok mu? Onlar da dinlediler. Elbet söylenen, çalınan parçaların güzel olup olmadığını anlamışlardır!

Diye bir mâna vardı. Herkes fikrini kendiliğinden söylediği halde ona başkaları söylettiler:

– Nasıl buldunuz, hazret?

Akif başını salladı. Belli ki, beğendiğini de, beğenmediğini de söylemekten çekiniyordu. Beğendiğini söylese bestelerin içinde kendi şiiri de vardı, beğenmiyorum dese başkalarını kırmış olacaktı, iyisi mi, bahsi değiştirmeliydi!

Süleyman Nazif ona mevzu bulmakta güçlük çekmedi:

– İskilipli Atıf Hoca ile aramızda geçen münakaşaya ne buyurulur?

Sual mühimdi: Mehmet Akif'ten şapka hakkında fetva soruluyor demekti. Dikkat kesildik. Fakat içimizde bu mesele ile en az alâkalı Mehmet Akif göründü:

– Ne münakaşası bu?

– Şapka münakaşası... Ben serpuşu değiştirmeli diyorum, o da değiştirmemekte ısrar ediyor.

Büyük şair hatırlar gibi oldu:

– Evet, evet... Buna dair birkaç makale okumuştum!

Süleyman Nazif, Mehmet Akif'in fikrine hususî bir kıymet verdiği için olacak, sualin üstünde durdu:

– Siz ne düşünüyorsunuz?

Safahat şairinin cevap vermekte zerre kadar tereddüt etmediğini gördüm:

– Serpuş değiştirmek bence mühim mesele değildir... Şapka da, kalpak da müsavi.

Biraz durdu, sonra ilâve etti:

– Elverir ki, kafaları değiştirmeli... Bunu yapabiliyor muyuz? Mesele burada!

Bahis kapandı.

O günden sonra, Mehmet Akif'in şapka giymemek için son yıllarını Mısır'da geçirdiğini söyledikleri zaman, hep bu sahneyi hatırladım.

Faruk Nafiz Çamlıbel

Yedigün, sene: 9, Cilt: 18, Nu: 450, s. 9, 20 Birinci Teşrin 1941.

Bir Davet ve

Ubeydullah Efendi'nin İki Eseri

ÖMER HAKAN ÖZALP

Son dönemde yeniden yayımlanan *Amerika Hâtıraları*[1] ile kafalarda yer edinen Hoca-zâde Mehmed Ubeydullah Efendi, Osmanlı'nın son yıllarında yetişmiş en ilginç ve renkli sîmâlardan biridir.

Bu zâtın hayatı ve eserleri ile ilgili olarak yazmak istediğimiz bir kitap için birkaç senedir malzeme toplayıp hazırlık yapmakta idik. Bu sırada muttali olduğumuz iki eseri özellikle ilgimizi çekmişti. Ancak bir seneye yakın bir zamandır aramamıza, araştırmamıza rağmen son zamana kadar her ikisiyle de ilgili en küçük bir işarete rastlayamamıştık.

Söz konusu eserleri şunlardır:

Sefâretnâme yahud *Efganistan Seyahatnâmesi*

Birinci Dünya Savaşı'na Alman saflarında girilip de, cihâd-ı mukaddes ilan edildiğinde, bu politikayı Afganistan'da uygulamaya koymak üzere, Ubeydullah Efendi'nin de, sefir (büyükelçi) olarak bir heyetin başında Afganistan'a gönderilmesine karar verildi.

Bir askerî murahhas (delege), bir katip, bir ikinci, bir üçüncü kâtip, bir imam, bir yâver ve iki kavastan oluşan heyet 8 Nisan 1915'te hususi bir trenle İstanbul'dan yola çıktı.

Maceralı bir yolculuğun ardından Ubeydullah Efendi İzmit, Konya, Adana, Re'sü'l-Ayn, Halep, Musul, Kerkük, Süleymâniye, Bağdat, Hemedan, Kum tarîkiyle 4 Kasım 1915'te Tahran'a vardı. Bilâhare, Yezd ve Kirman üzerinden Afganistan'a gitmek üzere yola çıktı. Ancak, onun Afganistan'a ulaşmasını istemeyen İngilizler peşine düştüler. Kendisini koruyup kollayan aşîretler içerisinde uzun zamanlar geçirdikten sonra, İngilizler tarafından yakalanarak Tahran'a getirildi. Ve nihâyet, 24 Ağustos 1918 gecesi, bir sinema çıkışında İngiliz ajanları tarafından otomobile bindirilerek ve menzilden menzile taşınarak bir haftada Bağdat'a götürüldü. On beş gün askerî esir kamplarında, on beş gün de, kendi deyimiyle "ömründe hiç kırılmak bilmeyen mâneviyâtını tâ esâsından harap ve berbat eden" bir hapishânede tutuldu. İspanyol sıtmasına yakalandığı bu son mahbûsiyetin ardından, onaltıncı günü sıtmalı sıtmalı çıkarıldığı Bağdat İngiliz siyasî hâkimliğinde İran'a dönmekten vazgeçmesi şartıyla serbest bırakılacağı söylendi. Bunun üzerine, İran hükümetine bunu bildiren bir telgraf çekti (1 Ekim 1918). Ancak, sözlerinde durmayan İngilizler onu serbest bırakmayarak, yarı-esâret altında bir süre Irak'ı dolaştırdıktan sonra Hindistan'a getirdiler.

22 Ocak 1919 çarşamba günü Bombay'dadır. 27 Ocak pazartesi günü Bombay'dan İngiliz bandıralı Agra vapuruna bindirildi. 31 Ocak cumartesi günü Kuveyt limanına girdi. 3 Şubat'a kadar burada kaldı. 9 Şubat pazar günü Bâbu'l-Mendeb'den Bahr-i Ahmer'e girdiler. Ve 14 Şubat cuma günü Süveyş limanına ulaştılar. Buradan, bir otomobille, kırk dakikalık uzaklıktaki bir esir karargâhına götürüldü. 21 Şubat cuma günü, Asîr mutasarrıfı ve kolordusu kumandanı Muhyiddin Paşa ile birlikte bir otomobile bindirilerek şimendifer istasyonuna, buradan da trenle Seydibeşir esir karargâhına götürüldüler.

İki ay kadar burada tutulduktan sonra 7 Mayıs 1919 çarşamba günü tutuklu olarak İstanbul'a getirilip Ferid Paşa hükümeti polisine teslim edilerek, bilâhare Malta'ya götürüleceği Bekirağa bölüğüne atıldı.

Kendisi, bu sefâret-seyahatle ilgili

---

* Araştırmacı

(Üstte) Ubeydullah Efendi'nin Afganistan Seyahat-Sefaretnamesi'nin Hikmet Feridun Es tarafından yayımlanan fotoğrafı
(Sağda) Ubeydullah Efendi, Afganistan'a giderken

olarak *Sefaretnâme* yahud *Efganistan Seyahatnâmesi* adıyla bir seyahat-sefâretnâme kaleme almıştır, ki bunu Hikmet Feridun Es'ın şu sözlerinden öğreniyoruz:

"Ubeydullah Efendi'yi özellikle ele almamın bir başka nedeni daha var: Vasiyet gibi birşey... Kendisini Beşiktaş'taki konakta son ziyaretim sırasında idi. O zamanki *Akşam* gazetesinde 'Tanımadığınız Ubeydullah Efendi' başlığı ile uzun bir yazı dizisi yayınlıyordum. Benim aracılığım ile ilk kez yaşamının en mahrem köşelerini kalabalığa açıklıyordu. Büyük tepki yaptı... Kendisi ve yazının muharriri olarak ben, büyük hücumlara uğradık. Özellikle Efgan seyahati, Efgan hükümdarına götürdüğü hediyeler faslı yüzünden çatan çatana idi; hem bana, hem ona! Ölüm döşeğinde Ubeydullah Efendi üzülüyor, 'Benim yüzümden hücumlara maruz kalıyorsun. Ama ben yazdıklarının hepsinin altına imzamı atabilirim. Hepsi bir hakîkatin ifâdesidir. Ah bir kalkabilsem...' Ama gittikçe kötüleşiyordu. Kendisinin çağırdığı, son görüşümde bitkindi. 'Geldin mi evlat?' dedi. Ve yirmi odalı konakta adeta bir sinema sahnesi geçti... Ubeydullah Efendi, 'Şurada, masanın üzerinde iki büyük kağıt tomarı var... Kendi elimle yazdım ve elimle diktim müsveddeleri... Al onları oku...' Kalktım, aldım. Pembe kağıtlar üzerine kurşun kalemle yazılmış iki tomar... Ve üzerinde şu başlıklar: Sefâretnâme yahud Efganistan Seyahatnâmesi... Aziz Nesin'in değil, Ubeydullah Efendi'nin Seyahatnâme'si... Fasıl 1, fasıl 2. Sefâretnâme'nin kalem oynatılmamış, kısaltılmamış şekli. Ubeydullah Efendi, 'Bunları sana hediye ediyorum... Türk seyahat edebiyatında son sefâretnâme...' 'Beni mâzur görmenizi rica ederim, ama almam. Sizin eseriniz...' dedim. 'Daha bitirmedim bile... Bitireceğim de yok. Bence beş para etmez!... Ama sen onu kıymetlendirebilirsin. Zâten bunlardan yararlanan yararlanana. Üstelik maceralı Efgan seyahati yüzünden, benimle beraber hücuma uğrayan da sensin... Bu işin tek şahidi de ben! Cartayı çekersem ne halt edersin?.. Bu benim Sefâretnâme'm değil, benim imzam ile senin müdâfaan be çocuk!.. Al şunları be!..' Ev sâhibesinin uzattığı tomarları alıp evimin yolunu tuttum. Yine romanlarda olduğu gibi, gecenin ilerlemiş saatine rağmen açıp okumaya başladım. Ubeydullah Efendi'nin kendi el yazısı ile, Dünya Savaşı başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, sarayın, padişahın Rus ordusu karşısında kurmak istedikleri Efgan barajı!.. Saraydan Kâbil'e gönderilen hediyeler... Bâb-ı Âlî hâriciyesinin komik iç-yü-

Ubeydullah Efendi Malta'dayken

...ilk defa gün ışığında..."[2]

"Ubeydullah Efendi'nin, Osmanlı imparatorluğu tarafından sefir olarak Afganistan'a gönderildiğini, kendisinin bu işe tayininin hakiki sebeplerini, pek garip sahnelerle dolu bu meraklı seyahatin hikâyesini hemen kimse bilmez. Ubeydullah Efendi bu Afganistan seyahatini yazmıştır. Neşredilmeyen bu notlar bizde yazılmış olan 'sefâretnâme'lerden biridir. Ubeydullah Efendi'nin sefâretnâmesi 27 Haziran 1917 senesinde kaleme alınmıştır. Sefâretnâme krem rengi büyük kağıtlarla üç kısım üzerine yazılmıştır. Kurşun kalemle ve iri iri harflerledir. Sefâretnâmede maalesef bütün Afgan seyahati tam olarak yazılıp bitirilmiş değildir. Ubeydullah Efendi bu pek meraklı ve dikkate değer seyahatnâmeye, herhangi bir yanlış olmasın diye, eski-yeni kullanılan bütün tarihleri atarak başlamıştır. (...) Neşredilmemiş, yarıda kalmış seyahatnâmesinde onun bu hususi vagonlu seyahatinde içtiği şekilde ne hallere soktuğunu göreceğiz. Hattâ 'Sefir Hazretleri' bahçelerde bile yatacaktır..."[3]

Bu konuda veya Hikmet Feridun Es'in mezkûrâtının nereye intikal ettiğine dair herhangi bir bilgisi olanlardan, bu bilgilerini bizimle paylaşmalarını istirhâm ediyoruz.

Bu seyâhat-sefâretnâmeden Hikmet Feridun Es tarafından yapılan özetler,[4] Ubeydullah Efendi'nin hayattayken yayımladığı "Malta hatıratı"[5] ve her iki konuya ilişkin çeşitli yazı, mülâkat ve anılarla birlikte tarafımızdan yayıma hazırlanmış olup yakın bir zamanda Dergâh Yayınları arasından çıkacaktır.

"İslâm dininin içyüzü"

Resimli Gazete'de yayımlanan bu yazı dizisinden birçok kimse tarafından övgüyle bahsedilmesine rağmen, "Latın veya Arap harfli, şu veya bu gazete-mecmuada, falan veya filan yılda" gibi, hangi tarihte ve nerede yayımlandığına dair en küçük bir ipucu verilmemekte idi. Bunlardan biri de, Ubeydullah Efendi'nin Amerika hatıralarını sadeleştirerek *Hayat Tarih Mecmuası*'nda yayımlayan Şemsettin Kutlu'dur. Kutlu, eseri yeniden neşrederken aslının nerede yayımlandığını yazmadığı gibi, övgüyle bahsettiği ve örnekler vermeyi arzu ettiğini bildirdiği bu yazı dizisiyle ilgili olarak herhangi bir ipucu vermediği gibi, daha sonra da örnek vermemiş veya verememiştir.[6]

Mecmua tarafından "*Resimli Gazete* gelecek haftadan itibâren fâzıl-ı muhterem Ubeydullah Efendi Hazretleri'nin 'İslâm dininin içyüzü' hakkındaki makale silsilesini neşre başlayacaktır. Din hakkında dakık (ince) ve geniş bir ihtisas sahibi olan Ubeydullah Efendi Hazretleri dinin bazı mutaassıp ve yobaz kimseler tarafından nasıl telakki edildiğini (algılandığını) ve menfaat kaygusuyla ne türlü tefsir edildiğini izâh edeceklerdir. İslâmiyet'in hakâyıkı (gerçekleri) hakkında müphem kalmış veyahut muğlak, anlaşılmaz bir tefsir ile îzâh edilmiş safhaları Ubeydullah Efendi Hazretleri kârilerimize (okuyucularımıza) gâyet sâde ve selîs (akıcı, düzgün) bir ifâde ile anlatacaklardır. Fezâil-i ilmiyesiyle (ilmî faziletleriyle) herkesin hürmet ve takdîrini celbeden fâzıl-ı muhterem Ubeydullah Efendi Hazretleri neşriyâtıyla (yayınlarıyla) yalnız müteredditt insanlara hakîkati göstermekle kalmayacak, aynı zamanda İslâmiyet'in meçhul kalmış cihetlerini ve içyüzünü tedkîk edecektir. Allah'a inananlarla Allah'a inanmayanlar ancak Ubeydullah Efendi Hazretleri'nin bu makâle serisini okuduktan sonra sarîh (açık) bir fikir sâhibi olabileceklerdir";[7] "Bu haftadan itibaren fâzıl-ı muhterem Ubeydullah Efendi Hazretleri tarafından kaleme alınan makâle serisini neşre başlıyoruz. Geçen nüshamızda da arzettiğimiz gibi, Ubeydullah Efendi din hakkında geniş bir ihtisas sahibi bulunmaktadır. Kendileri *Resimli Gazete* sütunlarında dinin bazı mutaassıp ve yobaz kimseler tarafından nasıl telakki edildiğini ve menfaat kaygusuyla nasıl tefsirlere ma'rûz kaldığını izâh edeceklerdir"[8] şeklinde takdim edilen yazı dizisi *Resimli Gazete*'nin 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1927 tarihli ve 213 numaralı nüshasından başlayarak, hemen hemen kesintisiz elli iki sayı devam etmiştir.

Kendisi de, bazı dinî konulardaki düşüncelerinin özeti mahiyetindeki yazı dizisinin başlığı ve içeriği hakkında girişte şunları yazmaktadır:

"...İşte *Resimli Gazete*'nin seçtiği unvan: 'İslâm dininin içyüzü!' (...) 'İslâm dini âşikâre!' iken ben İslâm dininin bir de içyüzü olacağını nereden bileyim? Hattâ öyle bir dinin içli-dışlı müteaddit (çeşitli) yüzleri olabileceğine nasıl ihtimal vereyim? Gazetecinin bu makalenin başına yazdığı ser-levhayı (başlığı) yazılarıma unvan olarak seçmesindeki sırrı keşfettim. Yazılarımı halka okutmak için nazarları celp (bakışları üzerine

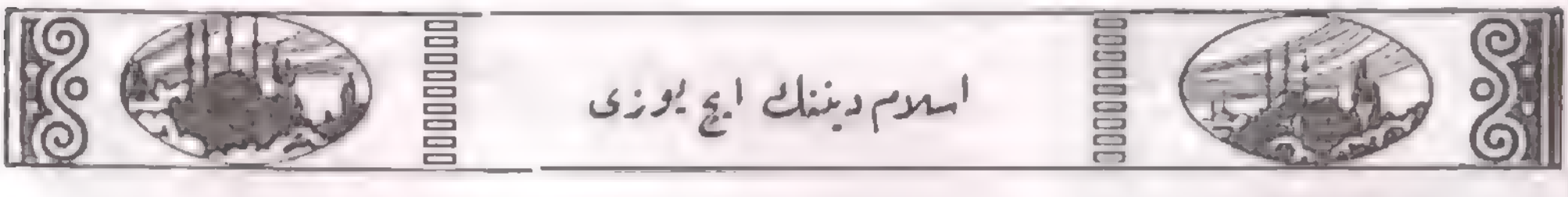

(Üstte) "İslâm Dininin İçyüzü" adlı yazı dizisinin başlıklarından iki örnek. (Sağda) Ubeydullah Efendi'nin Münih'te çekilmiş bir fotoğrafı.

çekecek), gönülleri cezp edecek ser-levha lazım. (...) Gazete, ashâb-ı mütâlaa (okuyucular) için câzip bulduğu bir terkibi yazılarımın başına ser-levha olarak koyabilir. Ben yine bildiğimi yazarım. Ser-levha ile altındaki yazılar birbirini tutuyor mu, tutmuyor mu? Onun kaygısını da ashâb-ı mütâlaa çeksin. (...) Maamâfih, o ser-levha (başlık) ile yazacağım yazılar arasında bir nisbet (bağlantı, ilişki) bulmak da imkansız kalmaz. Aramızda Molla Câmî nâmıyla maruf (tanınan) İran şair-i meşhuru, Fârisî (Farsça) olarak Peygamber'e hitâben söylediği bir manzumede;

Yâ Muhammed! Senin dinini o kadar
Yağladılar balladılar, dallandırdılar
Budaklandırdılar, ona o kadar tuvâlet (makyaj)
Yaptılar ki, artık sen bile gelsen
Onu tanıyamazsın!

"Ben Câmî'nin bu sözündeki nükteye (ince manaya) göre benim yazılarıma 'İslâm dîninin içyüzü' unvânının verilmesini kâbil-i tevcih (tevil edilebilir) görürüm. Din-i İslâm'ın hakîki çehresi, üstünden uydurma boyalarla o kadar örtülmüş ki, asıl yüz onun içinde kalmış. Biz şimdi –eğer elimizden gelirse– o örtünün yahut örtülerin iç tarafında kalan hakiki yüzü göstermeye çalışacağız. Tevfîk (başarı) Allah'tan. Bugünkü asrî cemiyette dinden bahsetmek hiç de modaya muvâfık değil; meğer ki edyânı (dinleri) maskara etmek için ola. Zaten, benden din mevzuu üzerine makâleler talep etmek, meydanda Müslümanlığı maskara edenlere karşı müteessir olan gönüllere biraz su serpmek içindir..."[9]

Okurlara Mektuplar...

Eserde işlenen konuların yanısıra: Okuyucuların mektuplarına-sorularına cevaplar; okuyucuların Ramazan'ını tebrik; Ramazan bayramı dolayısıyla oruç tutulamama sebepleri; oruç tutmama sebebinin inançsızlık olmayıp alışmama/alıştırılmama, hastalık, seferîlik olup bunlarınsa hep dinde özür olduğu; insanları oruca zorlamanın büyük küstahlık olduğu; oruç tutanların tutmayanlara karışamayacağı vs. Muhâberat: Namazın ne olduğu ve dünya ile ahireti bir koltuğa sığdırmanın mümkün olup olmadığı; ahvâl-i melekûtiyenin nâsûtî (beşerî) mantıkla ölçülemeyeceği; ilm-i yakînî (kesin ilim) ve ilm-i zannî (zanna dayalı ilim) gibi... okuyucu mektuplarına cevaplar ve –bir vesîleyle- geçim sıkıntısına ilişkin düşüncesi.

Maksadının "Müslümanlık namına herkesin hayalâtını (hayallerini) beslemek olmayıp Müslümanlığın hakiki çehresini göstermek; Müslümanlığın maskara edildiği, Kur'ân ile istihzâ (alay) olunduğu bir zamanda gönülleri daralan kimselerin yüreklerine su serpmek, kendilerine tesliyet (teselli) vermek" olduğunu söylediği yazı dizisinde, Musa-çoban kıssası, İmâm-ı A'zam ile dehrî (materyalist) arasındaki tartışma, ağızdan baklayı çıkarma kıssası, Robespiyer'in Konvansiyon meclisine sunduğu rapor gibi örnek le-

(Üstte) Ubeydullah Efendi Malta'daki esaret günlerinde arkadaşlarıyla. Oturanlar, soldan sağa: İsmail (Canbolat) Bey, Fethi (Okyar) Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey, Ubeydullah Efendi. Ayaktakiler, soldan sağa: Eski vallerden Cevdet Bey, Hamid Ferit Bey, Ahmet Nesimi Bey ve Sabri (Toprak) Bey.

melerle; ayet ve hadislerin yanısıra, İmâm-ı A'zam, Seyyid Şerif Cürcânî, Molla Câmî, Nizâmî-i Gencevî, Şeyh Sa'dî, Mevlânâ, Abdülhak Hâmid; Leo Çi, Monteskiyo, Kant, Anatol France, Spenser, Robespiyer, Bergson, Lafonten, Lamartin, Puankare gibi Doğu ve Batı'nın ilim adamı, düşünür, filozof edip, şair ve mutasavvıflarından alıntılara yer verilmektedir.

Okuyuculardan çeşitli tenkitler almış olmalıdır ki,[10] bir yerde şunları yazmaktadır:

"Bana diyorlar ki: 'Senin kalbin dîne merbut (bağlı), din hiç böyle değil. Sen bunları hep uydurup söylüyorsun'. Allah rahmet eylesin; Sultan Hamid zamanında 'Mösyö Necib' derler asker bir Necib Paşa vardı. Münif Paşa merhuma çok gelir giderdi. Ben orada rastgeldikçe Münif Paşa bizi mubâhaseye (tartışmaya) tutuştururdu. Ben Necib Paşa'nın her sualine çalışıp çabalayıp cevap verdikçe Münif Paşa güler ve Necib Paşa'ya 'Nâfile Paşa! Ubeydullah Efendi ile uğraşılmaz; o bir yolunu bulur, senin sualleri-ni yıkar!' derdi. Bir gün yine mübâhase uzadı. O gün benim çenem çok kuvvetli idi. Necib Paşa bana karşı aciz kaldı. Hep birlikte yemeğe iniyorduk. Merdiven başında yakamdan tuttu. 'Hoca! Bu senin dediklerin hiç Müslümanlık değil! Sen bunları Müslümanlık diye satıyorsun. Bunlar hep senin kendi uydurduğun şeyler!' dedi. Yakamdan öyle bir tutmuştu ki, eğer Münif Paşa-zâde Celâl Bey olmasaydı merdiven den yuvarlanmıştım. Demek isterim ki, bu sözler bana ilk defa olarak söylenmiş değildir. Necib Paşa bana böyle söyledikçe ben de ona sözlerimi teyit eden (destekleyen) ayetleri, hadisleri okurdum. Onların ayet, hadis olduklarını Münif Paşa tasdik ederdi. Binâenaleyh, yazdıklarımı okuyanlardan ricâ ederim, ilişikleri yerlere mum yapıştırsınlar, nokta koysunlar. Ben sözlerimde nerelerde ilişileceğini bilirim; onların sırası gelince izah ve isbât edeceğim".[11]

"Kayseri'de Bekir Şefik Efendi'ye. Azizim! Benim dediğimden 'Tabiat Allah'tır' demek çıkmaz. Leo Çi'nin felsefesinden de o çıkmaz. Tabiat kördür. Ve Allah'ın ecell ü akdem-i sıfâtından (Allah'ın sıfatlarının en büyüklerinden) olan ilim ve irâdeden tabiat bi'l-külliye (bütünüyle) mahrumdur, tesirinde irâde ve şuur yoktur. Kezâlik, 'Allah eşyânın içindedir!' de çıkmaz. (...) İmanda en büyük hatâ ve idrâk-ı hakîkate (gerçeği kavramaya) en büyük mâni, Kur'ân'da 'Ben sizinle her yerde berâberim' diyen Allah'tan kendini ayrı görmekte ve müessiri âsârından (eser sahibini eserlerinden) başka yerde aramaktadır".[12]

Midhat Paşa'nın Yağmur Duâsı

Bu arada, hayatının çeşitli safhalarına ilişkin –kopuk kopuk da olsa– birkaç küçük anekdot da yer almaktadır, ki bunlardan Midhat Paşa'nın İzmir/Aydın valiliği sırasında çıktığı yağmur duasıyla ilgili olanı buraya alıyoruz:

"Midhat Paşa İzmir vâlisi idi. İzmir havâlisinde mezrû'ât (ekinler) yağmura pek muhtaç bir hâle geldi. Yağmur yağmıyordu. Halk bir yağmur duâsına çıkılmak için vâliye mürâcaat ettiler. Vâli kabul etti. Mürâcaatın ertesi yahut daha ertesi günü çıkılması takarrur etti (kararlaştırıldı). Vâli tarafından halka ilan olundu. Ve isteyen icâbete (katılmaya) dâvet edildi. Paşa merhum kâffe-i anâsırla (tüm unsurlarla) teb'a-i ecnebiyye (yabancı uyruklular) arasında da mahbûb olduğu (sevilip sayıldığı) için umum (herkes) tarafından dâvete icâbet olundu. Hâlâ bilmem sebebi nedir? Yalnız yahudiler bu dâvete icâbet etmediler.

"Duâ İzmir'in kıble tarafında, bayırda Katiboğlu tarlası denilen bir yerde olacaktı. Mi'âd-i muayyende (belirlenen saatta) halk orada toplanacaktı. Vakit geldi. Müslim-gayr-i müslim herkes hazır oldu. Frenkler de geldiler. Midhat Paşa da geldi. Müftü orada hazırdı. Paşa içi samur kürk

kaplı siyah bir palto giyiyordu. Paşa müftü efendiye duâ etmesini teklif etti. O vakitki müftü şimdiki müftü Rahmetullah Efendi'nin büyük pederi idi. Zarif, kibar bir adamdı. Kendine edilen teklif üzerine vâliye;

"Efendimiz! Vâliniz olmanız hasebiyle bu halkın reisi sizsiniz. Halk içinde kimin makâmı yüksekse indellah (Allah katında) da cümleden (herkesten) yüksek makam sâhibi odur. Binâenaleyh, kabul olunacak duâ olsa olsa sizin ağzınızdan çıkabilir. Dâ'înizi (duacınızı) affedin. Efendimiz buyurun!" dedi. Midhat Paşa bu teklîfe muvâfakat etti (katıldı). Tam duâya başlamak üzere vaziyet alırken müftü vâliye "Efendimiz! Yağmur duâsında en üste giyilen libâsın (giysinin) içyüzü dışına çıkarılmak de'b-i müstahsendir (güzel bir gelenektir)' dedi. Paşa da 'Hay hay!' diye paltosunu çıkardı. Ağaları tutuyordular. Paşa'nın paltosunun kürklü yüzü dışarı gelmek üzere paltoyu omuzuna koydular. Midhat Paşa ellerini avuçları yere, parmakları aşağıya doğru müteveccih (yönelik) olmak üzere duâya başladı. Yağmur duâsında âdet budur. Ke'enne (adeta) 'Yâ-rabbi! Göğün içini aç! Oradaki suyu yağmur hâlinde üzerimize dök!' duâsını libâs (elbise) ile de söylüyoruz. Paşa'nın gözlerinden yaş akıyordu. Ben Paşa'ya yakın bulunuyordum. Ne dediği pek iyi işitilmiyordu. Yalnız ben ve yakınında bulunan birkaç kişi 'Yâ-rabbi! Şu halkın önüne düşüp de senin karşına çıkacak benim yüzüm yok. Ama senin fazl u keremin (iyilik ve cömertliğin) her günahkârın me'âyibini (ayıplarını/kusurlarını) örtecek kadar çok! Ey kudret ve inâyetine (iyiliğine) nihâyet olmayan yüce tanrı! Beni bu halka karşı mahcup etme! Bu halkı re'fet (merhamet) ve inâyetin rahmetinden me'yûs etme (mahrum bırakma)!' dediğini işitebiliyorduk; çünkü, bu cümleler işitemediğimiz cümel-i sâire (diğer cümleler) arasında mütemâdiyen tekerrür ediyordu (sürekli tekrarlanıyordu). O tekerrür (tekrarlayış) bizim zabtımıza (aklımızda kalmasına) yardım etti. Ama

Eserde İşlenen Konular

İbadet ve ibadetten gaye[14] ("Hayat imandan ibarettir. İman da ibadet getirir"); dinin ne olduğu ("Din menfaattir"; "Dünyada intibâh (uyanıklık) üzere yaşamaktır"); dinin hedefi; İslâm'ın ne olduğu ("Dîn-i İslâm insanın harekât ve sekenâtında (oturup kalkmasında) tabiatın kânunlarına tevfik-i hareket (uygun hareket) ederek yaşamaktır. Yani insan yaşayışında tabiatın kendisine emrettiği şeyleri yaparsa, nehyettiği (yasakladığı) şeylerden kaçınır ve Allah'ın varlığına inanırsa bu adam Müslümandır. İşte Müslümanlık budur, başka birşey değildir"); İslâm'ın insan için dîn-i tabiî (tabii din) olup, "din-i tabiî"nin ne demek olduğu ("Tabiat kânunlarının tayin ettiği yolda hayat sürmeye din-i tabiî diyoruz"); insanın Allah'ın halifesi olduğu ve bunun gerekleri; Allah'a iman, Allah'ın varlığı, nerede olduğu, varlığının isbâtı; Allah ile konuşmak; Allah'ı zikretmek, O'nu sürekli hatırlamak/kalpte tutmak; İslâm'ın gelmesinden murat (Yahudilik ve Hristiyanlığı Müslümanlık'la birleştirmek) ve bu meyanda kıble meselesinin önemi; insanlara bir toplumun nasıl teşekkül edebileceğini gösteren dînin menfaat olduğu ve bu menfaatin ne gibi şeylere taalluk ettiği; akıl ve ilmin bağımsızlık kazanması, düşüncenin ve düşünmenin önemi; insanın içyüzüyle dışyüzü arasındaki ilişki; insanın içyüzünün asli gıdasının hammaddesinin –Allah'a iman ile tahakkuk eden– din olup, buna elbise giydirmenin, yani muntazam bir surette tertip ve tezyîn etmenin (süslemenin) ilimle olacağı; dinin teorik ve pratik yönleri; aşk ve şevk; tabiiyyün (naturalistler)-ilâhiyyün (Allah'ın varlığına inanan filozoflar), ruhaniyet-cismaniyet; maddi mezhepler, dehrîlik, materyalizm; taassup, cehalet ve kurtuluş yolu; dinde esâsın ne olduğu ("Dünyada yaşamak yolu" diye tarif ettiğimiz dinde esas ilim ve irâde ile muttasıf (vasıflanan) kudret-i mutlaka (mutlak kudret) sâhibi bir Hâlik-ı hakîmin (hikmet sahibi bir yaratıcının) varlığına inanmaktır"); söz söylemenin yolları (mecaz, kinâye; teşbîhât-temsîlât; hakikat); yaratılışın -cemâdâttan (cansızlardan) melekliğe ve daha ötesine ulaşan– sürekli ve daimi bir tekamülden ibaret olduğu;[15] tekamül ve inkılâbın aynı şey olup her ikisinin de i'tilâ (yükselme) olduğu; tabiatın Allah'ın zebân-ı nâtıkı (konuşan dili) olduğu ("Tabiat Allah'ın zebân-ı nâtıkıdır" demek 'Tabiatın sözü Allah'ın sözüdür' demektir"); İslâm'ın imanda hedefinin hak, amelde hedefinin hayır olduğu; fıtrat ve hanefiyet; ilim nazarında Hazreti Peygamber; Kur'ân'ın ne olduğu ("Vech-i kâinâta (kainatın yüzüne) kudret kalemiyle yazılmış kitâbullah'tır (Allah'ın kitabıdır)"); ilim-din ilişkisi; tabiat kanunlarının (sünnetullâh) değişemeyeceğinin Kur'ân'da bildirildiği, dolayısıyla, mucizelerin bilimsel izahının olup, irhâs ve mucize nâmına bu ilâhî kânunları yerle bir edecek şeylere inanmanın, Kur'ân ayetine inanmamak olacağı; Allah'ın peygamber göndermesinin hikmeti; Allah-insan ilişkisi; Allah'ı inkâr edenlerle iman edenler arasındaki ihtilaf noktası ("Mükevenâtı (kainatı) idâre eden kuvvet acaba zî-şuur (şuur sahibi) mu, yoksa bî-şuur (şuursuz) mu?"); Allah'ın akılla değil duyguyla bulunabileceği, isbatlanacağı; Allah ile hasbihal (kendi şiiri);[16] ruh-can ve ölüm; İslâm ve Hıristiyanlık'ta ruh; cismânî-rûhânî haşr (yeniden diriliş); hissiyat/duygunun önemi, ulûhiyet, âhiret gibi birçok hakîkatin ancak duyguyla kavranabileceği; usül-i İslâm'da esbâb-ı ilim (ilim edinme yolları) (akıl, havâss-ı selîme, haber-i sâdık); âhiret/öldükten sonra diriliş'e iman ve bu konudaki deliller; dünyadan âhirete intikâlin nasıl olacağı; âhirete imanın, inanılması mecbur diğer şeyler gibi Allah'a imanın bir parçası olduğu; âhirette selâmete çıkarmak üzere bu âlemde tutulacak yol; mevcûdâtın (varlığın) merteb eleri (nâsût, meleküt, lâhût); öldükten sonra nimet yahut azap; âhirette ancak kalb-i selîmin (temiz yürek, dünya işlerine yüreği bağlamamak) para edeceği ("Zaten ibâdâttan, a'mâl-i sâliha-

çok ağlıyordu. Âdetâ gözyaşlarının sakallarından kürkünün üstüne düştüğü farkolunuyordu. Benimgibi Paşa'ya yakın durmuş olanlar Paşa'nın ağlamasından müteheyyiç oldiik (heyecanlandık). Hepimiz ağlamaya başladık. Paşa duâyı bitirmiyordu. Duânın imtidâdı (uzaması) heyecanı ziyâdeleştiriyordu (artırıyordu)! Heyecan ağlayanları çoğaltti. 'Âh yâ-rabbi! Aman yâ-rabbi!' gibi hıçkırıklı seslerle halk arasında yalvarmalar oluyordu. O sırada hava kararmaya başlarsa ne dersiniz? Artık heyecan nihâyet dereceyi buldu. Paşa'nın hıçkırıklar içinde ağlar bir sesle kollarını kaldırarak 'Aman Allah'ım! İnâyet senden!' dediğini herkes işitti. Ağlamadık kimse kalmadı. O günkü yağmur duâsı bir duâ değil, bir vâveylâ (feryat) idi. İnanır mısınız? Tahattur ettiğim (hatırladığım) o levhayı şu saatta ağlamaktan yazamıyorum. Yazabildiklerimi ağlayarak yazıyorum. Hava kararıkça kararıyor, gök gürlemeleri yürreklere yıldırım düşeceği korkusu veriyordu. Havanın bu hâli Paşa'nın heyecanını yükseltiyor, Paşa kendini kaybetmiş bir halde kollarını kaldırarak yüzünü göğe dönerek 'Aman Allâh'ım! İnâyet senden!' diye âdetâ bağırıyordu. Paşa'nın etrâfındaki ağaları kürk düşmesin diye paltoyu ötesinden berisinden tutuyorlardı. Nihâyet yağmur sicim şeklinde muttarit (düzenli bir) sûrette yağmaya başladı. Paşa bu nefîceyi bulunca 'Yâ-rabbi! Çok şükür sana!' sözünü güç diyebildi. Ve yere oturdu. Ellerini yüzüne kapayarak hüngür hüngur ağlamaya başladı. Halk hem ağlıyor, bir taraftan Paşa'ya doğru bir akın halinde geliyorlar; elini, ayağını, eteklerini öpmeye çalışıyorlardı. Yağmur da yavaş yavaş şiddetini artırıyor, herkesi dağılmaya mecbur ediyordu. Bu sûretle o duâ hitâm (son) buldu. Herkes dağıldı. Yağmur da bütün gece ufak fâsılalarla (kesintilerle) devam etti. Ortalığı berekete garketti (boğdu). İşte bu duâ da eşref-i sâata (uğurlu bir saata) tesadüf eden da'avât-ı hayriyedendir (hayırlı dualardandır)!"[13]

---

dan (ibadetlerden ve iyi işlerden) maksat da kalb-i selîmdir"); dünyâ'nın ne maksatla geldiği; Allah'ın varlığına inanmayan kimsenin durumu; meleklere iman ("Mücerredâta kâil olan hukemânın ukûl (soyut olgulara inanan filozofların akıl), tabîiyyûnun kuvâ-yı tabîiyye (naturalistlerin tabiat kuvvetleri) dedikleri şeye lisân-ı şer'de yahut ıstılâh-ı dinde (şeriat ve din terminolojisinde) melek derler"); Allah ile kulları arasında elçilik, tabiat olayları, sürün üfürülmesi, canların alınması, iyilik ve kötülüklerin yazılması gibi işleri hep kuvâ-yı tabîiyenin (tabiat kuvvetlerinin) yaptığı ("Bu kuvvetlere ıstılâh-ı ehl-i dinde melâike derler"); insanın âlem-i kübrâ olduğu ("İnsan kuvâ-yı tabîiyenin haricinde ve kuvâ-yı tabîiyeden ayrı bir mahluk değildir. O halde insan Allah'ı da, melâikeyi de kendinde arayacak ve kendinde bulacaktır"; "Bir feylesof 'Avâlim (alemler) bir hayvandır (canlıdır) ki rûhu Allah'tır' demiş. Bizim isbât ettiğimiz şudur ki: Külliyet-i mevcûdât (varlık bütünü) cisim ve ruh gibi iki muhtelif şeye ayrılmaksızın Allah'tan başka birşey değildir"); kitaplara iman; levh-i mahfuz; Kur'ân; peygamberlere iman; peygamber gönderilmesinin lâzım olup olmadığı; peygamber gönderilmesi câiz midir, vâcib midir; hikmet; insanın iç ve dış yüzü (zahir ve bâtını) ile bunların ihtiyaçları; kendisinin "müslümanlar için ilmihal zübdesi (özü)" olarak nitelendirdiği "Muhammed, son peygamber, müslümanların peygamberi" başlıklı bir özeti.

30. tefrikadan başlayan son bölüm, Hazreti Peygamber'in hayat ve risâletine ayrılmıştır: Beşeriyetin gelişip olgunlaşmasında ve inkılâplarda etkili olan büyük adamların hangi âmil ve etkenler altında yetiştikleri; peygamberlerden ve sahâbeden bahsederken isimlerini teşrifatsız yazmasının sebepleri; Arap kavmi; "Ben Arap'tanım; Arap benden değildir" hadîsinin manası; Hz. Peygamber'in milliyetperver olup milliyetperverliğin Müslümanlığa aykırı olmadığı; Arab-ı müsta'rebe ve Arab-ı âribe; Hz. İbrahim'le Hz. İsmail ve Araplar içerisine yerleşmeleri, soyları; peygamberlerin mucizeleri ("Biz İslâmiyet'i ulüm ve fünun (ilim ve fenler) önünde müdâfaa etmeye çalışıyoruz. Binâenaleyh, ilim ve aklın kabul etmeyeceği ahvâli mucize diye biz kabul etmeyeceğiz. Mucize demek herkesin yapamayacağı birşey yapmak demektir. Yoksa muhal olan, kavânîn-i tabîiyye (tabiat kanunları) ile taban tabana zıtlaşan şeyleri yapmak değildir. Enbiyânın (peygamberlerin) halleri, hayatları benim mucize hakkındaki tarifime göre baştan başa mucizedir"); Hz. Peygamber'in doğumuna rastlayan fevkalâde olaylar; Mekke şehri; Mekke kadınlarının sahip oldukları imtiyaz ve haklar; Mekke muhîtinin medenîleşmiş, inceelmiş bir muhit olduğu; Hz. Peygamber'in babası, dedesi vs.; Ebrehe ve fil olayı; Hz. Peygamber'in doğumu; Hz. Musa ile Firavun; yahudi ve hristiyanlarla câhiliye Arapları arasındaki ilişkiler; Hz. Peygamber'in yetişme tarzı ve ortamı; dedesi Abdülmuttalib veya amcası Ebû Tâlib'in küçüklüğünde Hz. Peygamber'i alıp yağmur duasına çıkmaları; dua ile yağmur yağmayacağı; kalbinin yarılması; ticârete atılması; Busrâ'da rahip Bahîra ile görüşmesi; hristiyanların bu görüşme ile ilgili iddialarının tutarsızlığı; başarısının sırları; ficar harpleri ve hılfu'l-fudûl; Hz. Hatice ile evliliği; geçim kaygusundan kurtulması; Muhammedü'l-Emîn; Hıra dağında uzlete çekilmesi; câhiliye Araplarının durumları; peygamberlerin nerelere gönderileceği; Hz. Peygamber'in sahip olduğu özellikler ve ahlâkı; Kureyş kabîlesinden çıkmasının sebebi; yetim büyümesinin hikmet ve neticeleri; ümmîliğin ne olduğu ("En doğru düşünce âzâdî-i fikr (fikir serbestliği) ile olabilir. Bunun için de ümmî kalmak lazımdır. Eğer ben hiçbir şey telakkî etmemiş (almamış) olsaydım, elbette fikirlerim bugünkünden daha sâlim (sağlıklı) olurdu"); ilk müslümanlar: Hz. Hatîce, Zeyd ve Ebûbekir; Hacerü'l-Esved'in yerleştirilmesi olayı; Kus bin Sâ'ide'nin Ukaz panayırındaki hutbesi; ilk vahyi alışı; hallusinasyonla vahyin karıştırılması; gayb alemi; idrâkin mertebeleri; ilk buhran ve Varaka bin Nevfel; Hz. Peygamber'in her zaman beşer oluşunu vurgulaması; müverrihlerin ve siyercilerin ilk Müslüman hakkındaki tereddüt ve hatâları.

NOTLAR

1 İlk kez, 1925 Ekim'i ile 1926 Nisan'ı arasında, "Geçirdiğim günlerin hesabına ait dağınık yapraklar -Abdülhak Hâmid ve Salâh Cimcoz Beylere-" başlığıyla **Resimli Gazete**'nin 25 sayısında tefrika edilmiştir, nr. 112, 24 Teşrîni Evvel 1341–nr. 136, 10 Nisan 1342.
Ahmet Turan Alkan, **Sıradışı Bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları**, ikinci baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, 272+12, (birinci baskı: İstanbul, 1989).

2 "Kahve peykesinde uyuyan Türk büyükelçisi", **Yıllar Boyu Tarih**, cilt: III, sayı: 9, Eylül 1979, s. 23.

3 "Tanımadığımız meşhurlar", **Akşam**, nr. 9484, 15 Mart 1945, s. 5.

İstanbul'un; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İSAM, Belediye Kütüphanesi, Basın Müzesi, Sermet Çifter (Yapı Kredi) Kütüphanesi gibi çeşitli koleksiyonları toplayan ve bağış alan başlıca kütüphaneleriyle internet üzerinde araştırdığımız; Gazeteciler Cemiyeti ve Basın Lokali ile **Hürriyet** gazetesinden soruşturduğumuz bu seyahat/sefâretnâmeyle ilgili olarak bugüne dek en küçük bir ipucuna rastlayamadık.
Ve nihayet, bütün bunlardan sonra, merhum Hikmet Feridun Es'in ölüm ilanından aldığımız isimleri aradığımız sırada ulaştığımız, -araştırmalarımız esnasında, vefat ettiği ifade edilen- hanımı sayın Semiha Es Hanımefendi de, bir kısmı kendisinde bulunan kütüphanesinde böyle bir eserin varlığından haberi olmadığını söylemişlerdir.

4 "Kahve peykesinde uyuyan Türk büyükelçisi", **Yıllar Boyu Tarih**, cilt: III, sayı: 9, Eylül 1979, s. 22–25; "Tanımadığımız meşhurlar", nr. 9484, 15 Mart 1945, s. 5; nr. 9486, 17 Mart 1945, s. 5.

5 "Ubeydullah Efendi'nin Malta hatıratı", **Haftalık Mecmua**, nr. 156, 9 Temmuz 1928–nr. 171, 22 Teşrîn-i Evvel 1928 (16 sayıda).

6 "...Çok inanmış bir Müslüman olan, gördüğü kuvvetli medrese tahsili sâyesinde İslâmlığın hemen bütün dallarında derinleşmiş bulunan Ubeydullah Efendi taassubun ve yobazlığın aleyhtârı olduğu için, zaman zaman çağdaşları ve meslektaşları tarafından dinsizlikle bile suçlanmıştır. Yazmış olduğu çeşitli eserlerin en değerlilerinden biri (yazık ki gazete sahifelerinde tefrika hâlinde kalmış, kitap halinde yayınlanamamıştır) 'İslâm dininin içyüzü'dür", Kudret Sinan (Şemsettin Kutlu), "XIX. yüzyıl Amerika'sında bir Türk, Ubeydullah Efendi'nin Amerika hatıraları", **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı: 6, 1 Temmuz 1971, yıl: 7, cilt: II, sıra no: 78, s. 24; "...Bu bilgin, açık yürekli ve aydın din adamımızın son önemli yazı serisi 'İslâm dininin içyüzü'dür. İlerde, bu eserden de sadeleştirilmiş seçme örnekler vermek arzusuyla...", Kudret Sinan (Şemsettin Kutlu), "XIX. yüzyıl Amerika'sında bir Türk, Ubeydullah Efendi'nin Amerika hatıraları", **Hayat Tarih Mecmuası**, yıl: 7, cilt: II, sıra no: 82, sayı: 10, s. 81; "Bir bölük anılan ile 'İslâmiyet'in içyüzü' adlı eseri dergi sayfalarında kalmıştır", Şemsettin Kutlu, yayıma hazırladığı **Halit Ziyâ Uşaklıgil'in Kırk Yıl** adlı eserine düştüğü notlardan: s. 719, İstanbul, 1987; "Ve bugün, belki çoğumuzun bilmediği 'Malta hatıratı', 'Dağınık yapraklar', 'İslâm dininin içyüzü', 'Cuma mev'izeleri' gibi müşahhas eserleri de vardı... Bunlar, muharrirlerimizin sayfalarca yazılarına mevzu olabilirdi; çünkü, isimlerini saydığım eserler başlı başına bir ahlâk manzûmesi ihtivâ ediyordu", İzzettin Mete, "Büyük Türk mütefekkiri Ubeydullah", **Uyanış (Servet-i Fünun)**, cilt: 18–82, no: 455–2140, 26 Ağustos 1937, s. 215; "Ubeyd cumhuriyet devrinde 'İslâm'ın içyüzü'nü yazdı. Bu yazılar büyük bir vukûfun, büyük bir ilmî kudretin eseridir". Abdurrahman Âdil Eren, "Ubeydullah ve hâtıralarım", **Yarım Ay**, no: 62, 1 Eylül 1937, s. 13.
Bu yazı dizisine ulaşabilmek için, 1925-35 arası belli başlı gazete ve mecmuaları taramayı göze almış ve birçoğunu da taramış; ama herhangi bir bilgiye ulaşamamıştık. Tâ ki, Haziran ayı sonlarında, **Resimli Gazete**'nin "fevkalâde mündericât ve nefis resimlerle" çıkan 259. nüshasında "İslâm dininin içyüzü silsile-i makalâtının kırkaltıncısı"nın yayımlandığını bildiren **Hâkimiyet-i Milliye**'nin 2554 numara ve 19 Ağustos 1928 tarihli nüshasını (s. 4) görene kadar. Böylece, yazı dizisine ulaşmış olduk. [Dizinin fotokopisini lutfeden sayın Tânk Özçelik'e müteşekkirim].
Bu yazı dizisinin önemli kısımlarını; Ubeydullah Efendi'nın dinî konulardaki fikirlerini derli toplu bir şekilde içerdiği ve fikrî yapısını yansıttığı için, "hayat ve ve eserleriyle ilgili olarak, malzemesi hazır olup yazmaya başlayacağımız kitab"a almayı planlamakla birlikte, konunun ilgililerini o zamana kadar bu bilgiden mahrum bırakmamak için arzetmeyi uygun bulduk.

7 **Resimli Gazete**, nr. 212, 24 Eylül 1927, s. 2.

8 **Resimli Gazete**, nr. 213, tefrika no: 1, 1 Teşrîn-i Evvel 1927, s. 5.

9 **Resimli Gazete**, nr. 213, tefrika no: 1, 1 Teşrîn-i Evvel 1927, s. 5.

10 Biz de buradaki fikirlerinden pek çoğuna katılmamakla beraber, burada yazı dizisinin yalnızca tanıtımını yaptığımızdan ayrıntılarına girmiyoruz.

11 nr. 216, tefrika no: 4, 22 Teşrîn-i evvel 1927, s. 4-5.

12 234, tefrika no: 22, 25 Şubat 1928, s. 4.

13 nr. 254, tefrika no: 41, 14 Temmuz 1928, s. 3.

14 "Meselâ insan bir bahar günü ale's-sabah (sabahleyin) güneş doğarken yüksek bir yere çıkıp da her zerre-i âlemde (alemin her zerresinde) fışkırmakta olan hayâta bakınca kudret-i mutlakanın (mutlak kudretin) mevcûdâttaki (varlıklardaki) feyezânını (taşkın feyzini) görerek azamet-i ilâhiyye (Allah'ın büyüklüğü) önünde bilâ-ihtiyâr (iradesiz) eğilirse fiilen 'Ey koca Allah! Senin büyüklüğün önünde ben küçülürüm!' demiş olur. İşte rukû'a varıp da Sübhâne rabbiye'l-azîm! demek bu demektir. Ma'rifetullahta bir insan hangi yüksekliğe çıksa Allah'ı daha yüksekte bulunca irâdesi elden giderek yerlere kapanırsa şu vaz'iyle (hareketiyle) 'Ey yüce tanrı! Senin yüksekliğine karşı ben nasıl alçalmayayım?!' demiş olur. Ya secdeye kapanıp Sübhâne rabbiye'l-a'lâ demek bundan başka bir mana mı ifâde eder? İşte hakîki namaz böyle kılınır. Şimdiye kadar ibâdete dâir söylediğimiz sözler yalnız namazlara âit oldu. Halbuki ibâdet Allah'a kulluk demek olduğuna göre yalnız namaza mahsus ve münhasır olamayıp kâffe-i evâmir-i ilâhiyyeyi (tüm ilahi emirleri) yerine getirmek ve bütün nevâhîsinden (yasaklarından) ictinâb etmek (kaçınmak) Allah'a ibâdettir. Allah'a ibâdetin en büyüğü, en doğrusu ve en yükseği insanın ef'âl ve harekâtında (fiil ve davranışlarında) kendi kendisine ve halka karşı bütün işinde gücünde doğru olması, doğruluğu iltizâm (tercih) etmesidir. Yoksa yatıp kalkmak, yerlerde e yuvarlanmak ibâdet olsaydı Hazreti Mevlânâ'nın dediği kulluğun aksâ-yı derecâtına (son haddine), un gibi, pirinç gibi bütün işi gücü yerlerde yuvarlanmak olan zahire çuvalları vâsıl olmuş (ulaşmış) olurdu. Bak bunun için Hayy sahibi Şeyh Nizâmî ne diyor:

İbâdet alnı yere koymak değildir.
Ortaya doğruluk getir; zîrâ iki, İblis
Çok sücûdeler etti ammâ fâide vermedi".

Resimli Gazete, nr. 221, tefrika no: 9, 26 Teşrîni Sânî 1927, s. 4.

15 Bunu, Mevlânâ'dan naklettiği şu sözlerle anlatmaktadır: "Cemâdlıktan (cansızlıktan) öldüm; yani, merâtib-i hilkatte (yaratılış aşamalarında) evvelâ taş-toprak idim. Ondan öldüm, Neşv û nemâ (büyüyüp gelişme) ile muttasıf nebât (bitki) oldum, Bundan da öldüm. İnsan olarak meydana çıktım. Şu halde ölümle mahv (yok) u kem-nâm (adı sanı belirsiz) olmaktan korkacak ne var? Bir hamle daha ederek kanatlı melâike sûretiyle zuhûr ederim. Melâike olmaktan da uçarak tecerrüt ederim (soyutlanırım). Hani o vehme sığmayan şey yokmu, işte o olurum. Âkıbet adem (yok) oldum da baktım ki, adem de bize na, biz de O'na [Allah] gidiyoruz", nr. 224, tefrika no: 12, 17 Kânûn-i Evvel 1927, s. 6.
"Bizler, yani mevcûdât (varlıklar) dediğimiz mahlûkât (yaratılmışlar) yahut mahlûkât dediğimiz mevcûdât bir nâmütenâhî (sonsuzluk) içinde seyr û devirdeyiz (seyahat ve dolaşmadayız). Bir âlemden diğer bir âleme intikal edip duruyoruz. Ancak bu seyr bir seyr-i müte'âlîdir (yükselici bir seyahattir). Aşağıdan yukarıyadır, Cemâddan nebâta (cansızdan bitkiye), nebâttan hayvana, hayvandan insana, insandan meleğe, melekten O'na. Dikkat: Her şeyin aslı! Burada erbâb-ı irfân (irfan sahipleri), "Biz biz idik. Sonra biz bizden ayrıldık. Dönüştük yola, tâ gide gide biz bize vâsıl olduk (ulaştık). Şimdi de evvelce olduğumuz gibi biz yine biziz". İşte bunların seyr û devr hakkındaki sözleri budur. 'Bu erbâb-ı irfân dediğin kimler dir?' mi dediniz? Söyleyeyim: Bunlar o ehl-i tahkîktir (işin hakikatine erenlerdir) ki, temsîr etmekte olduğumuz seyr û devri ilmen öğrenmiş değiller hissen duymuşlardır. Bu duygularını da yine, 'Âşık benim, ma'şûk ben,/İki can-ı bir beden,/Ha onu gör ha beni,/Ben o is em o da ben'. Bu erbâb-ı irfânın mertebeleri ilme'l-yakîni geçmiş, hakka'l-yakîne vâsıl olmuştur. Bunları, bu yüksek duygu sahiplerini vâsıl oldukları makâma îsâl eden (erdiren) aşktır. O aşk ile ma'şûku ararken kendilerini bulmuşlar ve Men-arafe nefsehû fe-kad-arafe rabbehû [nefsini bilen rabbini bilir] hakîkatini hakka'l-yakîn idrâk etmişlerdir. "Bil kendini sen rabbini bilmekse murâdın/Kim nefsini ârifse odur ârifi-billâh", nr. 227, tefrika no: 16, 14 Kânûn-i Sânî 1928, s. 5.

16 Allah ile hasbihâl
Başımı kaldırıp etrafa semâvâta nazar.
Düşerim hayrete ben sun'una hayrân olurum,
Düşünür hem aranır her yeri, ammâ
bulamam,
Sonra gönlümde bulur ben seni handân
olurum.
Bilirim cümle mecâliste celîsim sensin
Ne zaman tek başıma kalsam enîsim sensin.
Ben kimim anladım, nefs-i nefîsim sensin
Âh nasıl sevmeyeyim, ben sana kurbân
olurum.

nr. 227, tefrika no: 15, 7 Kânûn-i Sânî 1928, s. 5.

TURGUT KUT

Gül Kıskançlık Dikeni mi? Yoksa Aşkın Çiçeği mi?

- Gerçek gülün kökeni neresidir?

Bu çiçek yerküre sahnesine yakın bir zamanda, topu topu kırk milyon yıl önce çıkmıştır. Batı Avrupa'da yaygın olan yabani gül çeşidi, latince'de *rosa canina* olarak anılan bitkidir; bu adı da çivi iriliğindeki dikenleri nedeniyle almış olmalıdır. Bereketli insanlar tarafından bir miktar yetiştirilmiş olabilir, ama hiçbir zaman gerçek anlamda kültüre alınmamıştır.

O zaman güller nereden geliyor?

- Başka çeşit yabangüllerinden. Bunlardan *rosa gallica* diye anılanı, Rhin'den Kafkaslar'a, İran'a kadar uzanan bölgede yetiştiriliyordu. Çok eskiden Mezopotamya'yla Filistin arasında da ekiliyordu. *Rosa phoenica*, yani Fenike gülü diye bilinen ikinci çeşit de gene Yakındoğu'da yetiştiriliyordu. *Rosa moschata* adı verilen, ağır misk kokulu gül için de aynı şeyi söyleyebiliriz; bu gülün anavatanı ya sakınuşkusuz Kuzey Afrika'ydı.

Yabangülleri ne zaman kültüre alındı?

En eski gül tasvirine, Girit'te bulunan Knossos Sarayı'ndaki 3900 yıllık duvar resminde rastlanır; ama bunun kültüre alınmış bir gül mü, yoksa bir yabangülü mü olduğunu söylemek çok güçtür. Romalılar Mısır'a vardığında Yunanlılar, Kahire'nin 150 kilometre güneybatısında yer alan nemli bir çöküntü alanı olan Fayum'da gül yetiştirmeye başlamışlardı bile. Ölülerin gülden taçlarla gösterildiği pek çok resim de bulunmuştur. Hepsinden önemlisi de Havara'da İ.S. 170 yılına ait eski Mısır mumyalarının yanında günümüze hemen hiç bozulmadan gelmiş, kurutulmuş güllere rastlanmış olmasıdır. Taçyapraklar sanki bir kaç damla suyla tekrar dirilecek gibidir. Bunların hangi çeşitten olduğu kolayca anlaşıldı tabii: "Kutsal gül" ya da "Azize Jean gülü" diye bilinen güllerdendiler. Bugün Etiyopya'daki manastırlarda hâlâ yetişen bu çiçek, *gallica*'yla *phoenica*'dan doğma bir melezdir; dolayısıyla üretilen Şam gülünün (Türkiye'de Isparta gülü ya da misk gülü, pembe yağ gülü, sakız gülü) eski bir çeşididir.

- Niye adında "Şam" var?

- Çünkü Haçlılar bu gülü orada buldular. *Gallica*'yla misk gülü, başka çeşit bir Şam gülü vermiştir: Yediveren. Aslında isim biraz abartılıdır: Botanikçiler zaten bunları *bifera* olarak sınıflandırmışlardır, yani yılda iki kez çiçek verirler. Bu gül Sicilya'ya ve İtalya'nın güneyine geldiğinde ilkbaharda çiçek açıyordu. Ağustos ayı sıcaklarıysa, üzerinde tıpkı kış soğuğu gibi bir etki yapıyor ve büyümesinin bir anda durmasına neden oluyordu. Ardından ilk sonbahar yağmurları, bitkinin tekrar uyanıp ilkbaharda gibi çiçek açmasına yetiyordu.

- Geriye Fenike gülüyle misk gülünün birleşmesi kaldı.

- Çok göze çarpan bir çeşit üretildiği söylenemez. Aslında bu iki gül birbirine çok yakındı. Buna karşılık, *gallica*'yla Şam yedivereninin melezleştirilmesinden *rosa officinalis* ya da "eczacı gülü" doğdu; ortaçağda büyük gelecek vaat eden bir çiçekti bu.

Bayramların ve Aşkın Çiçeği

- Ama ortaçağdan önce Roma var.

- Evet. Roma gemiler dolusu gül getirtiyordu. Romalıların Mısır'dan ithal ettikleri en önemli ürünlerden biriydi gül.

- Kesilmiş çiçek getirtiyorlardı demek! Peki bunlar yolculuğa nasıl dayanıyorlardı?

- Nil'den Fayum'a kadar nakliye ve yükleme bir ya da iki gün sürüyordu, ardından da altı günlük deniz yolculuğu var-

dı. Ama Romalılar Sirenaika (şimdiki Libya) ve Kartaca'dan da getirtiyorlardı, hatta Yunanlıların, kültürünü Sicilya'ya kadar yaydıkları güllerden de alıyorlardı. Mısır'dansa mevsimsiz gül istiyorlardı. Bunlar ötekiler gibi haziranda değil, marttan itibaren çiçek açıyorlardı. Gemilerdeki sıcaklık aşağı yukarı deniz sıcaklığıyla eşitti, yani 14 derece kadardı. Bu koşullarda goncayken kesilmiş çiçekler bir hafta rahat rahat dayanabiliyorlardı. Üstelik bunlar bayramlarda kullanılıyorlardı; yani tek bir gün. Bugün bazı çiçekçilerin sattığı, daha 24 saatte, hatta bazen hiç açılmadan solan buzdolabı çiçeklerinden daha iyiydiler kuşkusuz.

- Gülü bu kadar sevdiklerine göre, Romalılar kendilerine daha yakın yerlerde gül yetiştirmeyi düşünmediler mi?

- Düşündüler tabii. İkinci aşamada. Üç büyük merkez ortaya çıktı: Salerna yakınlarındaki Paestum; Napoli yakınlarındaki Leporia, Roma civarında da Praeneste. Bahçıvanlar ünlü *rosa alba*'yı, yani beyaz gülü orada elde ettiler; beyaz gül, bir Şam gülüyle, Batı'da eskiden beri bildiğimiz *rosa canina*'nın, yani yabangülünün melezleştirilmesiyle elde edildi; hatırlarsanız, sokak çocukları sonbaharda yabani gülün kırmızı meyvelerinden (kuşburnu) kaşıntı tozu yaparlardı. Romalılar gerçek anlamda gül yetiştiriciliğini başlattılar ve geliştirdiler.

- Gülden ilaç, kozmetik, gulyağı elde etmek için de yararlanıldı. Hatta mutfakta bile kullanılıyordu. Ama Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından itibaren gülün şeytana özgü bir çiçek olarak kabul edildiği doğru; çünkü ahlaksızlığın, şenliklerin, erotizmin çiçeğiydi o. Ortaçağın başında, Hıristiyan Batı'da gül yetiştiriciliği gerilediyse de, bu durum çok uzun sürmedi.

- Haklı olan hep güllerdir!

- Hayır. Kilise çiçeğe sahip çıkmaya, pek çok pagan bayramı için başarıyla yaptığı gibi, gülün de anlamını saptırmaya çalıştı. 4. yüzyılda Meryem kültü başladı. Böylece gül de ansızın saflığın simgesi haline gelivererek Bakire Meryem'e bağlandı; çiçek, artık manastırlarda bile yetiştiriliyordu.

Bir Gül İçin Küçük Bir Sefer

- Gülün aşkın simgesi olarak yeniden doğmasını sağlayan ne oldu?

- Doğu'da yeni güllerin keşfedilmesine neden olan Haçlı Seferleri (aslında ilk seferler), bir de değişen toplum: Saraylıların arasında aşkların filizlenmesi. Söylendiğine göre Kastilyalı Blanche'a ve Kıbrıs kraliçesine âşık olan parlak bir kahraman, bu konuda büyük bir rol oynamıştır. "Şiirci" lakabını taşıyan bu IV. Thibaud, Champagne kontudur. Saray şiirinin en önemli örneklerinden sayılan şansonları, genç adamın sayısız aşklarının tanığıdır. 1234'te amcalarından biri ölünce kendisini Navarre kralı olarak buluvermiştir. Bu durum başına vurmuş olabilir mi acaba? Neyse; sonuçta tek başına bir haçlı seferine çıkmaya karar verir. 1239'da yola koyulur ve ertesi yıl kutsal yerlere ulaşamadan geri döner. Ancak bu seferden, cazibesine kapıldığı bir çiçekle dönmüştür: *gallica officinalis*. Bu gül kısa süre içinde 'Provins gülü' adını alır, Çünkü Thibaud döner dönmez bu kentte çiçek yetiştirtmeye başlamıştır. Gül büyük bir hızla, Provins'in başlıca ürünleri arasına girer. Onu Roma'da olduğu gibi keserek: bütün halde değil, ilacını ya da reçelini yaparak, taç yapraklarını kurutarak, vb. şekillerde satarlar. Champagne bölgesinde kurulan ve ortaçağda büyük önem taşıyan panayırlar, kuzey kentleriyle Akdeniz ticareti arasında bir bağ oluşturuyordu. Provins de böylece stratejik açıdan önemli bir konuma kavuşmuş oldu. Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya gülcülük bu bölgeden yayıldı. Çiçeğe "Fransa Galya'sına ait" anlamına gelen, bugün hâlâ kullanılan "gallique" adının verilmesi de o döneme rastlar; ne var ki "gallique" sık sık, yabani annesi *rosa gallica* ile karıştırılır.

Kıskançlık Dikenleri

- "Süs" güllerine yönelik hayranlık tekrar ne zaman uyandı?

- Ortaçağda! Meryem Ana kültünün saf gülleri uzun zaman göz boyayamadı. Biraz fazla güzel olan bu çiçek kısa sürede Bakire Meryem'den uzaklaşarak yeniden aşk, hatta erotizm simgesine dönüştü. *Roman de la Rose* adlı kitap bunun kanıtıdır; hatta ikinci cildini liselilere okutmazlar... Modern zamanlara gelince; ilk büyük koleksiyonun kaynağı, Napolyon'un kıskançlığıdır.

- Nasıl yani?

- Kendisi cephedeyken başkalarıyla görüşmesin diye Josephine'i Paris dışında bir yere yerleştirmişti; kısacası ona Malmaison'u satın almıştı. Martinikli tarımcıların kızı olan Josephine çiçeklere alışıktı ve parkını neredeyse bir botanik behçesine dönüştürmüştü. Olabilecek bütün bitkilerden, özellikle de güllerden örnekler getirtti. 1810'da saltanatını yitirip Malmaison'u terk etmek zorunda kaldığında dünyanın en büyük gül koleksiyonunu oluşturmuştu. İngiliz gülleri bile vardı içinde: Kıtasal ambargo, güller karşısında işlememişti! Londralı ünlü fideciler Josephine'in istediği bütün gülleri, gizlice Fransız kıyılarında demirleyen gemilerle yollamışlardı. Ne yazık ki yıllar boyunca kaderine terk edilen bu hazinenin ancak bir bölümü, 19. yüzyılda kurtarıldı; hazineyi, Redouté adlı bir müze ressamının çizimlerinden tanıyoruz.

Kaynak: *Bitkilerin en güzel tarihi*, Jean-Marie Pelt, Marcel Mazoyer, Théodore Monod, Jacques Girardon, Istanbul, İş Bankası Kültür Yayınları 2001.

Gündemdeki

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

Devleti Ebed Müddet Ne Kadar Ebedidir?

Birkaç yüz uzman ve araştırmacının katıldığı toplantıları büyük çaplı sayarken, 52 ülkeden 2000'kişinin katıldığı, atölyede binden fazla bildirinin sunulduğu bir toplantıyı dev olarak nitelemekte herhalde sakınca yoktur. Ortadoğu Araştırmaları İçin Birinci Dünya Kongresi'nden bahsediyorum. İngilizce kısaltılmışı WOCMES. 8-13 Eylül 2002 tarihleri arasında Almanya'da Mainz Üniversitesi'nde düzenlendi. Bu kadar geniş çaplı sunuş çerçevesinde bölgeyle ilgili temas edilmemiş konu kalmadığını söylemek yanlış olmaz. Ben çağırıldığımda tarih alanında hangi bildiriyi sunacağım sorulmuş olduğu için böyle kapsamlı bir organizasyonla karşılaşacağına tabii ki akıl edememiştim.

Mainz'e varmadan önce çözemediğim soru bizim bölgemizle ilgili böyle bir toplantının neden TÜRK TARİH KURUMU'nun 9-13 Eylül için ilan ettiği 14. Kongresi ile aynı günlere isabet ettiğiydi. Tarih Kurumumuz programını iki yıl önce saptamış ve ilgililere bildirmişti. Mainz olayı ise ondan bir sene sonra birdenbire ortaya çıktı. Öğrendiğime göre bir Ortadoğu Kongresi planı uzun zamandır varmış ama tarihi birdenbire öne alınmış. Girişime tamamen bilimsel açıdan yaklaşanlar organizasyonun daha çok siyasî bir nitelik taşıdığını topLantı yerine varınca, daha doğrusu programı ellerine alınca fark ettiler. Bilimsel yaklaşımla bildirilerini sunacaklardı ama çerçeve olarak, 21. yüzyıla özgü bir tarih bakışının oluşturulmaya çalışıldığını, bunun küreselleşmeye bağlandığını ve küreselleşmede de dinler arası diyalogla barışın belirleyiciliğinin ön plana sürüldüğüne tanık oldular.

Tarih seçiminin, 11 Eylül 2001'de New York'a yapılan saldırının yıldönümünü anmak amaçlı olduğu, Almanya Cumhurbaşkanı J. Rau'nun açış konuşmasındaki sözlerinden ortaya çıktı:

"Korkunç 11 Eylül saldırılarından sonra uygarlıklar arasında diyalog yepyeni bir anlam kazandı. Çeşitli kültürler arasındaki temasların çağdaş toplumların temel ögesi olduğu bütün dünyaca kabul edildi. Olumsuz gelişmeleri önlemek istiyorsak sorumluluk mevkilerindekileri etkili şekilde biçimlendirmenin, küreselleşmenin bir yönü olduğunu bilmeliyiz. Yani kültürel egemenlik gibi kültürel ve siyasal marjinalleştirmede de ihtiyacımız olan, kültürler ve toplumların bölümleri arasında karşılıklı saygı, hoşgörü, sorumluluk ve iyi komşuluğa dayalı tarafsız açık bir diyalogdur. Etnik bağları, dil, köken ve bireyin kendi kimliğinin karmaşıklığının gittikçe artan bilinci, daha büyük bir çeşitliliğin kural ve değerleri için ortak bir yapılanmayı gerektiren bir fırsattır. Ortadoğu çeşitli kültür ve dinlerin, insanlığın ilk günlerinden beri kesiştiği bölgeler arasında en önde gelen örnektir. Başka herhangi bir bölge böylesine canlı olarak kültürel çeşitliliğin önemini ve kültürel alışverişin ne kadar yararlı olduğunu gösteremez..."

Ortadoğu'dan Katkı

Ortadoğu'nun temsilcisi olarak açılış konuşması yapan Ürdün Prensi Hasan Bin Tallal konuşmasına "teketimi zor giyiyorum, zira dunya 11 Eylül'den sonra çok sıcak oldu" diye başladı ve devam etti:

"Barış kültürü gerekli. Eğer bu konuda uluslararası fikir birliğine varılmazsa girişimler bir ütopya olarak kalır. Bir uzlaşma köprüsü lazım. Globalizasyona inanıyorum. Halklar yada dinler gözü kapalı değerlendirilmemelidir. Ve de hiçbir ülke teröre karşı bir uluslararası dayanışmanın paryası durumuna düşürülmemelidir. Hakkaniyet egemen kılınmalıdır. 11 Eylül'ün İslâm adına ve Müslümanlarca yapıldığı iddiasını ileri sürmek ayıptır."

Ayrıca Ortadoğu'nun savaşlarla içine düşürüldüğü durumun günde bir dolar gelirle yaşayan insanlar yarattığını ve bunun teröre zemin hazırladığını belirtip, bir yerel gazeteye verdiği demeçte Kongreden bahsederken "Bütün Ortadoğu'yu kapsayacak bir Marshall Planı ihtiyacının belirdiğini" söyledi. Irak'a yöneltilecek bir savaşın bölgenin dengelerini altüst edip Balkanlaşmaya sebep olacağını vurgulamaktan da geri kalmadı.

Böylece tarihe yeni bir "Milat=doğum günü ya da başlangıç" getirme gayreti kurumsallaştırılmaya çalışıldı. İsterseniz, "Uygarlıklar çatışması anlayışı tarihin sonu tezine bağlanarak tarih için peşinen hazırlanan kabrin taşına kitabenin yazılmasına girişildi" de diyebilirsiniz. Ne kadar gerçekçi bir girişim?.. Aklıma ister istemez, Osmanlı'nın yüzyıllar boyu yinelenmiş "Devleti ebed müddet" tekerlemesi geliyor. Tarih yazımında bu kalıbın kullanıl-

masının oluşumları etkilemediğini yine tarihçiler kaydettiklerine göre "Amerika (ABD) devleti ebed müddeti" tanımlamasının da "ebedi" sayılamayacağı inkâr edemezler. Tabii bunun o zamana kadar, toplumlar üzerindeki psikolojik etkisinden yararlanmayı sağladığını da bizler inkâr edemeyiz. Osmanlı örneğinde olduğu gibi.

Velahtlıktan uzaklaştırılmadan önce Türk-Arap ilişkilerine ait tarihlerin düşmanlıktan uzak ve objektif şekilde yazılması için bir girişimi başlatacak kadar bilime saygılı olduğu için (unutmamalı ki büyükbabası Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne Hicaz'da başkaldıran liderdi) tezleri bizim açımızdan da önem taşıyordu. Her ne kadar bini aşkın bildiri sunanlar arasında 95 Türk bilim adamı da bulunuyor idiyse de Türkiye'yi Ortadoğu'nun dışında tutan bir anlayışın kongreye egemen olduğunu söyleyebiliriz. İlginç bir şekilde İslamcı terörisrlik ile Filistin sorunu ön planda tutulmaya çalışıldı. Bir yandan Hıristiyan Arap ünlü bilim adamı Edward Said'e WOCMES ödülü verilirken aynı zamanda İsrailli barış aktivisti Uri Avnery de davet edilmişti. Şaron hükümetinin baskısı sonucu, Nobel Barış Ödülü adayı bu kişi gelip konuşamadı. Savcılık onu Filistin konusundaki açıklamaları sebebiyle casusluk ve ihanetle suçlamıştı.

Siyasetin Dışında Yapılanlar

11 Eylül'ü anmak için kilisede Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerin katıldığı bir tören düzenlendiği gibi 15 çeşitli sergi, Ortadoğu ile ilgili kitaplar sergisi, 50 filmden oluşan bir film festivali, 1949'dan günümüze Arap dünyası fotoğraf sergisi gibi etkinlikler de eksik olmadı. Bunlar arasında İstanbul'daki Feriköy Protestan Mezarlığı, Türkiye'de zirai sektörde kadın işçilerin sağlık sorunları, Şam'da Trablusşam'da Osmanlı mimarisinin etkisi konularını işleyenler vardı.

Büyük çoğunluk siyasetin böyle öne çıkarılacağından haberli olmadığı için, hayret ya da itiraz edenler eksik olmadı. Ancak dört-beş güne dağılmış ve birçok farklı yerde yapılan toplantılarda yükselen bireysel tepkilerin bir toplu yankı niteliğini kazanması mümkün değildi. Bireysel olarak özellikle Filistinlilerin yakınmalarına tanık oldum. Yahudiler polemikten kaçındılar, yukarıda belirttiğimiz gibi "11 Eylül'ün Ortadoğu'ya etkisi" konusundaki özel oturumda konuşması beklenen İsrailli Uri Avnery'nin gelmemesi konunun bir açıkoturumda tartışılmasına izin vermedi.

Toplantı saatlerinin çakışması yüzünden Ortadoğu'da basın konusunda düzenlenen toplantılara hiç uğrayamadım. Üstelik bu toplantı üniversitenin tamamen dışında, ayrı bir binada yapılıyordu. Buna karşılık Fransız IRMC kurumunun düzenlediği Magreb-Osmanlı-Fransa çerçevesinde devletin değişimi konulu seminerdeki bildiriler, bizim tarihiinizi de gündeme getirdi. Asıl ilginç bulduğum, İtalyanlarla Libyalıların 1911-1942 dönemini, kavga etmeden dostça tartışmaları oldu.

Libya Tarih Araştırma Kurumu'nun Başkanı Taher Jerrary konuşmasında bir Arap atasözünü anımsattı: "Dostluklar, düşmanlıklardan sonra belirir." Ve şimdi diyalog zamanı olduğunu ekledi, tarihin "sömürgesizleştirilmesi gereği"nden bahsetti. İtalyanlar da faşist yönetim zamanında yapılan aşırılıkları liste halinde sundular ve "Kolonyalist Tarihçilik" ortadan kalkıyor" yanıtını verdiler. En önemlisi, şimdiye kadar 1911-12 savaşının hep bir İtalyan-Türk (Osmanlı) savaşı olarak sunulmasıyla, esir alınan Libyalılara karşı bir kötü niyet beslenmediği kabul ettirilmek isteniyordu. Artık bir İtalya-Libya çatışmasının varlığını kabul ediyorlar. Bu yaklaşım, Türklerin Kuzey Afrika'daki rollerinin değerlendirilmesini de etkileyeceği için önem taşımaktadır.

Önemli bir yenilik de İtalyanların "Bir defa ayak basılan yerin artık ebediyen o fatihin malı sayıldığı inancına terk ettiklerinden" bahsetmeleriydi. Bir zamanlar onlar Roma İmparatorluğu'nu canlandırmayı, Yunanlılar Bizans'ı kurmayı hayal ediyorlardı. Bizde de hâlâ Osmanlı yaşıyor diyenler yok mu?.. Hatta 1990'ların başında Erbakan başbakan olduğunda "Osmanlı Commonwealth"ini canlandırmaktan bahseden bir İslâmcı yazar bile görülmüştü. Hepimizin bu yaklaşımdan alacağı dersler var sanırım. Bir ara Çukurova'da bulundukları için Ermenilerin oraya da sahip çıkmaları da bu çerçevede değerlendirilmeli.

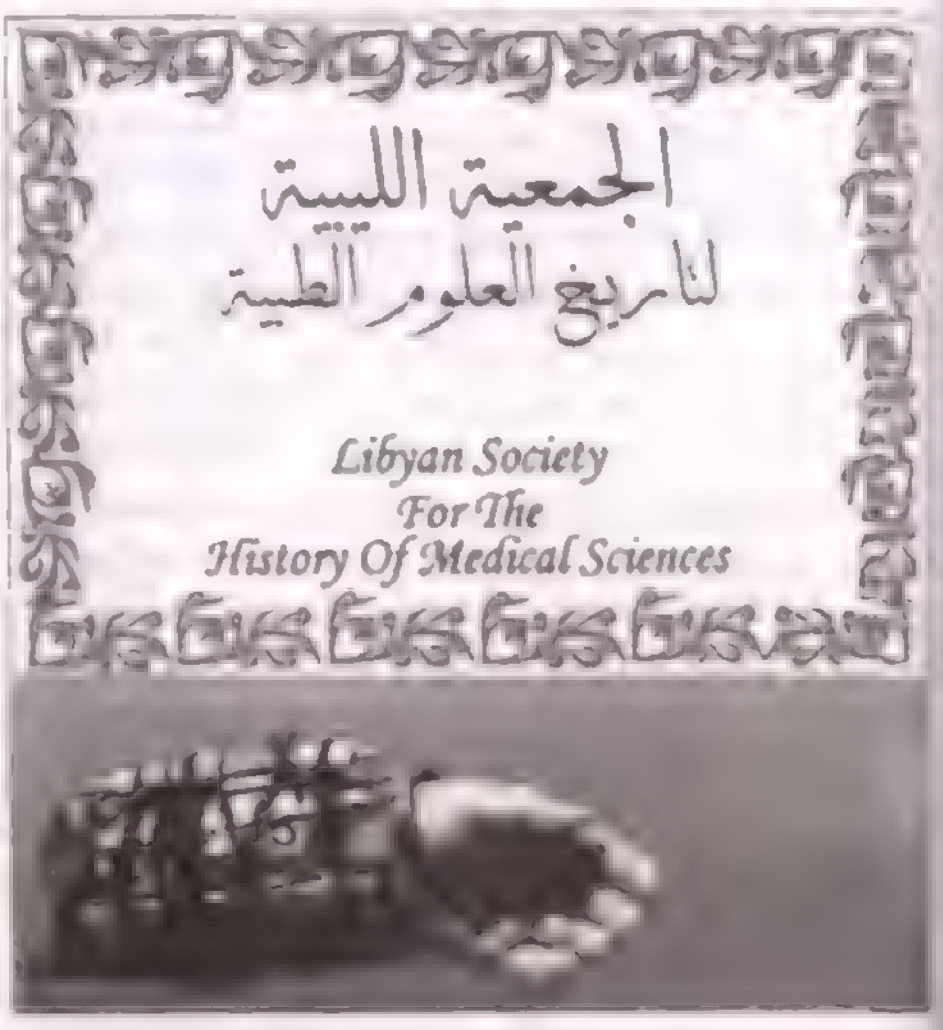

Libya'da bir "Tıbbi Bilimler Tarihi Cemiyeti" kurulduğunu öğrendik. Başına Türkiye eğitimli doktor/tarihçi Abdulkerim Abuşvereb'in getirildiği kurumun çalışmalarına bizim araştırmacıların da katkılarda bulunabileceklerine inanıyoruz. Resimde geleneksel kırık kol tedavisine ait bir örnek var.

KİTAP DAĞARCIĞI

Kafkasya ve Orta Asya

ORHAN KOLOĞLU

Kardaş Kömeği (Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriyesi

BETÜL ASLAN

Ankara 2000, Atatürk Kültür Merk. Yay., s.395, ISBN 975-16-1312-4

Çarlık egemenliği altına girdikten sonra Azerbaycan'ın 20. yüzyıl başındaki değişmelerden (1905 ihtilali, Sovyet Devrimi) etkilenişi ve bu arada toplumdaki İslâmî niteliğin biçimlenişi inceleniyor. Bakû Müslüman Cemiyeti Hayriyesi'nin yapılanması ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında millî/İslâmî dayanışmaya katkısı iki ayrı bölümde ele alınıyor. Birinde Anadolu Türklerine, diğerinde Rus işgali altında kalan bölgelere yardımları inceleniyor. Azeri ve Rus kaynaklarından yararlanılmış olması önem kazandırıyor.

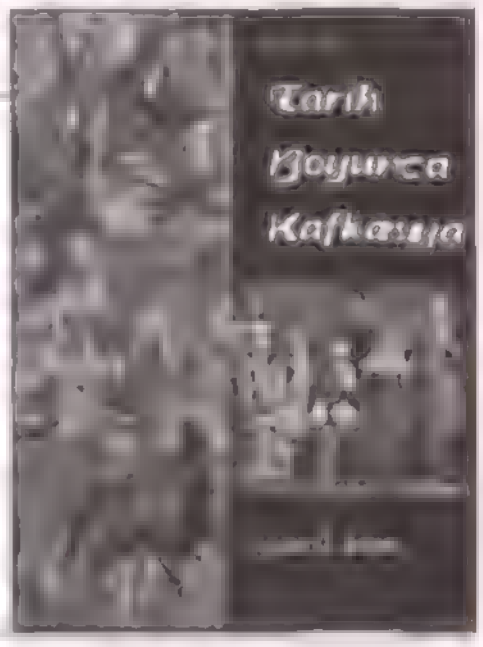

Tarih Boyunca Kafkasya

AYDIN O. ERKAN

İstanbul 1999, Çivi Yazılan s.211, ISBN-975-8086-48-0

Kendisi de Kafkas kökenli olan yazarın bir tarihi incelemeden çok bibliyografik derleme niteliği taşıyan eseri üç bölümde ayrılmış: Milattan önceden 18. yüzyıla kadar -19. yüzyıl - 20. yüzyıl. Her bölümde o çağa ait önemli bir olay belirtilirken daha çok o olayı işlemiş olan eski ve yeni yayınların içerikleri üzerinde bilgiler veriliyor. Dolayısıyla daha çok araştırma yapacaklara başvuru kaynaklarını içerikleriyle yansıttığı için önem taşıyor. Kitapta bazı bölümlerin İngilizce notları da bulunuyor.

Altay Türklerinde Ölüm

YEAN PAUL ROUX

Çev.: Aykut Kazancıoğlu

İstanbul 1999, Kabalcı Yay., s.352, ISBN 975-8240-17-X

Dinler tarihi alanında ünlü bir bilim adamı olan Fransız yazarın "Eski ve Orta Çağlarda Altay Halklarında Ölüm" başlıklı eseri bu isimle sunuluyor. Yazar Türkleri Fransızlara tanıtmak için yazdığı eserin Turkiye'de ilgi görmesinden duyduğu mutluluğu saklamıyor. Böylece önsözde gösterdiği alçak gönüllülüğe karşılık eserinin önemli bir boşluğu doldurduğu yadsınamaz. Ölüm - Ruh ve Ölüm - Cenaze Törenleri başlıklarını taşıyan bölümlerinde, İslâm öncesi temellere inerek ölümün nasıl algılandığını yansıtıyor.

Türklerin ve Moğolların Eski Dini

JEAN PAUL ROUX

Çev.: Aykut Kazancıoğlu

İstanbul 2002, Kabalcı Yay., s.269, ISBN 975-8240-70-6

Önsözde sayılarının 2000'e vardığını kaydettiği konuyla ilgili başvuru kaynaklarından bine yakınını kullanarak meydana getirdiği eserde (kırkbunlar arasında 48 tanesi de kendi kitap ve makalelerinden oluşuyor) konuyla ilgili olan Türkçe 500'e yakın yayının da listesi yer alıyor. Şu şekilde bölümlere ayrılmış bulunuyor: Türklerin ve Moğolların Dinsel Tarihi - Şamanizm ve Görünmezin Yönlendirilmesi - Evren ve Kozmobiyoloji - Hayatın Kaynakları - Evrende İnsan - Son Günlerde Sonsuzluğa Doğru.

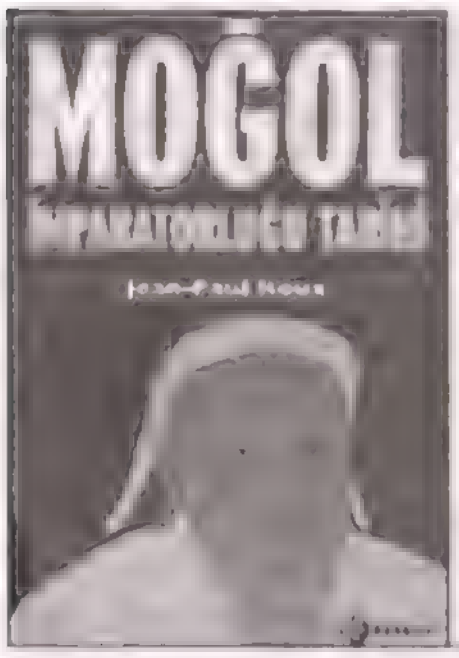

Moğol İmparatorluğu Tarihi

JEAN PAUL ROUX

Çev.: Aykut Kazancıoğlu-Ayşe Bereket

İstanbul 2001, Kabalcı Yay., s.608,
ISBN 975-8240-40-4

Bozkır toplumu olarak tarihe damgasını vuran en önemli gruplardan Moğolların Cengiz Han ile başlayan yükselişleri eserin en geniş bölümünü oluşturuyor. "Dünya Fatihi" niteliğini kazanması, ardıllarının kurulan imparatorluğu devam ettirme çabaları, görkeminin doruğuna erişirken imparatorluğun çökme sürecinin başlaması ve Timur'un soyağacını Cengiz'e bağlama çabasıyla ardından tarihe karışma tamamlanıyor. Orta Asya ve Türk kültürü ile ilgili 25 kitabı bulunan Jean Paul Roux'nun bu eseri de anayurttaki yapının anlaşılması açısından bir temel kaynak niteliği taşıyor.

Cengiz Han

İHSAN DİNÇ

İstanbul 2002, Kastaş Yay., s.176,
ISBN 975-6544-25-8

İkinci başlığında "Hayatı, savaşları, yasaları" kaydını taşıyan eser 13. yüzyılda Asya'daki en büyük Moğol İmparatoru'nun biyografisi olarak hazırlanmış. Bilimsellikten ayrılmama kararlılığına karşın, geniş kitle için kolay okunur olma özelliğine itina edilmiş. Yazar, kurulanın bir Moğol imparatorluğu olduğunu kabul etmekle birlikte, bir Türk-Moğol karışmasının bahis konusu olduğunu da şöyle açıklıyor: "Cengiz Han'ın askerlerinin ve komutanlarının yüzde 90'ı Türk'tü. Bu devri Türk-Moğol tabiri ile ifade edebiliriz. R. Grousset Moğol İmparatorluğu'nda Türk unsurunun Moğol unsurundan üstün olduğunu söylemiştir."

Türkistan'da İslâm ve Müslümanlar

SEYFETTİN ERŞAHİN

Ankara 1999, İlahiyat Vakfı Yay., s.482,
ISBN 975-94127-0-5

Eser dinî yapılanmayı üç bölümde inceliyor. 1- Sovyet döneminden önce, 2- 1917'den İkinci Dünya Savaşı'na kadar, 3- İkinci Dünya Savaşı'ndan 1991'deki bağımsızlık yıllarına kadar ele alınıyor. Türkistan ve Rus kaynaklarından yararlanıldığı cihetle yeni bilgiler içeriyor. İslâmın tam ateist bir süreç sırasında nasıl yaşadığı incelenirken toplumdaki eğilimler ilginç bir sınıflandırmayla sunulmuş: Militan ateistler, pasif ateistler - ateizme eğilimli müteredditler, dinî eğilimli müteredditler - pasif dindarlar, faal dındarlar. Günümüzdeki dinî örütlenme de açıklanıyor.

Türkistan: 1856'dan Günümüze

ALÂEDDİN YALÇINKAYA

İstanbul 1997, Timaş Yay., s.477,
ISBN 975-362-255-4

Üst başlığında "Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan" kaydını taşıyan eser ciddi bir çalışma niteliği taşımakla birlikte, kaynak olarak Türk ve daha çok Batı dünyası oryantalistlerinin referans alınmış olması sebebiyle eski yaklaşımların izini taşıyor. Rus ve Orta Asyalıların kendi kaynakları açılmış olduğuna göre bunlara başvurulmuş olması şarttı. Ben oryantalistlere gözü kapalı karşı değilsem de onların da tahlilden geçirilerek ele alınması gerektiğine inanırım. Panislamcılığı değerlendirişleri bunlardan biridir.

KİTABİYAT

İslâm Dünyasıyla İlgili Üç Kitap

BEDRİ GENCER

İslâmî Düşünce...

Kitap bir medeniyet tarihi perspektifinden İslâm düşünce tarihindeki önemli bir problematiği ele alıyor. Monoteist dinlerin sonuncusu olarak gelen İslâm, ana kaynakları bakımından insanlar arasında dinî ve sosyal anlamda eşitlikçi öğreti getirmiş ve ilk dönemlerde bu doğrultuda bir toplumsal gelişim görülmüştür. İslâm'da sözgelimi Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Tanrı ile kul arasında aracılık yapacak ruhban sınıfı şeklinde bir zümrenin olmaması, eşitlikçiliğin dinî ve sosyal boyutları arasındaki sıkı ilişkinin bir göstergesi olarak alınmıştır. Ancak zamanla İslâmın Sasani ve Bizans gibi kozmopolit ve emperyal medeniyetlerin çekim alanına girdiği, aşırı ortaçağını simgeleyen Abbasi döneminde eşitlikçi eğilim zayıflamaya başlamıştır. Özellikle Hind-İran kökenli, insanlar arasındaki eşitsizlik ve farklılığı, sosyal tabakalaşmayı esas alan hiyerarşik sosyal felsefe, eşitlikçi anlayışa meydan okumuş ve İslâm düşüncesinde yeni bir sentez arayışı başlamıştır. Örneğin bazı yazarlar, eşitliği dinî-manevî alana hasrederken, sosyal anlamda farklılık olgusunu kabul etmiş işlerdir. Esas itibariyle geleneksel dünyada sosyal hiyerarşi ve tabakalaşma, 'kozmik düzen'in bir aynası olarak kabul edilmiş ve adaleti düzenle özdeşleştiren bu anlayış açısından insanlar arasındaki yaratılıştan gelen farklılıklar bir zenginlik ve çeşitlilik olarak telakki edilmiştir.

Kitap, iki ana kısımdan oluşuyor. 'İslâm sosyal ideallerinin kaynakları'nı ele alan Kısım 1'de, önce Arap coğrafyası bağlamında İslâmın ana kaynaklarından çıkan eşitlikçi ilkenin ilk dönem toplumsal gelişmeyi nasıl belirlediği görülüyor. İkinci başlıkta Müslüman filozofların Yunan düşüncesi ve üçüncü başlıkta ise İran sosyal modelleri ile teması ve onları benimsemeleri inceleniyor. Genel olarak Kısım II'de ise eşitlikçi ve hiyerarşik felsefe arasındaki gerilimin İslâm kültürü, felsefesi ve hayatındaki sonuçları ele alınıyor. Kitabın sosyal ve entelektüel tarih, diğer taraftan, felsefe ve sosyoloji açısından ilginç tarafı, sosyal gelişim ile felsefe arasındaki etkileşimi gün yüzüne çıkarması. Özellikle bir dinin gelişiminin en yoğun aşamasında bir yanda öğretilerin nasıl toplumsal gelişmeyi, diğer yanda toplumsal gelişmenin nasıl fikirleri etkilediği görülüyor. Örneğin eşitlikçi ideal, İslâmî geleneğin bazı kısımlarında dalma canlı kalmış ve güçlü siyasî muhalefet hareketlerine vücut vermiştir.

• Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

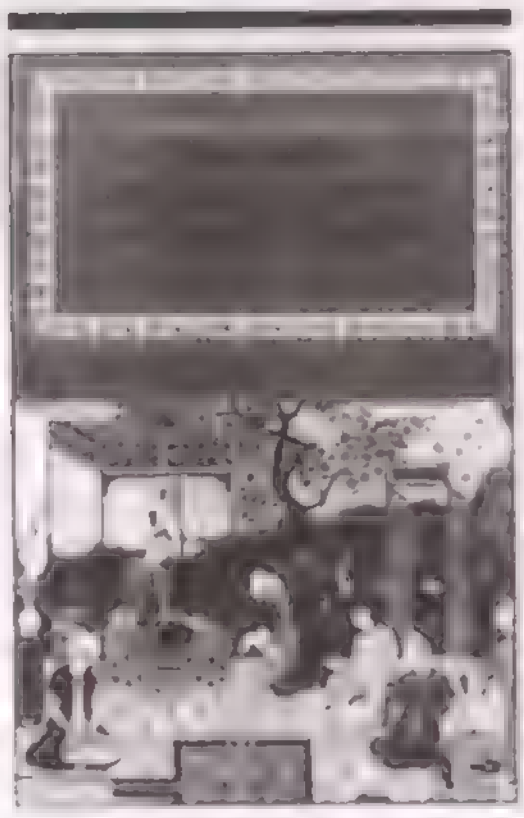

Louise Marlow

Hierarchy and Egalitarianism in Islamic Thought

Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 198.

Çalışma, İslâm emperyal geleneğinin son büyük temsilcisini oluşturan Osmanlı siyasî-sosyal felsefesinin kaynaklarına inmek açısından da büyük önem taşıyor. Örneğin Nasîruddin Tûsî'nin nazariyesi, İrânî, Türkî ve Hindo-İslâmî kültürel alanlarda toplumsal-siyasal felsefenin standart, normatif bir modeli kabul edildi. Tûsî'nin 'erkân-ı erba'a' olarak bilinen, her birinin tabiî bir unsurla eşitlendiği dört sınıftan oluşan 'sosyal düzen' modeli, Osmanlı geleneğinin de temelini oluşturdu. Bu açıdan yazarın amacı, daha önce bazı oryantalist çalışmalarda görüldüğü üzere, bütün Ortaçağ İslâm toplumlarına uygulanabilecek genel bir sosyoloji geliştirmek değil, fakat İslâm ütopist sosyal düşüncesindeki çeşitli tarihsel ve kültürel deneyimlere dayalı farklı geleneklere dikkat çekmektir. Oldukça heterojen, zengin bir literatürü tarayan, folklorik, edebi, felsefi, dini bütün kaynakları ustalıkla kullanan, yazar, son derece tarafsız bir yaklaşımla ve sade bir dille konusunu işliyor.

İslâm Dünyası

İslâm, dünyanın büyük medeniyetlerinin en genç ve aynı zamanda en insicamlı olanı. Fetih sürecine girdikten bir süre sonra İslâm, Semitik ve İranlı geleneklerin özellikle güçlü olduğu kadim Yakın Doğu'nun kozmopolitanizmi ka-

dar, kadim Yunan ve Roma'dan çok şey almış, bunları monoteist-İbrahimî dinlerin son aşamasını temsil eden inancıyla kaynaştırarak özgül bir bileşime ulaşmıştır. İslâm, bir medeniyet olarak 19. yüzyılda modern Batı medeniyetinin yükselişine kadar birçok halkın hayatına yön vererek ekümen adı verilen eski dünyada merkezî bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Batı ve dünya tarihinin entegral bir parçasını oluşturan İslâm medeniyetini tanımak, dinin kendi mensupları kadar Batılılar açısından da önemli. Bu kaynak, daha önce ünlü tarihçi William McNeill'in genel editörlüğünde Oxford University Press tarafından yayımlanan, 'Dünya Tarihinde Okumalar' başlıklı, dünya ve farklı medeniyetlerinin etkileşimleri tarihinin anahtar noktalarını aydınlatmak için seçilmiş orijinal kaynak malzemelerini içeren on kitaptan oluşan dizinin 6. cildini oluşturuyor. Türk okuyucusunun da **Dünya Tarihi** isimli eserle tanıdığı ünlü tarihçi McNeill tarafından hazırlanan çalışma, İslâm tarihinin tüm dönemlerine ait, orijinal kaynaklardan seçilmiş önemli ve temsilî belgelerden oluşuyor.

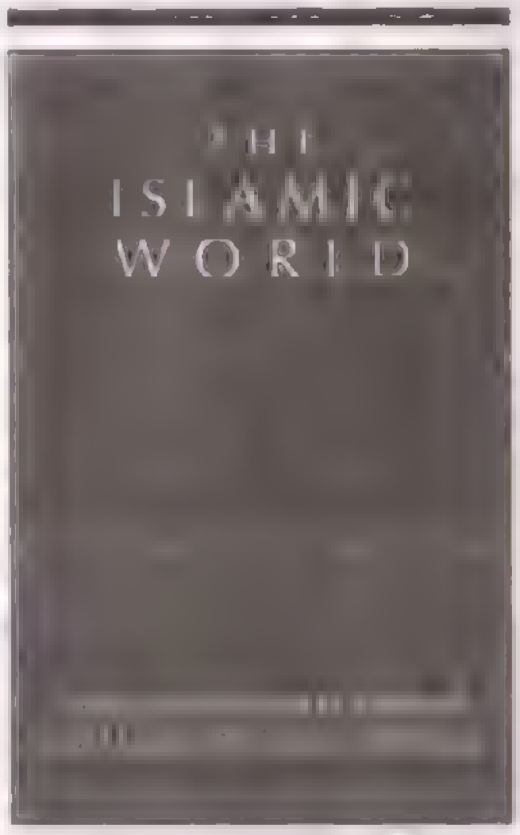

William H. McNeill-Marilyn Robinson Waldman (eds.)

The Islamic World

Chicago: The University of Chicago Press, 1983, s. 468, ISBN 0-226-56155-0

Kitabın içerdiği başlıca beş bölüm şöyle: I. Oluşum Yılları, 600-750, II. Altın Çağ, 750-1000, III. Siyasî parçalanma ve kültürel filizlenme, 1000-1400, IV. Üç İmparatorluk Çağı, 1400-1800, V. Modernleşme Krizi, 1801-. Kitap 'yükseliş ve çöküş' retoriğinden uzak olarak İslâm medeniyetinin gelişiminin tasvirinde dengeli bir yaklaşım benimsiyor; mümkün olduğunca bütünsel bir imaj sunabilmek için seçilen metinlerde isabetli bir çeşitlilik sağlıyor. Örneğin oluşum yıllarında ilk elden Kuran ve Sünnet gibi orijinal kaynaklardan okuma yer alırken, izleyen Altın Çağ bölümünde, Müslümanların Yunan ve İran kültürel gelenekleriyle temasa geçerek geliştirdikleri zengin bilim, felsefe, sanat birikiminden örnekler yer alıyor. Klasik Batılı tarih-yazımının genelde 'çöküş' retoriğiyle ele aldığı, İslâm medeniyetinin 1000. yıldan sonraki gelişimi ise, bu tarih-yazımı tarafından yapıldığı gibi, İslâmın tarihî varlık sebebinin Yunan mirasının Batı'ya aktarılması olarak değil, dünya tarihindeki değişimlere karşı cevap mahiyetinde içsel, bünyevî değişimler olarak belgeleniyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî rolü oynadığı üç imparatorluk (Osmanlı, Safevi, Moğol) çağını ele alan IV. Bölüm'de ise Kritovoulos'un tarihinden İstanbul'un fethine dair bir alıntı, Selim ile İsmail arasındaki mektuplaşmalardan örnekler ve Busbeck'in mektuplarından Sultan Süleyman'ın tasviri veriliyor. Modernleşme krizini ele alan son bölümde ise, İkbal'ın şiirlerinden, Cemaleddin Afganî'nin görüşlerine, Atatürk'ün Nutkundan Cinnah'ın konuşmalarına kadar geniş bir yelpazede seçmeler yer alıyor. Her bölüm ve konu başlığından önce editörler tarafından girişler, okuyucuya bir arka plan bilgisi sağlıyor. Seçme metinler, ele aldığı konu hakkında yeterli fikir verecek uzunlukta. Batı'da özellikle **İslâmın Serüveni** adlı eserinin Türkçe'ye de çevrildiği Marshall Hodgson sayesinde başlayan İslâma empatik yaklaşma eğilimi bu gibi eserlerle giderek artan bir ivme kazanıyor. Siyasî, felsefî, edebî, dinî yönleriyle İslâm medeniyetinin gelişimini bir bütün olarak kuşbakışı izlemeye, süreklilik ve değişim noktalarını görmeye imkân veren son derece önemli ve yararlı bir kaynak.

Osmanlı ve İslâmî Gelenekler

Ünlü Ottomanist Itzkowitz'in bu oldukça yararlı, veciz kitabı, Batılı okuyucuya Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihî gelişimine bir giriş ve onun kurumları, sosyal yapısı ve entelektüel temellerinin özlü bir değerlendirmesini sunma amacıyla yazılmıştır. Osmanlı'yı hem bir tarihî hem de kurumsal bir olgu olarak ele alan, ilk kez 1972 yılında yayımlanan eser, Batı'da Osmanlı hakkında yapılan ve Halil İnalcık'ın 70'lerin başlarında Amerika'ya gidişinden sonra ivme kazanan objektif çalışmaların bir 'usare'si olarak beliriyor. Osmanlıları Bizans sınırlarındaki bir İslâmî gaza beyliği olarak başlangıcından alan çalışma, imparatorluğun, modernleşme sürecini başlatma zorunluluğunu hissettikleri 18. yüzyılın sonlarına kadarki gelişimini tasvir ediyor. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel kurumlarını, toplumdaki ana ayırım hatlarını ve Osmanlıların imparatorluklarını kurmalarına, gelişimini hazırlandırmalarına ve içsel ihtilaf ve dışsal tehlike dönemleri boyunca sürdürmelerine yardım eden hükümet ve sosyal yapı hakkında temel fikirleri büyük bir empatiyle tasvir ediyor, 'yükseliş ve çöküş' retoriğinden uzak olarak Osmanlı dünyasının içsel dinamizmini başarıyla belirtiyor. Kitaptaki vurgu, Osmanlıların kendi tarihî deneyimlerini nasıl gördükleri, toplumları hakkında ne düşündüğü, problemlerini nasıl tasavvur ettikleri ve çözmeye teşebbüs ettikleri üzerinedir. Yazar, bunun için Osmanlıların kendi kendilerine konuşmalarına izin vermeye çalışıyor. Katip Çelebi, Naima, Koçu Bey gibi anahtar isimler kitapta dile geliyor.

Norman Itzkowitz

Ottoman Empire and Islamic Tradition

Chicago: The University of Chicago Press, 1980, s. 117
ISBN 0-226-38806-9

Çalışma, genel anlamda Osmanlı formasyonunda rol oynayan yerel ve dikey geleneklerin izini başarıyla sürüyor. Tüm tezahürleriyle Osmanlı modelini belirleyen hükümet ve toplumdaki Yüksek İslâm (Abbasi) geleneğiydi ki bu, Anadolu Selçukluları kanalıyla Osmanlı'ya intikal etmişti. Toplumun asker ve reaya,

yani, vergiyle yükümlü ve muaf olarak iki ana tabakaya taksimine dayanan Osmanlı düzeninin belkemiğini, toplumu, bir askerî-iktisadî üretim ekseninde örgütleyen tımar sistemi oluşturuyordu. Bu sistemin devrimi, İmparatorluktaki hayati gelişimlere paralel bir seyir izlemiştir. Osmanlılar bu geleneksel sistemi 'devşirme' gibi yeniliklerle takviye etmişti. Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi, sağlam bir İslâmî bilgi arka planına sahip yazar, Osmanlı'nın İslâm medeniyeti içindeki yerini, onların bu medeniyetten ne aldıkları ve neler kattıklarını tam bir vukufla dile getiriyor; Osmanlılarda İbni Haldun'un etkisi ve geliştirilmiş yorumu gibi. Okurken insan, bu kadar kısa bir kitaba bu kadar zengin bir konu yelpazesi nasıl sığdırabilir diye hayret ediyor. Osmanlı fenomenini anlamak için bir kılavuz niteliğindeki çalışmanın daha önce İsmet Özel (İstanbul: Çıdam, 1989) tarafından (bibliyografya, kronoloji, lügatçe ve indeks hazırlanarak) Türkçe'ye çevrildiğini de belirtelim.

IMF Neye Yarar?

HALİL GÖKHAN

Dünya geçmiş yüzyıllarda birçok egemenlik türü gördü. Genellikle imparatorların ve savaşların "yönettiği" yerküre'nin taşların yerine oturdu oturmasına ama 20. yüzyılın sonlarında bu egemenlik türü liberal ekonomi olarak belirdi.

Egemenlik ve imparatorlukların 21. yüzyıl gramerini belirleyecek olan bu tür için, yeni ekonomi ataklarının zayıflamasıyla birlikte durgunlaştı denilebilir, ama tam da bu sırada 11 Eylül olaylarının taçlandırdığı yeni bir yönetim fenomenine girdi yeryüzü: Terörizm. En az üç bağımsız erk (yasama, yürütme, yargı) ve son çeyrek yüzyılda onlar üzerinde baskı kuracak yerde "onlardan biri" olmaya soyunan ve bunu başaran medyalardan sonra terörizm artık beşinci erkimiz, demokratik yönetimlerimizde.

Hipergerçeklik içeren 11 Eylül olaylarından sonra küreselleşmenin kötü sonuçları görünürde belki zayıflamış olabilir, ama hiç kimse derinleşmediğini, yerkürenin sosyolojik derinliklerinde hızla yol almaya devam etmediğini söyleyemez.

İnsanoğlun mesih beklentilerine kanşan guru arayışlarına hiç beklenmedik bir yönden beklenmedik bir isim daha katıldı: Joseph E. Stiglitz.

2001 yılında Nobel Ekonomi Ödülü alan Stiglitz yıllarca Bill Clinton'un ekonomik danışmanlar konseyinin başkanlığını yaptı ve daha sonra Dünya Bankası'na başekonomist olarak geçti. Stiglitz bu yılbaşında Amerika ve Avrupa'da aynı anda yayımladığı **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı** adlı kitabıyla, ekonomi cenahından dışarıya bilgi sızdıran beklenmedik habercilerden biri olarak göründü. Bu durumun da öncesinde Stiglitz henüz görevdeyken Dünya Bankası'nda kabul gören bazı uygulamalara karşı çıkmış ve yönetimle büyük sorunlar yaşamıştı.

Stiglitz ile Dünya Bankası'nın arasındaki bağları koparan asıl olay IMF'nin Asya Krizi sonrasında uyguladığı programları eleştirmesi sonrasında oldu.

Stiglitz bu eleştirilerinde IMF'nin dara düşen Doğu Asya ülkelerine, bütçe harcamalarının kısıtlanması ve faizlerin yükseltilmesi yolunda yaptığı önerilerin yanlışlığını vurgulamaktan başka bir şey yapmamıştı. Ona göre IMF'nin uyguladığı Doğu Asya politikaları, ülkeleri gereksiz yere ekonomik sıkıntıya sokacaktı.

Sonuç olarak Joseph E. Stiglitz, Dünya Bankası'ndan ayrıldı ve akademik yaşantısına geri döndü. Ve aradan geçen birkaç yılın ardından Dünya Bankası'nın ve IMF'nin küreselleşme adı altında dünya çapında gerçekleştirdikleri tahribatlara dikkat çekmek üzere, görevi sırasında yaşadıklarını kitaplaştırdı.

Stiglitz bu kitabında IMF'nin ülkelere çoğunlukla bir sömürge valisi tavrıyla yaklaştığını, orada yaşayan insanların, emekçilerin ve halkın hayatlarını hiçe saydığını vurguluyor. Stiglitz'in küresel ekonomi ve finans çevrelerince "popülist" bulunacağı kesin ama zaten bu kesimlerin tek işi de dünyayı ekonomi ve onun buyruklarına direnen halk kesimi olmak üzere ikiye ayırmak değil mi? Tıpkı önceki yüzyıllardaki monarşi yönetimlerinin insanları soylu ve avam, insanlığı savaşlara sürükleyen cumhuriyet yönetimleri sonrasında dünyayı yöneten soğuk savaş dönemi yönetimlerinin zengin ve yoksul olarak ayırdıkları gibi...

Stiglitz kitabında Malezya ve Çin gibi, IMF'nin programlarını dikkate almayan ülkelerin ekonomik darboğazlardan daha rahat kurtulduklarının altını çiziyor. Kitabında da yer alan bu vurgu üzerine bir söyleşisinde **Le Figaro** gazetesinin "IMF ne işe yarıyor?" sorusuna ise şöyle yanıt veriyor Stiglitz:

"Liberal ekonomiye geçiş sürecindeki ülkelerin haline ya da ekonomik kriz geçiren ülkelerdeki eylemlere bakacak olursak IMF bilançosunun çok kötü olduğunu görebiliriz. Örneğin Malezya... IMF'nin programına karşı koydu... Sonuç olarak da krizden çok kısa bir sürede kurtuldu ve hızlı bir büyüme yakaladı. Bunun dışında IMF'nin programlarına harfiyen uyan Endonezya, Tayland, Kore, Rusya, Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerde sonuç felaket oldu. İronik olan IMF'nin bizzat kendisinin neden olduğu kötü harcamalar sonrasında bu ülkelere program önererek son derece tedbirli davranmalarını ve bütçe kısıtlamalarına gitmelerini önermesi..."

Joseph E. Stiglitz

Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı

Çev.: Arzu Taşçıoğlu-Deniz Vural

Plan B Yayıncılık.

Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı, deneyimli bir ekiple yayın hayatımıza atılan Plan B Yayıncılık'ın ilk kitabı. Kitabı dilimize aynı zamanda yayınevinin editörleri olan Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural çevirmişler. Kitap önemli bir ekonomi danışmanı olan Prof. İzzetin Önder tarafından yayın öncesinde gözden geçirilmiş.

Stiglitz ve "Plan B" son derece uyumlu bir buluşma!.. Çünkü Joseph E. Stiglitz, küresel ekonominin uygulamadaki "fil efektine" karşı çok iyi bir B planı...

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 Yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

11 Ocak 2003 Cumartesi
HALİÇ
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

12 Ocak 2003 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU -: GALATA
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

18 Ocak 2003 Cumartesi
EYÜP VE ÇEVRESİ
ESKİ ESERLER - I
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

19 Ocak 2003 Pazar
İSTANBUL'DA MİMAR SİNAN
YAPILARI - I
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

25 Ocak 2003 Cumartesi
ZEYREK - SÜLEYMANİYE
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

26 Ocak 2003 Pazar
KUMKAPI - SAMATYA
Sanat Tarihçisi HALUK ÇETİNKAYA

•

1 Şubat 2003 Cumartesi
İSTANBUL'UN HANLARI VE
ÇARŞILARI
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

2 Şubat 2003 Pazar
İSTANBUL'DAKİ İNANÇ
MEKANLARI –I
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

2 Şubat 2003 Pazar
BİR ZAMANLAR BAKIRKÖY
TURGAY TUNA

•

22 Şubat 2003 Cumartesi
ÜSKÜDAR
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

22 Şubat 2003 Cumartesi:
İSTANBUL'DA BİZANS
MANASTIRLARI
Sanat Tarihçisi
HALUK ÇETİNKAYA

•

23 Şubat 2003 Pazar
SURLAR – KAPILAR
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

BAŞVURULAR İÇİN

Gün Barbaros Bulvarı, Barbaros Ap.
No. 44 K. 7 D. 20
80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ Ocak 2003

12 Ocak 2003
Menderes Kuleleri-Zeybekler
AYDIN
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

19 Ocak 2003
SPİL DAĞI'NIN ANITLARI
(Akpınar, Niobe, Çakıcı İni,
Nemrut Köprüsü) ve Köyler
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

25-26 Ocak 2003
KÜTAHYA - AİZONAİ
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

Güncel astronomi konusunda bilgilendirme, gökyüzünü tanıma, Gözlemevi'nde ve açık alanda gözlem, takım yıldızlarını tanıma ve Evren'in sınırlarına yolculuk...

31 Ocak 2003
Evrenin Ölçekli Modeli
BULUTSU GÖZLEMİ
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

•

28 Şubat 2003
Konum Astronomisi
YILDIZKÜMESİ GÖZLEMİ
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

•

28 Mart 2003
Astroidler ve
Kuyrukluyıldızlar
VESTA ASTROİD ve
GEZEGEN GÖZLEMİ
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

•

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 -463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

aylık kitap ve eleştiri dergisi

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

ARALIK 2002 • SAYI 57
2002/12/21194 • ISSN 1301-5307
3 000 000 TL. (KDV dahil)

virgül, 57

Adalet Ağaoğlu
Behçet Çelik
Mehmet Taner
Necmi Zekâ
İlhan Berk
Kadir Aydemir
Faik Baysal
A. Ömer Türkeş
No Logo
Çiçek Öztek
Sodom ve Gomore
Tamer Erdoğan
Refik Durbaş
Aydın Afacan

Leyla Erbil ile söyleşi
Çilekeşin Kuzusu Orhan Koçak
Güven Turan ile söyleşi
Metin Findikçi

...ni sayısı bayilerde, eski sayıları her an internette.

PUSULA YAYINCILIK
MEBUSAN YOKUŞU AKYOL SOKAK EVEN APARTMANI NO: 55/3 CİHANGİR-İSTANBUL
TEL: 0212. 252 42 80 • FAKS: 293 15 44 E-POSTA: pusula@pusula.com • WEB: www.pusula.com

صاحبی ومحرری: تپه دلنلی زاده کامل. چهارشنبه ٥ تشرین ثانی ١٣٢٤ مدیری: صالح ذکی

مسلکمزه موافق محررات قبول ودرج اولنور.

درج اولونمیان اوراق اعاده ایدلمز

اداره خانه: دیون عمومیه نك یاننده ١٩ نومرولی دائره در.

نومرو ٧

شاقه‌جی

مصور

هفته‌لق ادبی مزاح غزته‌سی

امور اداره و تحریریه ایچون ذکی بکه مراجعت ایدیلیر.

آبونه: درسعادت ایچون سنه‌لکی ٢٥ ولایات ایچون ٣٨ غروشدر نسخه‌سی ٢٠ پاره‌در

برنجی سنه

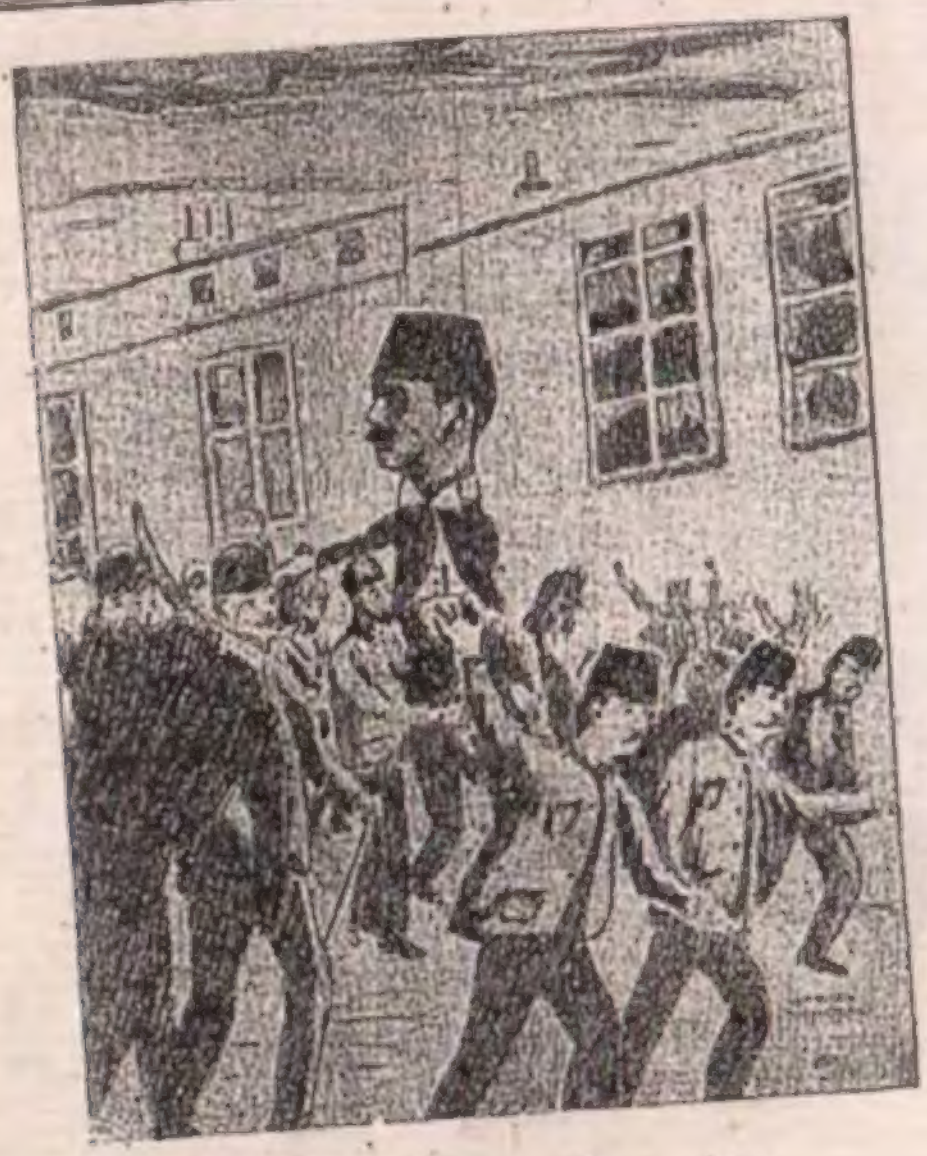

منتخبلر — یشا . . . یشا . . . یشا . . .

— منتخبلر ! حقمده کوستردیککز توجه فوق‌العاده‌یه بتون صمیمیت قلبمله تشکر ایده‌رم . بو تشکراتمه تردیفاً اوّل باوّل شوئی‌ده عرض ایتمك ایسترم که دم صباوتمدن بری وطنمك .

96

İlk kez seçim propagandasını yaşayan Osmanlı toplumunda desteklenen aday omuzlarda: "Seçmenler - Yaşa...Yaşa...Yaşa..." ve aday konuşuyor: 'Seçmenlerim!.. Hakkımda gösterdiğiniz fevkalade teveccühe bütün samimiyeti kalbimle teşekkür ederim. Çocukluğumdan beri bu vatan için..." Günümüzdekinden farksız bir mesaj, **Şakacı**'nın 18 Kasım 1908 tarihli sayısından.